

939.1
BAB

ΠΑΝΤΕΛΗ Π. ΒΑΒΟΥΛΕ
Διδακάλου

ΚΡΗΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΓΙΑ ΤΑ ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ

ΕΚΔΟΣΗ Β'

Με πολλές προσθήκες και βελτιώσεις

4640
1.3.1958

*Δωρίσται στὸ βιβλιοθήκιον
τῶν δασκάλων Χανίων
Χανιά 28/3/54*

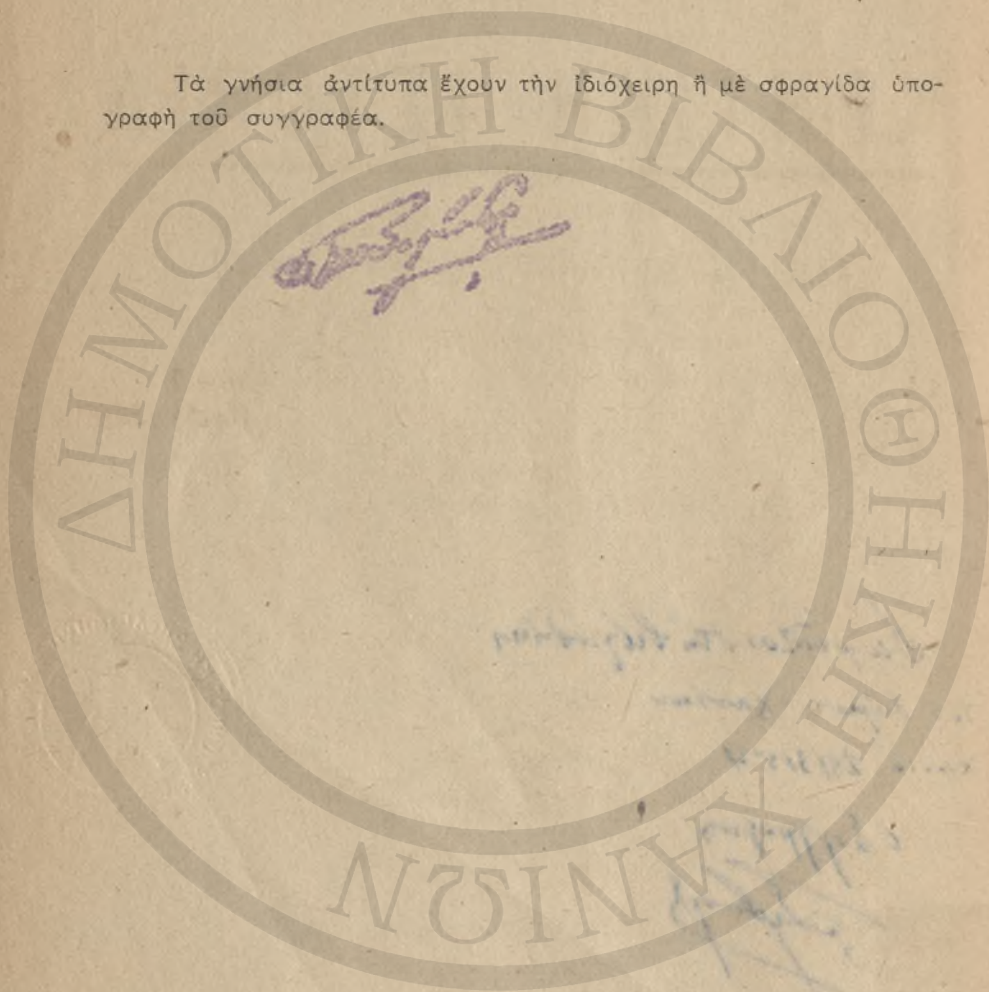
*Δ. Σαρρῆς
Παπαδόπουλος*

ΕΚΔΟΤΗΣ: ΚΩΝΣΤ. Γ. ΑΛΙΚΙΩΤΗΣ
ΧΑΝΙΑ

Τὰ γνήσια αντίτυπα ἔχουν τὴν ιδιόχειρὴ ἢ με σφραγίδα ὑπο-
γραφή τοῦ συγγραφέα.

[Handwritten signature in purple ink]

== Τύποις: ==
Κ. Δ. Γεράρδου
== Χανιά ==

ΥΜΝΟΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Ἐκ φλόγες ἡ Κρήτη ζωσμένη
τὰ βαριά της τὰ σίδερα σπα
καὶ σάν πρῶτα χτυπιέται χτυπᾶ
καὶ γοργῇ κατεβαίνει.

Με μεγάλο θεόρατο δόρυ
ὄλη νιάτα πετᾶ καὶ ζωῇ
καὶ σὲ τόσες φωτιές καὶ βοῇ
τρέμουν δάση καὶ ὄρη.

Κι ὅπου ρίξη θολή τῆ ματιά της
χίλια ὄπλα στις ράχες λαλοῦν
καὶ χιλιάδες πετοῦν, ροβολοῦν
τουρκομάχοι μπροστά της.

Τιμημένο σπαθὶ ξεγυμνώνει
τοῦ Σουλτάνου σπαθὶ δὲ γροικᾶ
τὸ βαρὺ της τὸ χέρι χτυπᾶ
κι ἡ ματιά της λαβώνει.

Χτύπα, χτύπα, τῆς θάλασσας Σούλι
χτύπα, κόρη γλυκιά, τοῦ γιαλοῦ·
ἐδῶ ἄνδρες παλέβουν· ἄλλοῦ
ζοῦν γυναῖκες ἢ δοῦλοι.

Ἐκ ἐδῶ Σελινιώτες, Λακκιῶτες
ἄπ' ἐκεῖ στή φωτιά οἱ Σφακκιανοί
νὰ βοῖζη παντοῦ μιά φωνή
στις σπαθιές μας τις πρῶτες.

ΚΡΗΤΙΚΟΠΟΥΛΑ, ΚΡΗΤΙΚΟΠΟΥΛΕΣ.

Γιά σᾶς, πού γεννηθήκατε καί ἀνατρέφεστε στὰ ἱερά τῆς Κρήτης χώματα, γράφτηκε τὸ βιβλιαράκι αὐτό.

Γράφτηκε, γιὰ νὰ σᾶς μάθῃ μὲ λίγα λόγια τὴν ἔνδοξη ἱστορία τοῦ ἀγαπημένου μας Νησιοῦ. Ἱστορία γεμάτη πόνους, αἵματα, θυσίες, μὰ καὶ δόξες, τιμές καὶ μεγαλουργήματα.

Σ' αὐτὴ θὰ γνωρίσετε, μὲ τὴ δυνατὴ συντομία, τοὺς ἀγῶνες καὶ τὶς θυσίες τῶν προγόνων μας, γιὰ νὰ διατηρήσουν τὴ Λευτεριά τους ἢ νὰ τὴν ἀποχτήσουν, ὄσες φορές τὴν ἔχασαν.

Ἔτσι θὰ νιώσετε, μέσα στὴν ψυχὴ σας, τὸ εὐγενικὸ ἐκεῖνο συναίσθημα, πού λέγεται εὐγνωμοσύνη καὶ πού εἶναι τὸ καλύτερο μνημόσυνο στὶς ψυχές τῶν προγόνων μας.

Θὰ νιώσετε ἀκόμη τὴν ἱερὴ ὑποχρέωση, πού ἔχετε καὶ σεῖς, σὰ μεγαλώσετε, ν' ἀγωνισθῆτε, ἂν τὸ καλέσῃ ἡ ἀνάγκη, γιὰ νὰ διαφυλάξετε, ὅπως ἐκεῖνοι, τὴν ἀκεραιότητα καὶ τὴν τιμὴ τῆς Μεγάλῃς μας Πατρίδας, πού λέγεται Ἑλλάδα.

ΚΡΗΤΗ

Ἐπ' τὸ γαλάζιο πέλαγος σὲ ξαγναντεύω Κρήτη.
τοῦ δειλinoῦ τὰ σύννεφα χρυσὸ σοῦ πλέκουν στέμμα.
Κι ὁ ἥλιος βασιλεύοντας κατὰ τὸν Ψηλορείτη
σιμῖγει τὸ αἷμα τ' οὐρανοῦ μὲ τὸ δικό σου αἷμα.

Π. ΝΙΡΒΑΝΑΣ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Η ΚΡΗΤΗ ΣΤΑ ΠΟΛΥ ΠΑΛΙΑ ΧΡΟΝΙΑ

ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Ἡ Κρήτη γίνεται νησί. — Ἡ νῆσος Κρήτη, σὲ πολὺ παλιά χρόνια, ἦταν ἐνωμένη μὲ τὴν Πελοπόννησο καὶ τὴ Μικρὴ Ἀσία. Ἀνάμεσα τῆς Ἑλλάδας, τῆς Κρήτης καὶ τῆς Μικρῆς Ἀσίας, ἦταν μιά στεριά. Λέγεται, μάλιστα, πὼς ἡ στεριά αὐτὴ, ἔφτανε ὡς τὴν Ἀφρικὴ καὶ πὼς, ἡ Μεσόγεια θάλασσα, δὲν ὑπῆρχε.

Ἀλλὰ, ὅπως λένε οἱ γεωλόγοι, κάποτε γίνηκε ἕνας τρομερὸς σεισμὸς. Μὲ τὸ σεισμὸ αὐτὸ ἀνοίξε τὸ κανάλι τοῦ Γιβραλτάρ καὶ μπῆκαν μέσα τὰ νερά τοῦ Ἀτλαντικοῦ Ὀκεανοῦ καὶ σκέπασαν ὅλα τὰ χαμηλά μέρη. Τὰ πιὸ ψηλά μέρη τῆς χώρας αὐτῆς ἔμειναν ἔξω ἀπὸ τὰ νερά κι ἐσημάτισαν τὰ πολλὰ νησιά τῆς Μεσόγειας θάλασσας. Τότε ξεχώρισε καὶ ἡ Κρήτη ἀπὸ τὶς ἄλλες χώρες καὶ γίνηκε νησί.

Πρῶτοι κάτοικοι. — Ἀπὸ ποῦ, πότε καὶ πὼς ἦρθαν στὴν Κρήτη οἱ πρῶτοι κάτοικοι, δὲν ξαίρει ἀκόμη θετικὰ ἡ Ἱστορία. Ἐκεῖνο ποῦ ξαίρει βέβαιο, εἶναι, πὼς ἡ Κρήτη κατοικήθηκε πρῶτη ἀπὸ τὶς ἄλλες Ἑλληνικὲς χώρες. Οἱ πρῶτοι κάτοικοι τῆς Κρήτης ὀνομάστηκαν **Ἐτεόκρητες**,

Κρήτη ὀνομάστηκε ἀπὸ τὸν Κρήτα, ποῦ ἦταν στὰ παλιά ἐκεῖνα χρόνια βασιλιάς τοῦ νηιοῦ καὶ ἦταν, ὅπως λέει ἡ Μυθολογία, γιὸς τοῦ Θεοῦ Δία.

Ἄλλα ὀνόματα τῆς Κρήτης. — Ἡ Κρήτη μέσα στὸ διάστημα τῶν χιλιάδων χρόνων, πῆρε διάφορα ὀνόματα: Δολιχῆ, Χθονία, Ἀερία, Τελχινία, νῆσος τῶν Μακάρων (νῆσος τῶν εὐτυχησμένων ἀνθρώπων) κ. ἄ.

Πανάρχαιος πολιτισμός. — Οί πρώτοι κάτοικοι τῆς Κρήτης, οἱ Ἐτεόκρητες, εἶχαν ἓνα ἀνώτερο, ἀπὸ τοὺς ἄλλους λαοὺς, πολιτισμό. Ἐχτιζαν τετράγωνα σπίτια. Δούλευαν τὸ τὸ χαλκὸ πού βρισκόταν τότε ἄφθονος στὴν Κρήτη καὶ μάλιστα στὴ πλαγιὲς τοῦ βουνοῦ τῆς Μαλάξας πρὸς τὰ νότια τοῦ λιμένα τῆς Σούδας. Κατασκεύαζαν πλοῖα, μὲ τὰ ὅποια ταξίδευαν στὰ γειτονικά νησιά καὶ στὶς γειτονικὲς χώρες. Ἦταν στὰ χρόνια ἐκεῖνα (5-6000 π. Χ.) ὁ πιὸ προοδευμένος λαὸς τοῦ Κόσμου.

Διαμόρφωση τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κρήτης. — Μὲ τὰ χρόνια ἦρθαν στὴν Κρήτη καὶ ἄλλοι λαοί, ἄλλοι σάν φίλοι καὶ σύμμαχοι καὶ ἄλλοι σάν καταχτητὲς. Τέτοιοι λαοὶ ἦταν οἱ Χιτιτῆς ἀπὸ τὴν Ἀσία, οἱ Πελασγοὶ καὶ οἱ Ἄριοι ἀπὸ τὴ βόρεια Εὐρώπη, οἱ Ἀχαιοὶ καὶ οἱ Δωριεῖς ἀπὸ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα, οἱ Φοῖνικες ἀπὸ τὴ Φοινίκη καὶ ἄλλοι.

Ὅλοι αὐτοὶ οἱ λαοὶ συνενώθηκαν ἀναμεταξύ τους καὶ ἀπέτελεσαν τὸν πληθυσμὸ τῆς Κρήτης στὰ παλιὰ ἐκεῖνα χρόνια.

Τὸ θαυμαστὸ εἶναι, πῶς, τοὺς λαοὺς αὐτοὺς, πού ἦταν βάρβαροι, τοὺς ἐξημέρωναν καὶ τοὺς πολιτίζαν οἱ Κρητικοὶ σὲ τέτοιο σημεῖο, πού σὲ λίγα χρόνια δὲν μπορούσε κανένας νὰ τοὺς ξεχωρίσῃ ἀπὸ τοὺς γνήσιους Κρητικούς.

ΜΥΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

Σ' ἐκεῖνα τὰ παμπάλαια χρόνια δὲν ἔγραφαν οἱ ἄνθρωποι τὴν ἱστορία των. Ἡ ἱστορία μεταδιδόταν ἀπὸ στόμα σὲ στόμα καὶ ἀπὸ γενιά σὲ γενιά. Ἐτσι, μὲ τὸ κύλισμα τῶν αἰώνων, ἡ ἱστορία ἀνακατευόταν μὲ τοὺς μύθους. Δὲν μπορούσε κανένας νὰ διακρίνῃ μέσα στὴ μυθολογία, τί ἦταν ψεύτικο καὶ τί ἀληθινὸ. Καὶ οἱ πρώτες ἱστορίες, πού γράφτηκαν, εἶχαν μέσα τους πολλὴ μυθολογία. Ἀληθινὴ ἱστορία ἄρχισε νὰ γράφεται μόνο ἀπὸ τὰ 500 περίπου χρόνια πρὸ Χριστοῦ. Τὴν πρώτη ἀληθινὴ ἱστορία τὴν ἔγραψε ὁ Ἡρόδοτος, πού ἐξιστόρησε τοὺς Περσικοὺς πολέμους.

Ἐτσι, ἡ ἱστορία τοῦ Μίνω, πού θὰ διαβάσετε παρακάτω, εἶναι τῆς μυθικῆς ἐποχῆς, πού φτάνει ἀπὸ τὰ 3000 - 1200 χρόνια π. Χ.

Ὁ Μίνως

Μέσα στο μεγάλο αυτό χρονικό διάστημα (1800 χρόνια), κυβέρνησαν τὸ μεγάλο Κρητικό Κράτος πολλοὶ βασιλιάδες.

Ὁ πιὸ ξακουστός ἀπ' ὄλους ἦταν ὁ Μίνως.

Ἦταν γιὸς, ὡς πίστευαν οἱ ἄνθρωποι ἐκείνη τὴν ἐποχὴ, τοῦ θεοῦ Δία, ποὺ τὸν πίστευαν σάν πατέρα ὄλων τῶν ἄλλων θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων.

Πίστευαν ἀκόμη, πῶς ὁ Δίας εἶχε γεννηθῆ ἀπὸ τὴ θεὰ Ρέα μέσα σ' ἓνα σπήλιο τοῦ ὄρους Δίχτη (Λασηθιώτικα ὄρη) καὶ πῶς ἀνατράφηκε σ' ἓνα σπήλιο τοῦ ὄρους Ἰδη (Ψηλορείτη). κρυφά ἀπὸ τὸν πατέρα του τὸν Κρόνο. Αὐτὸ γίνηκε, γιὰτὶ ὁ Κρόνος εἶχε τὴ μανία νὰ καταπίνῃ, ἔτσι λέει ὁ μῦθος, τὰ παιδιά του μόλις γεννιοῦνταν.

Ὁ Μίνως ἦταν καὶ σοφός καὶ ἀνδρεῖος. Κάθε ἐννιά χρόνια ἐβγαίνει στὸν Ψηλορείτη κι ἔμενε σ' αὐτὸν μερικὲς μέρες. Ἐκεῖ, ἔλεγε, εἶχε συναντήσεις μὲ τὸν πατέρα του τὸ Δία, κ' ἐπαιρνε ἀπ' αὐτὸν σοφές συμβουλές, πῶς νὰ κυβερνᾷ τὸ μεγάλο κράτος του μὲ τοὺς πολλοὺς λαοὺς.

Ὅλες αὐτές τὶς συμβουλές καὶ τὶς ὁδηγίες, τὶς ἔκανε νόμους τοῦ κράτους. Καὶ ἦταν τόσο καλοὶ, ποὺ ἔρχονταν ἀπὸ ἄλλα μέρη νομοθέτες καὶ τοὺς ἀντίγραφαν, γιὰ νὰ τοὺς ἐφαρμόσουν στὶς χώρες των. Ὁ νομοθέτης τῆς Σπάρτης, ὁ Λυκοῦργος καὶ τῆς Ἀθήνας, ὁ Σόλωνας, ἐπῆραν πολλοὺς ἀπὸ νόμους τοῦ Μίνω.

Κατόρθωσε νὰ συμφιλίωσῃ ὄλους τοὺς Κρητικούς καὶ νὰ κάμῃ ἓνα κράτος δυνατὸ καὶ πλούσιο. Διοργάνωσε ἰσχυρὸ πολεμικὸ ναυτικὸ κι ἐγένηκε θαλασσοκράτορας σὲ ὅλη τὴ Μεσόγεια θάλασσα. Στὸ κράτος του ἀνήκαν ὅλα τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Σ' ἐκεῖνα τὰ χρόνια ἰδρύθηκε ἀπὸ Κρητικούς καὶ τὸ περίφημο μαντεῖο τῶν Δελφῶν στοὺς πρόποδες τοῦ ὄρους Παρνασσοῦ.

Τὸ ἀνάχτορο τοῦ Μίνω. — Πρωτεύουσα τῶν βασιλιάδων τῆς Κρήτης ἦταν ἡ Κνωσός. Ἡ πόλις αὐτὴ βρισκόταν στὴ μέση τοῦ νησιοῦ κοντὰ ἐκεῖ ποὺ εἶναι σήμερα τὸ Ἡράκλειο. Ὁ Μίνως εἶχε ἓνα μεγάλο καὶ ὠραῖο ἀνάχτορο. Σάν αὐτὸ δὲν εἶχε κανένας ἄλλος βασιλιάς σ' ἐκεῖνα τὰ χρόνια.

Τὸ ἀνάχτορο αὐτὸ τόχτισε ἕνας περίφημος μηχανικός, πού τὸν εἶχε καλέσει ἀπὸ τὴν Ἀθήνα ὁ Μίνως καὶ λεγόταν Δαίδαλος. Εἶχε πολλά πατώματα, πολλά διαμερίσματα καὶ ἀμέτρητους διαδρόμους. Ἦταν πολὺ δύσκολο, σ' ἐκείνον πού θάμπαινε μέσα, νά βγῆ ἔξω χωρὶς ὁδηγὸ. Τόλεγαν **Λαβύρινθο**.

Τὸ θαυμαστὸ αὐτὸ ἀνάχτορο βρέθηκε τώρα καὶ λίγα χρόνια μέσα στῆ γῆ. Τὸ ξεσκέπασαν μὲ μεγάλη προσοχή. Χιλιάδες ἄνθρωποι κάθε χρόνο ἔρχονται ἀπ' ὅλα τὰ μέρη τοῦ κόσμου καὶ τὸ βλέπουν καὶ

Ἡ πρόσοψη τῶν ἀναχτόρων τοῦ Μίνω

τὸ θαυμάζουν. Ἀπὸ τὰ πράγματα, πού βρέθηκαν μέσα, ἀπὸ τίς ζωγραφιές, πού φαίνονται στοὺς τοίχους, ἀπὸ τὸ ρυθμὸ τοῦ οἰκοδομήματος καὶ ἄλλα, φαίνεται πόσο προοδευμένοι ἦταν οἱ Κρητικοὶ σ' ἐκεῖνα τὰ χρόνια.

Τώρα, πού τὰ μέσα τῆς συγκοινωνίας εἶναι τόσο εὐκόλα, δὲν πρέπει νά μείνη κανένας Κρητικὸς, πού νά μὴν ἐπισκεφθῆ τὸ ἀνάχτορο τοῦ Μίνω. Σκεφθῆτε, πὼς ἔρχονται χιλιάδες ξένοι, ἀπὸ τὴν Ἀμερικὴ καὶ τὴν Εὐρώπη, μὲ τόσους κόπους καὶ τόσα ἔξοδα, μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ τὸ δοῦν.

Ὁ Μίνως καὶ ὁ Θησέας. — Κάποτε ὁ Μίνως ἔστειλε τὸ γιό του, τὸν Ἀνδρόγεω, στὴν Ἀθήνα, νά λάβῃ μέρος στοὺς ἀγῶνες, πού γίνονταν ἐκεῖ. Νίκησε στοὺς ἀγῶνες καὶ οἱ Ἀθηναῖοι τὸν ζήλησαν. Τὸν κατάφεραν νά δεχθῆ νά παλέψῃ μ' ἕνα πολὺ ἄγριο βόδι. Στὸ πάλεμα αὐτὸ σκοτώθηκε ὁ Ἀνδρόγεω.

Σάν τόμαθε ὁ Μίνως, γεμάτος λύπη καὶ θυμὸ, πήρε στρατὸ καὶ πλοῖα κι ἐπῆγε νά ἐκδικηθῆ τοὺς Ἀθηναίους. Τοὺς νίκησε καὶ τοὺς ὑποχρέωσε νά στέλνουν κάθε χρόνο στὴν Κρήτη ἑπτὰ νέους κι' ἑπτὰ νέες νά ρίχνωνται τροφῆ σ' ἕνα θηρίο. Τὸ θηρίο αὐτὸ εἶχε σῶμα ἀνθρώπου καὶ κεφάλι βοδιοῦ καὶ λεγόταν Μινώταυρος. Τὸ εἶχαν κλείσει μέσα στὸ Λαβύρινθο καὶ τὸ ἔτρεφαν μὲ κρέας ἀνθρώπων ἢ ζώων.

Τὴν τρίτη χρονιά, πού θά στελνόταν ὁ φόρος αὐτός, ζήτησε καὶ ὁ Θησεάς, τὸ βασιλόπουλο τῆς Ἀθήνας, νὰ σταλῆ κι αὐτός, σάν ἕνας ἀπὸ τοὺς ἑφτά νέους. Εἶχε τὴν ἐλπίδα, πὼς θά κατάφερνε τὸ Μίνω, ν' ἀπαλλάξῃ τοὺς Ἀθηναίους, ἀπὸ τὸ σκληρὸ αὐτὸ φόρο.

Ὁ Μίνως δέχτηκε ν' ἀπαλλάξῃ τοὺς Ἀθηναίους, ἂν ὁ Θησεάς κατόρθωνε νὰ σκοτώσῃ τὸ Μινώταυρο. Ὁ Θησεάς μὲ θάρρος καὶ ἐμπιστοσύνη στὴν ὑπόσχεση τοῦ Μίνω μπήκε στὸ Λαβύρινθο. Ἡ κόρη τοῦ Μίνω, ἡ Ἀριάδνη, πού συμπάθησε πολὺ τὸ Θησεά, τοῦ ἔδωκε, ὅταν ἔμπαινε, ἕνα μεγάλο κουβάρι σπάγο.

Τὸ σπάγο αὐτὸ θά τὸν ξετύλιζε μπαίνοντας, γιὰ νὰ μπο-

ρέσῃ ἔπειτα νὰ βγῆ ἔξω. Ἀλλιώτικα θά χανάταν μέσα στίς ἀτέλειωτες στοῖες καὶ διαδρόμους τοῦ Λαβύρινθου.

Τὸ πάλεμα μὲ τὸ θηρίο ἦταν τρομερὸ, μὰ ὁ Θησεάς τὸ νίκησε καὶ τὸ σκότωσε. Πῆρε τὸ βοδινὸ τοῦ κεφάλι καὶ βγήκε ἔξω ἔχοντας ὀδηγὸ τὸ σπάγο, πού τοῦ εἶχε δώσει ἡ βασιλοπούλα.

Πιθάρια τῆς ἀποθήκης τοῦ ἀναχτόρου τῆς Κνωσοῦ.

Ὁ Μίνως θαύμασε τὴν ἀνδρεία τοῦ Θησεά, κατάργησε τὸ φόρο καὶ συμφιλιώθηκε μὲ τοὺς Ἀθηναίους. Ἔδωκε μάλιστα καὶ τὴν κόρη του, τὴν Ἀριάδνη, σύζυγο στὸν Θησεά.

Πολλοὶ πιστεύουν, πὼς, οἱ ἑφτά νέοι καὶ οἱ ἑφτά νέες, δὲ ρίχνονταν τροφή στὸ Μινώταυρο, ἀλλὰ πὼς τοὺς πάντρευε ὁ Μίνως μὲ νέους καὶ νέες τῆς Κρήτης. Λένε: «Πὼς νὰ πιστέψω-

με, πώς ὁ σοφὸς καὶ δίκαιος αὐτὸς βασιλιάς, θὰ ἔκανε ἓνα τόσο φοβερὸ κακούργημα; Κι ἂν εἶχε τόσο σκληρὴ καρδιά, θὰ δεχόταν νὰ δώσῃ σύζυγο τὴν κόρη του σ' ἓνα Ἀθηναῖο;». Εἶνε τόσο λογικὰ αὐτὰ, ποὺ μποροῦμε κι ἐμεῖς νὰ τὰ πιστέψωμε.

Ἀγγεῖα Μινωικῆς τέχνης

Τὸ τέλος τοῦ Μίνω.

— Ὁ Μίνωσ θέλησε ν' ἀπλώσῃ τὸ κράτος του καὶ στὴ μεγάλη νῆσο Σικελία. Ὁ βασιλιάς τῆς νήσου τὸν δέχτηκε σὰ φίλο. Ἀλλὰ μιὰ μέρα δολοφόνησε τὸ Μίνω μέσα στὸ λουτρό ποὺ λουζόταν. Σύγχρονα ἔβαλε φωτιά στὰ πλοῖα του καὶ τὰ κατὰστρεψε. Οἱ στρατιῶτες τοῦ Μίνω δὲ μπόρεσαν νὰ φύγουν. Ἔμειναν στὴ Σικελία κι ἔχτισαν μιὰ πόλη δική τους, ποὺ τὴν ὀνόμασαν Μινώα.

Τόσο δίκαιος ἦταν ὁ μεγάλος αὐτὸς βασιλιάς, ποὺ οἱ ἄνθρωποι πίστεψαν, πὼς ὁ Δίας τὸν ὄρισε στὸν Ἄδη δικαστὴ τῶν ψυχῶν, μαζί μὲ τὸν ἀδερφό του Ραδάμανθυ καὶ τὸν Αἰακό τὸ βασιλιά τῆς νήσου Αἴγινας.

Ἐπειὰ ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Μίνω, διαμοιράστηκε τὸ μεγάλο κράτος του στὸς γιούς του. Αὐτοὶ ὅμως δὲ μπόρεσαν νὰ τὸ κρατήσουν ἔτσι μεγάλο καὶ δυνατὸ. Μὲ τὰ χρόνια τὸ Κρητικὸ κράτος περιορίστηκε μόνο στὴν Κρήτη.

Νομίσματα Μινωικά

Οι Κρητικοὶ καὶ ὁ Τρωικὸς πόλεμος

Γράφτηκε παρά πάνω πῶς, οἱ Ἑτεόκρητες, οἱ Πελασγοὶ καὶ οἱ Ἀχαιοὶ καὶ ἄλλοι λαοὶ εἶχαν ἐνωθῆ σ' ἓνα λαὸ, ποὺ παρουσίασε τέτοια πρόοδο στὸν πολιτισμὸ, ὅπως εἶδαμε,

Οἱ Κρητικοὶ θεωροῦν πιά ὅλους τοὺς λαοὺς, ποὺ κατοικοῦσαν τὶς ἄλλες χῶρες τῆς Ἑλλάδας, ὡς ὁμόφυλους, γιατί καὶ αὐτοὶ ἦταν ἀπόγονοι τῶν Πελασγῶν, τῶν Ἀχαιῶν καὶ τῶν ἄλλων Ἑλληνικῶν φυλῶν τῶν Ἰώνων καὶ τῶν Αἰολέων.

Γι' αὐτὸ κάλεσαν, ὁ Ἀγαμέμνονας καὶ ὁ Μενέλαος, ὅλους τοὺς βασιλιάδες τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν νὰ κάμουν τὴν ἐκστρατεία τῆς Τροίας. Μαζί μ' αὐτοὺς κάλεσαν καὶ τὸ βασιλιά τῆς Κρήτης τὸν Ἰδομενέα. Ἡ βαριά προσβολή, ποὺ ἔκαμε στὴν Ἑλλάδα ἡ ἀπαγωγή τῆς ὡραίας Ἑλένης, τῆς συζύγου τοῦ Μενελάου, ἔκαμε τὸν Ἰδομενέα νὰ δεχτῆ πρόθυμα τὸ κάλεσμα. Ἐπῆγε στὴν ἐκστρατεία μὲ 80 πλοῖα καὶ μὲ στρατὸ πολὺ. Ἀρχηγοὶ ἦταν ὁ ἴδιος ὁ Ἰδομενέας καὶ ὁ Μηριόνης. Οἱ Κρητικοὶ πολέμησαν τότε μὲ μεγάλη ἀνδρεία καὶ θαυμαστὴ πολεμικὴ τέχνη.

Ἐδῶ τελειώνει ἡ μυθικὴ ἐποχὴ. Τὰ γεγονότα ποὺ ἐκθέτονται παρακάτω, ἀνήκουν στὴν ἱστορικὴ ἐποχὴ. Εἶναι ὅλα ἀληθινά. Τὰ ἔγραψαν οἱ ἱστορικοὶ τῶν διαφόρων τόπων καὶ ἐποχῶν.

ΟΙ ΔΩΡΙΕΙΣ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

Κατάληψη τῆς Κρήτης ἀπὸ τοὺς Δωριεῖς. — Στὴ Θεσσαλία καὶ στὶς χῶρες ποὺ ἀπλώνονται κοντὰ στὸν Ὀλυμπο, τὸ ψηλότερο ὄρος τῆς Ἑλλάδας, κατοικοῦσε μιὰ φιλοπόλεμη ἑλληνικὴ φυλὴ. Ἦταν οἱ Δωριεῖς. Αὐτοὶ ὀνόμαζαν τοὺς ἑαυτοὺς τῶν Ἡρακλεΐδες, γιατί κατάγονταν, ὅπως ἔλεγαν, ἀπὸ τὸν ἥρωα Ἡρακλῆ.

Πλήθυναν τόσο πολὺ, ποὺ δὲν τοὺς χωροῦσαν πιά αὐτὲς οἱ χῶρες καὶ ξεχύθηκαν νὰ καταλάβουν τὶς νότιες χῶρες τῆς Ἑλλάδας. Κατάλαβαν ὅσες χῶρες δὲν τοὺς ἔκαμαν μεγάλη ἀντίσταση. Κατάλαβαν κι ἓνα μεγάλο μέρος τῆς Πελοποννήσου καὶ ἴδρυσαν τὸ περιφημο κράτος τῆς Σπάρτης.

Σὲ λίγα χρόνια ὅμως τοὺς ἔπεφτε στενόχωρη καὶ ἡ Πελο-

πόννησος, γιατί δὲν μπορούσαν νὰ τὴν καταλάβουν ὁλόκληρη, καὶ ἀποφάσισαν νὰ πάρουν καὶ τὴν Κρήτη. Ἔκαμαν πολλὰ πλοῖα καὶ μ' αὐτὰ ἐπιχειροῦσαν πολλές ἐπιδρομές στ' ἄκρο-γιαλῖα τῆς. Κατόρθωσαν στὴν ἀρχὴ νὰ καταλάβουν μερικές πόλεις κι' ἀπ' αὐτὲς ἐξορμοῦσαν ἐναντίον τῶν ἄλλων. Σὲ λίγα χρόνια ὑπόταξαν ὅλη τὴν Κρήτη.

Ἡ Κνωσὸς ἔκαμε τὴν πιὸ μεγάλη ἀντίσταση, μά κι αὐτὴ ἀναγκάστηκε νὰ ὑποκύψῃ στὸ τέλος.

Ἡ κυβέρνησις τῶν Δωριέων. — Στὴν ἀρχὴ, οἱ Δωριεῖς φάνηκαν πολὺ σκληροὶ. Ὅσοι τοὺς ἔκαμαν πεισματάρικη ἀντίσταση, ἔχασαν ὁλότελα τὶς περιουσίες των, πού τὶς πῆραν δικῆς τους οἱ Δωριεῖς. Ἄλλοι ἀπ' αὐτοὺς ὑποχρεώθηκαν νὰ ἐργάζονται σὰ δοῦλοι στὰ κτήματα τῶν Δωριέων καὶ ἄλλοι στὰ δημόσια ἔργα, χωρὶς καμμιά πληρωμὴ.

Ὅσοι ὑποτάχτηκαν χωρὶς ἀντίσταση, διατήρησαν τὰ κτήματά των, ἀλλὰ ὑποχρεώθηκαν νὰ πληρώνουν ἓνα μεγάλο μέρος τῶν εἰσοδημάτων τους φόρο στοὺς Δωριεῖς.

Ἐπειὴ ὅμως ἀπὸ μερικά χρόνια, οἱ Δωριεῖς, μὲ τὴν ἐπίδραση τοῦ πολιτισμένου Κρητικοῦ πληθυσμοῦ, γίνηκαν μαλακότεροι καὶ φέρνονταν πιὸ φιλόφρονες στοὺς ὑποταχτικoὺς των. Ἔτσι, μὲ τὰ χρόνια, ἀναπτύχθηκε στὴν Κρήτη ἓνας νέος πολιτισμὸς, πού εἶχε μέσα του τὴ φιλοπόλεμη διάθεση τῆς δωρικῆς φυλῆς, ἀλλὰ καὶ πάρα πολλὰ στοιχεῖα τοῦ παλίου κρητικοῦ πολιτισμοῦ.

Κάθε πόλη ἀποτελοῦσε χωριστὸ κράτος μὲ δικούς του κυβερνήτες καὶ δικό του πολίτευμα.

Οἱ ἄρχοντες τῆς πόλεως ἦταν δέκα καὶ λέγονταν **Κόσμοι**. Οἱ Κόσμοι ἐκλέγονταν μόνο ἀπὸ τοὺς ἐλεύθερους πολίτες. Κάθε χρόνο γινόταν ἐκλογὴ. Ὅσοι πετύχαιναν, ἔμεναν στὸ συμβούλιο τῶν Κόσμων καὶ τὴ χρονιά ἐκείνη. Ὅσοι δὲν πετύχαιναν ἔμπαιναν σ' ἓνα ἄλλο συμβούλιο, πού λεγόταν **Γερουσία**. Ὁ πρόεδρος τοῦ συμβουλίου τῶν Κόσμων λεγόταν **Πρωτόκοσμος** καὶ ἦταν ὁ ἀνώτατος ἄρχοντας τῆς πόλεως.

Οἱ Κόσμοι ἀποφάσιζαν γιὰ ὅλα τὰ ζητήματα τῆς πόλεως. Μά ὅταν ἐπρόκειτο ν' ἀποφασίσουν γιὰ σπουδαῖα ζητήματα, ὅπως εἶναι ὁ πόλεμος ἢ ἡ εἰρήνη, οἱ ἀποφάσεις τῶν Κόσμων, ἔπρεπε νὰ περάσουν ἀπὸ τὴν **Ἐκκλησίαν τοῦ Δήμου**. Αὐτὴ

τὴ σχηματιζόταν ἀπ' ὅλους τοὺς ἐλεύθερους πολίτες καὶ εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ δεχτῆ ἢ νὰ ἀπορρίψη τὶς ἀποφάσεις τῶν Κόσμων. Ἦταν ἓνα πολίτευμα ὁλότελα **Δημοκρατικὸ**.

Ἄνατροφή τῶν παιδιῶν. — Ἡ ἀνατροφή τῶν παιδιῶν, στὶς Κρητικὲς πόλεις, ἀπόβλεπε νὰ κάμη, ὅλους τοὺς ἐλεύθερους πολίτες, καλοὺς πολεμιστῆς. Μόνο ἔτσι θὰ μπορούσαν νὰ διατηρήσουν οἱ Δωριεῖς τὴν κυριαρχία τῶν καὶ τὴν ἐλευθερία τῶν.

Ὅταν γίνονταν τ' ἀγόρια 17 χρονῶν, τὰ ἔπαιρνε ἡ Κυβέρνηση, γιὰ νὰ τοὺς δώσῃ στρατιωτικὴ μόρφωση. Κάθε 15-20 παιδιά ἀποτελοῦσαν μίαν ὁμάδα, ποὺ λεγόταν **ἀγέλη**. Τὴν κάθε ἀγέλη τὴ διεύθυνε ἓνας νέος ἀπὸ καλὴ οἰκογένεια. Ὁ πατέρας τοῦ νέου αὐτοῦ, ἦταν ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἀγέλης καὶ λεγόταν **ἀγγελάρχης**. Αὐτὸς ἐγύμναζε τοὺς νέους στὰ ὄπλα, στὸ κυνήγι, στὸ τρέξιμο, στὴ σκληραγωγία καὶ γενικὰ σὲ ὅλα τὰ μαθήματα τῆς στρατιωτικῆς τέχνης.

Χειμῶνα καὶ καλοκαίρι φοροῦσαν τὸ ἴδιο φόρεμα. Τοὺς συνήθιζαν νὰ ὑποφέρουν τὴν πείνα, τὴ δίψα καὶ ν' ἀντέχουν σὲ μακρινὲς πορεῖες. Μάθαιναν ἀκόμη στὶς ἀγέλες ἀνάγνωση, γραφὴ, ποιήματα καὶ τραγούδια. Μάθαιναν τραγουδιστὰ τοὺς νόμους καὶ τὰ κατορθώματα τῶν ἡρώων τῆς πόλεως τῶν. Χόρευαν πολὺ συχνὰ ἓνα πολεμικὸ χορὸ, ποὺ τὸν ἔλεγαν **Πυρρίχη**, ἓνα χορὸ, ποὺ μοιάζει πολὺ μὲ τὸ Κρητικὸ Πεντοζάλι.

Δέκα σωστά χρόνια ἔμεναν στὶς ἀγέλες. Ὅταν γίνονταν 27 χρονῶν, ἀπολύονταν καὶ εἶχαν τὴν ὑποχρέωση νὰ νυμφευτοῦν.

Τὰ κορίτσια ἀνατρέφονταν κοντὰ στὴ μητέρα τους, ποὺ φρόντιζε νὰ τὰ κάμη καλὲς νοικοκυρές.

Ἄνδρεῖα.—Οἱ ἄνδρες θεωροῦνταν πάντα στρατιῶτες. Καὶ γιὰ νὰ μὴν ξεχνοῦν τὰ στρατιωτικὰ τοὺς καθήκοντα, ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ μὴν τρώγουν στὰ σπίτια τους μὲ τὴ γυναίκα καὶ τὰ παιδιά τους, παρὰ νὰ πηγαίνουν στὰ δημόσια τραπέζια, ποὺ λέγονταν **ἄνδρεῖα**.

Στ' ἄνδρεῖα ἔτρωγαν ὅλοι οἱ ἄνδρες καὶ τὰ παιδιά, ποὺ ἦταν στὶς ἀγέλες. Μοιράζονταν σὲ ὁμάδες ἀπὸ 15 ἄτομα. Τὰ παιδιά δὲν ἀποτελοῦσαν χωριστὲς ὁμάδες. Κάθονταν μαζί μὲ τοὺς ἄνδρες. Δὲν ἐπιτρεπόταν σ' αὐτὰ νὰ μιλοῦν. Ἔπρεπε νὰ ἀκούουν μὲ προσοχὴ τὰ λόγια τῶν μεγάλων καὶ νὰ μιλοῦν

μόνον, όταν τὰ ρωτούσαν, ἀλλὰ καὶ τότε μὲ λίγα λόγια. Οἱ Δωριεῖς θεωροῦσαν κακὸ πρᾶγμα τὴν πολυλογία.

Τὰ φαγητὰ ἦταν πολὺ ἀπλά. Τὸ πιὸ συνηθισμένον φαγητὸ ἦταν χοιρινὸ βραστὸ κρέας ψημένο μὲ τὸ αἷμα τοῦ χοίρου, ἀλάτι καὶ πολλὰ κρομμύδια. Ἦταν ἓνα μαῦρο ζουμί χωρὶς καμιά νοστιμάδα.

Μὰ γιὰ τοὺς ἄνδρες καὶ τὰ παιδιά, ποὺ τὸ ἔτρωγαν ὕστερα ἀπὸ πείνα καὶ κούραση, ἦταν πολὺ νόστιμο. Ἀπὸ τὸ ἴδιον φαγητὸ ἔτρωγαν καὶ οἱ ἄρχοντες τῆς πόλεως οἱ Κόσμοι. Στὸ κάθε φαγητὸ ἔπιναν κι ἓνα μόνο ποτῆρι κρασί ἀνακατεμένον μὲ νερὸ. Μόνο οἱ ἄνδρες ἔπιναν στὸ τέλος τοῦ φαγητοῦ ἄλλο ἓνα ποτῆρι κρασί χωρὶς νερὸ. Ἡ μέθη ἦταν αὐστηρὰ ἀπαγορευμένη.

Τὸ φαγητὸ ἄρχιζε πάντα μὲ προσευχὴ, ποὺ τὴν ἔψαλλαν ὅλοι μαζί. Σὰν τέλειωνε τὸ φαγητὸ ἔμεναν πολλὴ ὥρα στὸ τραπέζι καὶ τραγουδοῦσαν πολεμικὰ τραγούδια. Πολὺ συχνὰ οἱ γεροντότεροι ἔλεγαν πολεμικὰς ἱστορίας. Ἐπίσης συζητοῦσαν πολὺ συχνὰ καὶ γιὰ τὶς σπουδαίας ὑποθέσεις τῆς πόλεως.

Τὰ γράμματα καὶ οἱ τέχνες. — Τὸ κύριον ἔργον τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν ἦταν, ὅπως γράφηκε παρὰ πάνω, τὸ πολεμικόν. Μὰ ἦρθε ἐποχὴ, ποὺ λιγότεψαν οἱ πόλεμοι ἀναμεταξύ τους καὶ τότε ἀσχολήθησαν καὶ μὲ τὰ γράμματα καὶ τὶς τέχνες. Ξακουστός γιὰ τὴ σοφίαν του εἶναι ὁ Ἐπιμενίδης. Κάποτε τὸν κάλεσαν οἱ Ἀθηναῖοι καὶ τοὺς ἔδωκε χρήσιμες συμβουλές, γιὰ νὰ γλιτώσουν ἀπὸ μιά φοβερὴ ἀσθένεια. Ξακουστός εἶναι καὶ ὁ Θαλήτας, ποὺ ἦταν ποιητὴς καὶ μουσικὸς ἑξοχος. Ὁ Σκύλλης καὶ ὁ Δίποινος ἔγιναν ξακουστοὶ γιὰ τὰ μαρμάρινα ἀγάλματα ποὺ ἔκαναν. Πρῶτοι αὐτοὶ στὴν Ἑλλάδα ἔκαμαν ἀγάλματα μὲ μάρμαρον. Πρωτότερα τάκαναν μὲ ξύλον. Δὲν μποροῦμε ὁμῶς νὰ ποῦμε πῶς ἔκαναν μεγάλες προόδους σὲ εἰρηνικὰ ἔργα, γιὰτὶ τὰ διαλείμματα τῶν πολέμων ἦταν πολὺ μικρά.

Ἡ Κρήτη στὰ χρόνια τῶν Περσικῶν πολέμων (490 - 400 π. Χ.)

Ἀπὸ τὴν ἄλλη Ἑλληνικὴ Ἱστορία ξαίρομε πότε καὶ πῶς

γίνηκαν οί πόλεμοι μεταξύ Περσῶν καί Ἑλλήνων.

Στήν Κρήτη τότε συνέβαιναν τρομεροί καί καταστρεφτικοί πόλεμοι ἀνάμεσα τῶν διαφόρων πόλεων καί δέν ἔλαβαν μέρος στοὺς πολέμους αὐτοὺς οἱ Κρητικοί.

Τὸ κράτος τῆς Κνωσοῦ ἦταν καί στὰ χρόνια αὐτὰ τὸ πιὸ ἰσχυρὸ ἀπ' ὅλα.

Ἴσχυρά κράτη ἀποτελοῦσαν καί ἡ Γόρτυνα στήν πεδιάδα τῆς Μεσαρᾶς καί ἡ Κυδωνία, πού βρισκόταν ἐκεῖ, πού εἶναι σήμερο τὰ Χανιά.

Ἡ Κνωσὸς καί ἡ Γόρτυνα βρίσκονταν σχεδὸν πάντα σὲ ἐμπόλεμη κατάσταση. Ἡ Κυδωνία σμμαχοῦσε πότε μὲ τὴ μιά καί πότε μὲ τὴ ἄλλη καί πάντα ἔδιδε τὴ νίκη σ' ἐκείνη πού βοηθοῦσε.

Ἡ Κρήτη ἀπὸ τὸ 400 π. Χ. μέχρι τοῦ 74 π. Χ.

Μέσα στὰ 326 αὐτὰ χρόνια ἡ Κρήτη δέν ἔχει νὰ παρουσιάσῃ σπουδαῖα ἱστορικά γεγονότα. Ἐξακολουθοῦν οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι ἄγριοι καί καταστρεφτικοί.

Μόνο, ὅταν ὁ Μεγάλος Ἀλέξανδρος ἔκαμε τὴν κοσμοῖστορικὴ ἐκστρατεία του στήν Ἀσία (334 π. Χ.), ἔλαβε μέρος ὁ Κρητικὸς Νέαρχος ὡς ναύαρχος τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου. Οὔτε τὰ πλοῖα του ὅμως οὔτε οἱ ναῦτες του ἦταν Κρητικοί. Τέτοιαν ἱκανότητα καί τέτοιαν ἀνδρεία ἔδειξε ὁ Νέαρχος, πού, ὁ μέγας ἐκεῖνος βασιλιάς, τὸν στεφάνωσε μὲ χρυσὸ στεφάνι καί τοῦ ἀνάθεσε νὰ βρῆ τὰ μέσα καί τὸν τρόπο νὰ φέρῃ σὲ ἐμπορικὴ ἐπικοινωνία τὸ κράτος του μὲ τὶς Ἰνδίες. Ὁ Νέαρχος εἶναι ὁ πρῶτος Ἕλληνας ναυτικὸς πού ἔφτασε, στὰ χρόνια ἐκεῖνα, στὰ παράλια τῆς ἀπέραντης χώρας τῶν Ἰνδιῶν.

Στὰ 220 π. Χ. οἱ Κνώσιοι συμμαχῆσαν μὲ τοὺς Γορτύνιους καί ἐρίχτηκαν κατὰ τῆς Λύκτου, δωρικῆς καί αὐτῆς πόλεως. Ἡ Λύκτος βρισκόταν στοὺς πρόποδες τῶν Λασηθιωτικῶν ὄρεων, πλησίον τοῦ σημερινοῦ Καστελλίου τῆς ἐπαρχ. Πεδιάδας. Ἡ πόλη βρέθηκε ἀπροφύλαχτη, γιατί ἐκείνη τὴν ἡμέρα, οἱ Λύκτιοι εἶχαν ἐπιτεθῆ ἐναντίον μιᾶς ἄλλης πόλεως τῆς Ἱεράπυτνας (σημερινῆς Ἱεράπετρας). Ἡ Λύκτος τότε καταστράφηκε ἀπὸ τὰ θεμέλια. Οἱ γυναῖκες καί τὰ παιδιὰ αἰχμαλωτίστηκαν.

Ὅταν γύρισαν οἱ Λύκτιοι, δὲ βρῆκαν παρὰ τὰ χαλάσμα-

τα, πού κάπνιζαν ακόμη. Κατάφυγαν τότε στην περιοχή της Λάππας, στην έπαρχία 'Αγ. Βασιλείου κι έχτισαν εκεί νέα πόλη. Συμμάχησαν, ύστερα από λίγα χρόνια, με τούς Γορτύνιους και κατάστρεψαν μαζί την Κνωσό.

Τέτοια θλιβερά γεγονότα αναφέρει πολλά ή Κρητική 'Ιστορία σ' εκείνα τὰ χρόνια.

Κρητικοί μισθοφόροι. — "Υστερα από τούς Περσικούς πολέμους γίνηκαν και στην άλλη 'Ελλάδα πολλοί εμφύλιοι πόλεμοι. Στους πολέμους αυτούς λάβαιναν μέρος, όταν δέν είχαν δικό τους πόλεμο, και Κρητικοί, σά μισθοφόροι. Πήγαιναν και κατατάσσονταν στρατιώτες, για να παίρνουν μισθό. Και πολλές φορές σκότωναν ό ένας τόν άλλο, γιατί και στα δυό αντίπαλα μέρη βρίσκονταν Κρητικοί μισθοφόροι. 'Η μισθοφορία αυτή έφερε στους Κρητικούς μεγάλο ήθικό ξεπεσμό.

'Αρχαίος Κρητικός πολεμιστής

χαν μεταξύ τους. Συμφιλιώνονταν, ένωναν τις στρατιωτικές

Συγκρητισμός. — Πολλούς έχθρους είχαν οι Κρητικοί και αυτοί γύρευαν την εύκαιρία, νάρθουν στην Κρήτη, να την ληστεύουν και να την κατακτήσουν. Μπροστά στον κίνδυνο αυτό, οι Κρητικοί βρέθηκαν στην ανάγκη νάρχωνται σε φιλική συνενόηση. Μόλις εμφανιζόταν ό έχθρος, άφηναν κατά μέρος όλες τις έχθρες και τὰ μίση, πού εί-

δυνάμεις των καί χτυποῦσαν τὸν ἐχθρὸν. Αὐτὴ τὴν προσωρινὴν συμφιλίωσιν, τὴν ἔλεγαν **Συγκρητισμὸν**. Μόλις ὅμως ὁ ἐχθρὸς ἔφευγε καὶ ὁ κίντυνος περνοῦσε, συνέχιζαν τοὺς ἐμφύλιους πολέμους των.

ΚΑΤΑΧΤΗΣΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΡΩΜΑΙΟΥΣ

Στὰ 146 π. Χ. οἱ Ρωμαῖοι κυρίεψαν καὶ ὑπόταξαν τὴν Ἑλλάδα. Ἦθελαν νὰ προχωρήσουν πρὸς τὴν Ἀσίαν, γιὰ τὸ πρόγραμμά τους ἦταν, νὰ ὑποτάξουν ὅλο τὸν κόσμον, ποῦ ἦταν τότε γνωστὸς. Στὸ σχέδιόν τους αὐτὸ, τοὺς χρειαζόταν ἡ Κρήτη σὰ γέφυρον, μὰ δειλίαζαν νὰ τῆς ἐπιτεθοῦν, γιὰ τὴν ἔξεραν τὴν ἀνδρεία τῶν Κρητικῶν, τὴν πολεμικὴν τους τέχνην καὶ τὸ Συγκρητισμὸν. Γι' αὐτὸ, στὴν ἀρχήν, ἔκαναν τοὺς φίλους, ὥσπου κυρίεψαν ὅλες τὶς Ἑλληνικὰς χώρας καὶ ὅλα τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου πελάγους.

Στὰ 74 π. Χ. μετὰ τὴν πρόφασιν, πὼς οἱ Κρητικοὶ εἶχαν συνεταίριστῆ μετὰ τοὺς πειρατὰς - ληστὰς τῆς θαλάσσης - ποῦ ἔκαναν πολλὰς ζημίας στὰ πλοῖα τῶν Ρωμαίων, ἔστειλαν ἐναντίον τῆς Κρήτης στρατὸν καὶ πλοῖα, γιὰ νὰ τὴν ὑποτάξουν.

Εἶχε τὴν βεβαιότητα ὁ Ρωμαῖος στρατηγὸς, πὼς θὰ κυρίευσεν τὴν Κρήτην καὶ ἔφερεν μαζί του ἕνα σωρὸν ἀλυσσίδες, γιὰ νὰ δέσῃ τοὺς αἰχμάλωτους.

Οἱ Κρητικοὶ εἶχαν ἐννοήσει ἀπὸ καιρὸν τὶς κακὰς διαθέσεις τῶν Ρωμαίων καὶ βρέθησαν ἔτοιμοι. Εἶχαν κάμει τὸ Συγκρητισμὸν τους καὶ εἶχαν ἐτοιμάσει στρατὸν καὶ πλοῖα ἀρκετὰ, γιὰ τὴν ἄμυναν τοῦ νησιοῦ. Στρατηγὸς εἶχαν τὸ Λασθένην καὶ τὸν Πανάρη, ποῦ διακρίνονταν γιὰ τὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν ἰκανότητά τους.

Στὴν θάλασσαν, ποῦ εἶναι ἀνάμεσα στὸ νησάκι Δία καὶ στὸ Ἡράκλειον, γίνηκε μιά ναυμαχία, στὴν ὁποία οἱ Κρητικοὶ νίκησαν τοὺς Ρωμαίους. Ἔτσι οἱ ἀλυσσίδες, ποῦ κρατοῦσαν οἱ Ρωμαῖοι, γιὰ νὰ δέσουν τοὺς Κρητικοὺς, χρησίμευσαν, γιὰ νὰ δεθοῦν οἱ Ρωμαῖοι αἰχμάλωτοι.

Ἡ νίκη ὅμως αὐτὴ ἔβαλε σὲ πολλὰς ἔγνοιες τρὺς Κρητι-

κούς. Ἡξαιραν πῶς οἱ Ῥωμαῖοι, μὲ τίς μεγάλες στρατιωτικὲς καὶ ναυτικὲς δυνάμεις των, εἶχαν κυριέψει τόσες χώρες. Δὲ θάφηναν λοιπὸν χωρὶς ἐκδίκηση τὸ πάθημά των. Γι' αὐτὸ ἀποφάσισαν νὰ κάμουν ὅ,τι μπορούσαν, γιὰ νὰ συμφιλιωθοῦν μὲ τοὺς Ῥωμαίους.

Γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ, ἔστειλαν, ὕστερ' ἀπὸ λίγον καιρὸ, στὴ Ῥώμη ἀντιπροσώπους, νὰ ζητήσουν συγγνώμη καὶ νὰ βεβαιώσουν τοὺς Ῥωμαίους, πῶς στὸ ἐξῆς θὰ εἶναι πιστοὶ φίλοι καὶ σύμμαχοι. Μὰ οἱ Ῥωμαῖοι ἀπαίτησαν νὰ παραδώσουν οἱ Κρητικοὶ ὅλα τὰ πολεμικὰ τους πλοῖα, νὰ πληρώσουν ἓνα βαρὺ πρόστιμο καὶ νὰ παραδώσουν τοὺς στρατηγούς των Λασθένη καὶ Πανάρη. Τὶς παράλογες αὐτὲς ἀπαιτήσεις τῶν Ῥωμαίων δὲν ἦταν βέβαια δυνατὸ νὰ δεχτοῦν οἱ Κρητικοὶ ἀντιπρόσωποι καὶ γύρισαν στὴν Κρήτη χωρὶς νὰ ἐπιτύχουν τίποτε.

Οἱ Κρητικοὶ τότε ἔκαμαν μεγάλες στρατιωτικὲς καὶ ναυτικὲς προετοιμασίαις, γιὰ ν' ἀποκρούσουν τοὺς Ῥωμαίους. Πραγματικὰ οἱ Ῥωμαῖοι δὲν ἄργησαν νὰ ἐπιτεθοῦν καὶ πάλι.

Στὰ 69 π. Χ. ἀποβίβασαν πολυάριθμο στρατὸ κοντὰ στὴν Κυδωνία (Χανιά). Ὁ Λασθένης καὶ ὁ Πανάρης ρίχτηκαν κατὰ πάνω τους, μὰ νικήθηκαν καὶ κλείστηκαν στὸ φρούριό τῆς Κυδωνίας. Οἱ Ῥωμαῖοι πολιορκοῦν καὶ σὲ λίγο κυριεύουν τὴν Κυδωνία. Ὁ Πανάρης πιάστηκε αἰχμάλωτος καὶ πολλοὶ ἄλλοι Κρητικοί.

Ὁ Λασθένης παράλαβε τὸ στρατὸ ποὺ ἔμεινε καὶ γύρισε στὴν Κνωσὸ ἀποφασισμένος νὰ ἀντιτάξῃ ἐκεῖ γερὴ ἄμυνα. Οἱ Ῥωμαῖοι προχωροῦν καὶ κυριεύουν ὅλες τίς Κρητικὲς πόλεις. Ἡ Ἐλεύθερνα στὸ Μυλοπόταμο ἔφερε τὴν πιδὸ πεισματώδικη ἀντίσταση, μὰ στὸ τέλος κυριεύτηκε καὶ αὐτὴ καὶ καταστράφηκε. Ἔτσι οἱ Ῥωμαῖοι προχωρώντας ἔφτασαν στὴν Κνωσὸ. Ὁ Λασθένης βλέποντας, πῶς δὲν μπορούσε νὰ κρατηθῆ στὴν Κνωσὸ, τὴν ἔκαψε καὶ τραβήχτηκε ἀνατολικά στὴν Ἱεράπετρα. Ἡ Γόρτυνα καὶ ἡ Λύκτος παραδόθηκαν χωρὶς ἀντίσταση.

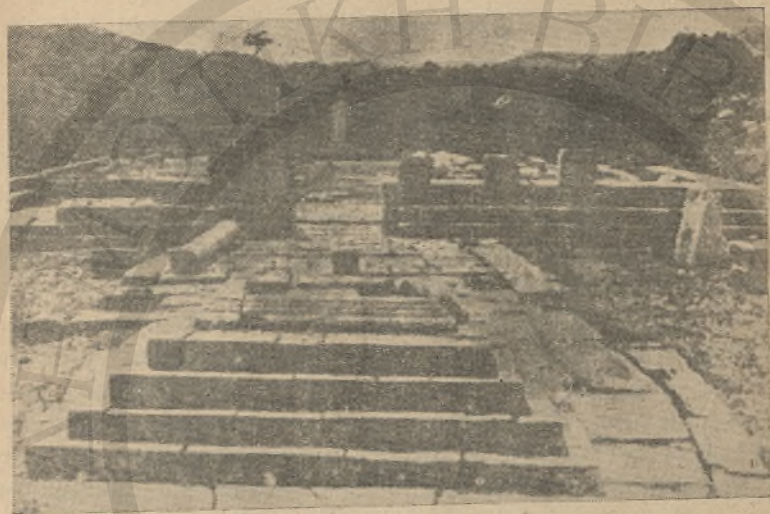
Τρία ὀλόκληρα χρόνια βάστηξε ὁ καταστρεφτικὸς αὐτὸς πόλεμος. Χιλιάδες πολλὲς σκοτώθηκαν, πόλεις μεγάλες καὶ μικρὲς καταστράφηκαν καὶ πολλοὶ αἰχμάλωτοι πιάστηκαν.

Ἡ Κρήτη, ὅπως καὶ οἱ ἄλλες ἑλληνικὲς χώρες, γίνηκε ἐπαρχία τοῦ ἀπέραντου Ῥωμαϊκοῦ κράτους. Τὴν κυβερνοῦσε τυραννικὰ ἓνας Ῥωμαῖος ἄρχοντας, ποὺ λεγόταν **Κρητάρχης**

καί εἶχε πρωτεύουσα τὴν Γόρτυνα.

Στὰ χρόνια πού ἦταν ὑποδουλωμένη στοὺς Ρωμαίους ἡ Κρήτη, διαδόθηκε σ' αὐτὴ ὁ Χριστιανισμὸς ἀπὸ τὸ μαθητὴ τοῦ ἀποστόλου Παύλου Τίτο, πού γίνηκε καί πρῶτος ἐπίσκοπος τῆς Κρήτης, μὲ ἔδρα τὴ Γόρτυνα.

Τὰ ἐρείπια τῆς Γόρτυνας

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΚΡΗΤΗ ΣΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΟΧΗ

Στὰ 390 μ. Χ., πού τὸ Ρωμαϊκὸ κράτος χωρίστηκε σὲ Ἄνατολικὸ καὶ Δυτικὸ, ἡ Κρήτη ἀποτέλεσε ἐπαρχία τοῦ Ἄνατολικοῦ. Τὸ κράτος αὐτὸ ὀνομάστηκε Βυζαντιακὸ ἀπὸ τὴν πρωτεύουσά του, πού λεγόταν τότε Βυζάντιο. Ἀργότερα ὀνομάστηκε Κωνσταντινούπολη ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Μεγ, Κωνσταντί-

νου, πού τή μεγάλωσε καί τήν ἔκαμε πρωτεύουσα. Τὸ Βυζαντιακὸ κράτος εἶχε μέσα του ὅλες τὶς Ἑλληνικὲς χῶρες. Στὸ κράτος αὐτὸ ἐπικράτησε μὲ τὸν καιρὸ ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς, ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ ἡ ὀρθόδοξη χριστιανικὴ ἐκκλησία. Γινηκε ἔτσι γνήσιο ἑλληνικὸ κράτος καὶ οἱ Ἕλληνες ζοῦσαν σ' αὐτὸ ἐλεύθεροι.

ΚΑΤΑΧΤΗΣΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΣΑΡΑΚΗΝΟΥΣ ΑΡΑΒΕΣ (823)

Στὰ 823 μ. Χ., μιά ναυτικὴ μοίρα τῶν Ἀράβων ἀπὸ 40 πλοῖα ἄραξε σ' ἓνα μικρὸ λιμάνι τῆς νότιας παραλίας τῆς Κρήτης στὴ Βιάννο. Οἱ Ἀραβες αὐτοὶ ἀνήκαν στὴ φυλὴ τῶν Σαρακηνῶν. Ὁ ἀρχηγὸς τῆς μοίρας ἔστειλε τοὺς ἄνδρες του νὰ πάνε στὰ χωριά, νὰ ψάξουν γιὰ τρόφιμα. Αὐτὸς, στὸ μεταξύ, ἔβαλε φωτιά στὰ πλοῖα καὶ τάκαψε. Ὅταν γύρισαν οἱ ἄνδρες καὶ τοὺς εἶπε, πῶς αὐτὸς ἔκαψε τὰ πλοῖα, τοῦ ρίχτηκαν γιὰ νὰ τὸν σκοτώσουν. Ὁ ἀρχηγὸς τοὺς ἔμας, ἀτάραχος, τοὺς εἶπε: «Μὴ θυμώνετε, παλικάρια μου, γι' αὐτὸ πού ἔκαμα. Τὸ ἔκαμα γιὰ τὸ καλὸ σας. Εἶδετε, ἀπὸ ὅσους τόπους ἔχομε πάει ὡς τώρα, ὠραιότερο καὶ εὐφορώτερο τόπο; Αὐτὸς ὁ τόπος, ἂν τὸ θελήσωμε, θὰ γίνῃ δικὸς μας. Ἐκαψα τὰ πλοῖα, γιὰ νὰ μὴν μποροῦμε νὰ φύγωμε καὶ νὰ τὸν κάμωμε δικό μας. Αὐτὸς θὰ εἶναι ἡ νέα μας πατρίδα».

Ἀμέσως ἔχτισαν σ' ἐκεῖνο τὸ μέρος ἓνα ἰσχυρὸ φρούριο, ἀπὸ τὸ ὀπῶν ἐξορμοῦσαν καὶ λήστευαν τὴ γύρω χώρα.

Χτίσιμο τοῦ Ἡρακλείου. — Προχωρώντας ἀπ' ἐκεῖ κυρίεψαν ὅλη τὴν ἀνατολικὴ Κρήτη. Καὶ ἐπειδὴ τὸ ὄρητῆριό τὸ πρῶτο, δὲν τοὺς φαινόταν ἀσφαλές, ἀποφάσισαν νὰ κάμουν ἄλλο στὴ μέση τοῦ νησιοῦ. Γι' αὐτὸ ἔχτισαν, ἐκεῖ πού εἶναι σήμερον τὸ Ἡράκλειο, ἓνα πιὸ μεγάλο καὶ πιὸ ἰσχυρὸ φρούριο καὶ τὸ ὀνόμασαν **Χάντακα**. Γιὰ νὰ εἶναι τὸ φρούριο πιὸ ἀσφαλισμένο, ἔβαλαν τοὺς αἰχμάλωτους Κρητικὸς κι' ἔσκαψαν γύρω ἓνα βαθὺ χαντάκι καὶ διοχέτεψαν μέσα σ' αὐτὸ τὴ θάλασσα. Χάντακας ἀκούόταν ἡ πόλη αὐτὴ, ὅσα χρόνια ἔμεναν σ' αὐτὴ οἱ Ἀραβες. Οἱ Βενετοὶ κατόπιν τὴν ἔλεγαν **Κάντια** καὶ στὴν Εὐρώπῃ ἔλεγαν καὶ ὅλη τὴν Κρήτη, γιὰ πολλὰ χρόνια, **Κάντια**.

Πάνε τώρα 120 χρόνια, πού τῆς ἔδωκαν τὸ ὄνομα Ἡράκλειο, ὅπως λεγόταν τὸ ἐκεῖ πλησίον ἀρχαῖο ἐμπορικὸ λιμάνι τῆς Κνωσοῦ.

Ἡ Κρήτη ληστοπειρατικὸ ὀρμητήριον τῶν Ἀράβων. Στὸ Χάντακα μαζεύτηκαν πολλὲς χιλιάδες Ἀραβες, ἀπὸ ὅλες τὶς ἀραβικὲς χῶρες. Ἀπ' ἐκεῖ ἐξορμοῦσαν πρὸς τὴ δυτικὴ Κρήτη, πότε ἀπὸ τὴ στεριά, πότε ἀπὸ τὴ θάλασσα καὶ κατὰχτησαν ὅλο τὸ νησί. Ἀπὸ τοὺς κατοίκους, ὅσοι γλίτωσαν ἀπὸ τὸ μαχαίρι, ἄλλους πούλησαν δούλους στὶς ἀραβικὲς ἀγορὰς κι ἄλλους τοὺς ἀνάγκασαν ν' ἀλλαξοπιστήσουν καὶ νὰ γίνουν Μωαμεθανοὶ, ὅπως ἦταν καὶ οἱ Ἀραβες.

Μὲ τὰ πειρατικὰ τους πλοῖα οἱ Ἀραβες ἐξορμοῦσαν πρὸς ὅλα τὰ ἑλληνικὰ νησιά καὶ τὶς παραθαλάσσιες ἑλληνικὲς πόλεις. Ἀρπαζαν τοὺς θησαυροὺς των, τὶς γυναῖκες καὶ τὰ παιδιά των καὶ τὰ μετὰφερναν στὸ Χάντακα. Ἔτσι ἡ πόλις αὐτὴ γίνηκε ἡ μεγαλύτερη δουλοαγορὰ τῆς Ἀνατολῆς.

Ἡ θλιβερὴ αὐτὴ κατάστασις βάστηξε 138 χρόνια.

Ἀπελευθέρωσις τῆς Κρήτης

Τὸ Βυζαντιακὸ κράτος βρισκόταν σ' ἐμφύλιον πόλεμον, τότε πού ἦρθαν στὴν Κρήτη οἱ Ἀραβες. Ἔστειλε στὴν ἀρχὴ μὴ μικρὴ ναυτικὴ καὶ στρατιωτικὴ δύναμις, μὰ δὲ μπόρεσε νὰ κάμῃ τίποτε. Ὡς τόσο οἱ Ἀραβες δυνάμωσαν πολὺ καὶ χρειάζονταν μεγάλες στρατιωτικὲς δυνάμεις, γιὰ νὰ διωχτοῦν καὶ τέτοιες δυνάμεις δὲν εἶχε τότε τὸ Βυζαντιακὸ κράτος.

Ἐξὶ ἐκστρατεῖες γίνηκαν. Ὅλες ἀπότυχαν μὲ μεγάλες καταστροφές. Καὶ μόνον ἡ ἕβδομη ἔφερε τὸ ποθητὸ ἀποτέλεσμα.

Στὰ 960 μ. Χ. ἔστειλε κατὰ τῶν Ἀράβων τῆς Κρήτης τὸ Βυζ. κράτος πολυάριθμον στρατὸν καὶ στόλον μὲ ἀρχηγὸ τὸ Νικηφόρον Φωκᾶ. Ἐνας ἀπὸ τοὺς ἀξιωματικούς τοῦ στρατοῦ ἦταν ὁ ἑακουσμένος γιὰ τὴν ἀνδρεία καὶ τὴ δύναμή του, **Διγενῆς Ἀκρίτας**. Πολλὰ σημάδια ἄφηκε τὸ πέρασμα τοῦ Διγενῆ ἀπὸ τὴν Κρήτη (τὸ πάτημα τοῦ Δ., ἡ ἀμάδα τοῦ Δ., τὸ τραγοῦδι τοῦ Δ. κ.λ.π.)

Ἡ ἀποβίβασις τοῦ στρατοῦ γίνηκε κοντὰ στὸ Ἡράκλειο, ἀπὸ τὸ δυτικὸ μέρος. Οἱ Ἀραβες βρέθησαν ἀπροετοίμαστοι. Οἱ ὄλιγοι, πού ἦταν τότε στὸν Χάντακα, προσπάθησαν νὰ ἐμποδίσουν

τὴν ἀπόβασιν, ἀλλὰ νικήθησαν καὶ κλείσθησαν στὸ φρούριον.

Ὁ στρατὸς ἀπὸ τῆ στεριά καὶ τὰ πλοῖα ἀπὸ τῆ θάλασσα πολιορκοῦν στενά τὸ Χάντακα. Στρατιωτικὰ ἀποσπάσματα ξεκαθαρίζουν τὶς ἐπαρχίας ἀπὸ τοὺς ἐδῶ κι ἐκεῖ διασκορπισμένους Ἄραβες. Οἱ ἔξω τῆς Κρήτης Ἄραβες ἔστειλαν σὲ βοήθεια πολὺ στρατὸν, ποὺ ἀποβιβάστηκε στὰ νότια παράλια τῆς Κρήτης. Μὰ ὁ στρατὸς αὐτὸς ἔπεσε σ' ἐνέδρα τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων καὶ καταστράφηκε ὁλότελα.

Ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς κάνει ἥρωικὰς ἐπιθέσεις, γιὰ νὰ κυριέψῃ τὸ φρούριον, μὰ εἶναι πολὺ ὄχυρό καὶ οἱ ὑπερασπιστὲς τοῦ γενναῖοι.

Ὁ χειμῶνας, τὸ χρόνον ἐκεῖνον, εἶναι πολὺ βαρὺς καὶ οἱ πολιορκητὲς ὑποφέρουν πολὺ, μὰ δὲν ἀπελπίζονται. Χιτίζου ἕνα φρούριον σὲ μιά ὄχυρὴ θέσιν, κοντὰ στὸ Χάντακα, ἀφήνουν δυνατὰς φρουρὰς γύρω ἀπὸ τὴν πόλιν καὶ περιμένουν νὰ περάσῃ ὁ χειμῶνας. Ἄραβικά πλοῖα, ποὺ ἐπιχείρησαν νὰ φέρουν τρῶφιμα στοὺς πολιορκουμένους, καταστράφηκαν μὲ τὸ ὑγρὸ πῦρ, ποὺ ἔριξαν πάνω τους τὰ ἑλληνικά πλοῖα.

Σὰν πέρασε ὁ χειμῶνας, οἱ ἐπιθέσεις γίνηκαν συχνότερες καὶ σφοδρότερες. Μ' ἕνα μηχανήμα, ποὺ τόλεγαν κριό, ἄνοιξαν τρύπες στὸ φρούριον καὶ ἀπ' αὐτὰς εἰσόρμησε ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς μέσα στὴν πόλιν. Οἱ Ἄραβες γνωρίζουν τὴν τύχην, ποὺ τοὺς περιμένει καὶ δὲν παραδίδονται. Μάχονται καὶ πέφτουν. Λίγοι ἔμειναν ζωντανοὶ καὶ πιάστηκαν αἰχμάλωτοι. Μαζὶ τοὺς πιάστηκε καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῶν ὁ Κουρούπης.

Οἱ Ἄραβες ὑποχρεώθηκαν νὰ χαλάσουν ὡς τὰ θεμέλια, τὸ φοβερὸ φρούριον καὶ νὰ γεμίσουν μὲ πέτρες καὶ χῶματα τὸ χαντάκι, ποὺ ἔφερνε τὴ θάλασσαν γύρω ἀπὸ τὴν πόλιν. Δὲν ἔπρεπε νὰ μείνῃ τὸ φρούριον, γιὰτὶ μποροῦσε νὰ τὸ ξαναπάρουν κάποτε οἱ Ἄραβες καὶ νὰ τὸ χρησιμοποιήσουν.

Ἐνα μέρος τοῦ στρατοῦ ἔμεινε στὴν Κρήτην, γιὰ νὰ ξεκαθαρίσῃ τέλεια τὸ νησί ἀπὸ τὰ ὑπολείμματα τῶν Ἀράβων καὶ νὰ τὸ ἐπιβλέπῃ.

Ὁ ἄλλος στρατὸς, μὲ τὸ Νικηφόρον Φωκᾶ, ποὺ κατόπι γίνηκε καὶ βασιλιάς, γύρισε στὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐκεῖ τοὺς γίνηκε μεγάλη τιμητικὴ ὑποδοχὴ: Οἱ αἰχμάλωτοι μὲ τὸν ἀρχηγὸν τῶν, οἱ θησαυροὶ οἱ ἀμέτρητοι, ποὺ βρέθηκαν στὸ Χάντακα καὶ ὅλος ὁ στρατὸς μὲ τὸν στρατηγὸν τοῦ καὶ τοὺς ἀξιωματικοὺς.

του ἔκαμαν παρέλαση μπροστά ἀπὸ τὸ βασιλιά καὶ τὸ λαὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Πολλές μέρες βάστηξε ἡ ἑορτὴ αὐτὴ, ὁ θρίαμβος, ὅπως τὸν ἔλεγαν τότε.

Βυζαντινές οἰκογένειες στὴν Κρήτη. — Μέσα στὰ 138 χρόνια, ποὺ κρατοῦσαν τὴν Κρήτη οἱ Ἄραβες, ἡ Κρήτη εἶχε πάθει σχεδὸν τέλεια ἐρήμωση. Οἱ κάτοικοι εἶχον λιγοστέψει πολὺ καὶ ὅσοι γλιτώσαν, εἶχαν ἀλλαξοπιστήσει. Γι' αὐτὸ ἡ Κυβέρνηση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔστειλε πολλές οἰκογένειες στὴν Κρήτη. Παραχώρησε στὴν κάθε μιά καὶ ἀπὸ ἓνα ἐρημωμένο χωριό. Ἔστειλε μαζί καὶ ἱεροκέρυκες καὶ κληρικούς, ποὺ ἐπανάφεραν στὸ χριστιανισμό, ἐκείνους ποὺ εἶχαν ἀλλαξοπιστήσει.

Πολλὰ χρόνια πέρασαν, γιὰ νὰ γιαιτρευτοῦν οἱ βαθιές πληγές ποὺ εἶχαν κάμει στὸ πολὺπαθο νησί οἱ Σαρακηνοί. Τόσο τρόμο εἶχαν γεννήσει στὴν ψυχὴ τῶν Κρητικῶν, ποὺ πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς πίστευαν, πὼς δὲν ἔφυγαν ἀπὸ τὴν Κρήτη, παρὰ ἔμειναν κρυμμένοι σὰ φαντάσματα στὰ παλιὰ σπιτία καὶ στὰ χαλάσματα καὶ βγαίνουν τὴ νύχτα καὶ κάνουν κακουργήματα. Καὶ ὅταν, καμιά φορά, οἱ μαμάδες ἤθελαν νὰ κάνουν τὸ παιδί τους νὰ πάψη τὸ κλάμα, τοῦ ἔλεγαν : «Μὴν κλαῖς, γιατί θὰ σ' ἀκούση ὁ Σαρακηνός καὶ θὰ βγῆ νὰ σέ φάη».

ΤΟ ΨΥΧΟΜΑΧΗΜΑ ΤΟΥ ΔΙΓΕΝΗ

Ὁ Διγενὴς ψυχομαχεῖ κι ἡ γῆ τονε τρομάσει
 κι ἡ πλάκα τὸν ἀνατριχιᾷ, πὼς θὰ τονε σκεπάσει
 γιὰτ' ἐκεῖα ποὺ ψυχομαχεῖ, λογι' ἀντρειωμένου λέει:
 «Νάχε ἡ γῆ πατήματα κι ὁ οὐρανός κερκέλια
 νὰ πάτιουν τὰ πατήματα, νάπιανα τὰ κερκέλια
 ν' ἀνέβαινα στὸν οὐρανὸ, νὰ διπλωθῶ νὰ κάτσω
 νὰ δώσω σεισμα τ' οὐρανοῦ νὰ βγάλη μαῦρα νέφη
 νὰ ρίξη χιόνι καὶ νερὸ κι ἀμάλαγο χρυσάφι».

ΚΑΤΑΧΤΗΣΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΕΝΕΤΟΥΣ

Ἡ Κρήτη διατηρήθηκε ἐλεύθερη 250 χρόνια κατόπιν. Ἡ Ἀραβικὴ κατάχτηση λησμονήθηκε καὶ ἡ νῆσος πυκνοκατοικήθηκε καὶ πάλι, καλλιεργήθηκε ἐντατικά καὶ ἡ εὐτυχία ἀπλώθηκε παντοῦ.

Στὰ 1204 ὅμως, νέα μεγάλη συμφορὰ βρῆκε τὸ Βυζαντιακὸ κράτος. Οἱ Εὐρωπαῖοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, μὲ τὴν πρόφαση πὼς ἤθελαν νὰ ἐλευθερώσουν τοὺς Ἅγιους Τόπους ἀπὸ τοὺς Ἀραβες, ἐπιχείρησαν πολλὰς ἐκστρατείας. Οἱ Σταυροφόροι — ἔτσι ὀνομάστηκαν ἐκεῖνοι ποὺ ἔλαβαν μέρος σ' αὐτὰς τὶς ἐκστρατείας — γιὰ νὰ πᾶνε στοὺς Ἅγιους Τόπους, περνοῦσαν ἀπὸ τὶς χῶρες τοῦ Βυζαντιακοῦ κράτους. Μά στὴν τέταρτη ἐκστρατεία, βρῆκαν κάποιαν ἀφορμὴ καὶ κατάλαβαν τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ κατάλυσαν τὸ Βυζαντιακὸ Κράτος.

Μοίρασαν τότε μεταξύ τους οἱ Σταυροφόροι τὶς πολλὰς καὶ ἐκτεταμένους χῶρες του. Ἡ Κρήτη ἔπεσε στὸ μερίδιον ἑνὸς Σταυροφόρου στρατηγοῦ, ποὺ τὸν ἔλεγαν Βονιφάτιο. Σ' αὐτὸν ἔπεσε καὶ ἡ Μακεδονία μὲ τὴν πρωτεύουσά της τὴ Θεσσαλονίκη.

Ὁ Βονιφάτιος ὅμως, εἴτε γιὰτὶ δὲν εἶχε ἀρκετὰ πλοῖα, γιὰ νὰ καταλάβῃ τὴν Κρήτη, εἴτε γιὰτὶ ἤξαιρε πὼς θάβρισκε μεγάλη ἀντίσταση, πούλησε τὴν Κρήτη στοὺς Ἐνετοὺς, γιὰ ἓνα ἀσήμαντο χρηματικὸ ποσόν.

Οἱ Ἐνετοὶ καὶ πλοῖα πολλὰ εἶχαν καὶ στρατὸ πολὺ. Μ' ὅλα ταῦτα χρειάστηκαν πέντε χρόνια, γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ τὴν κυριέψουν.

Γιὰ νὰ μπορέσουν οἱ Ἐνετοὶ νὰ κρατήσουν στὴν κατοχὴ τους τὴν Κρήτη, ἔφεραν ἀπὸ τὶς Ἐνετικὰς χῶρες πολλὰς οἰκογένειες καὶ τὶς ἐγκατάστησαν στὰ κτήματα καὶ στὰ σπίτια τῶν Κρητικῶν, ποὺ τοὺς ὑποχρέωναν νὰ ἐργάζωνται σὰ δοῦλοι τῶν οἰκογενειῶν αὐτῶν. Τὰ πιὸ φτωχὰ κτήματα τ' ἀφήκαν στοὺς Κρητικούς, μά τοὺς φορολογοῦσαν τόσο, ποὺ πολλὰς φορὰς δὲν ἔφτανε ὅλο τὸ εἰσόδημά των γιὰ νὰ πληρώσουν τοὺς φόρους. Οἱ ὀρθόδοξοι ἐπίσκοποι διώχτηκαν ἀπὸ τὶς ἐπίσκοπες των καὶ ἐγκατεστάθηκαν σ' αὐτὰς καθολικοὶ ἐπίσκοποι καὶ καθολικοὶ ἱερεῖς. Τοὺς πῆραν ἀκόμη καὶ τὶς ἐκκλησιάς των καὶ λειτουργοῦ-

σαν μέσα σ' αὐτές οἱ φραγκοπαπάδες. Ἀκόμη τοὺς ἐπίεζαν πολὺ ν' ἀφήσουν τὴν Ὁρθοδοξία καὶ νὰ δεχτοῦν τὸν Καθολικισμό.

Ἐπαναστάσεις κατὰ τῶν Ἑνετῶν

Ἡ ζωὴ τῶν Κρητικῶν γίνηκε μαρτυρικὴ. Ἐπρεπε ἢ νὰ μείνουν ἔτσι καὶ νὰ ἐξαφανιστοῦν ἢ νὰ σηκώσουν ἐπανάσταση καὶ νὰ ἐλευθερωθοῦν ἢ νὰ χαθοῦν ὀλότελα. Προτίμησαν νὰ ἐπαναστατήσουν.

Εἰκοσιεφτά ἐπαναστάσεις ἔκαμαν μέσα στὰ 450 χρόνια ποὺ κράτησε ἡ Ἐνετοκρατία στὴν Κρήτη.

Δυστυχῶς οἱ Κρητικοὶ δὲν εἶχαν — δὲμποροῦσαν νάχουν — ἀρκετὲς στρατιωτικὲς καὶ ναυτικὲς δυνάμεις, γιὰ νὰ τὰ βγάλουν πέρα μ' ἓνα κράτος τόσο ἰσχυρό. Στὴν ἀρχὴ νικοῦσαν, μὰ στὸ τέλος ἀναγκάζονταν νὰ ὑποκύπτουν καὶ ἡ σκλαβιά τῶν γιγνόντων βαρύτερη.

Μιά ἀπὸ τὶς ἐπαναστάσεις αὐτὲς βάστηξε 18 χρόνια. Ἀλίμονο στοὺς ἐπαναστάτες ποὺ ἔπεφταν στὰ χέρια τῶν Ἑνετῶν. Ἄλλους κρεμοῦσαν, ἀφοῦ πρῶτα τοὺς βασάνιζαν φριχτὰ κι ἄλλους ἔβαζαν στὰ πλοῖα τοὺς κωπηλάτες, γιὰ ὄλη τοὺς τὴ ζωὴ καὶ δὲν ξαναγύριζαν στὴν πατρίδα τοὺς.

Χιλιάδες ὄρφανὰ καὶ ἀπροστάτευτα παιδιὰ γύριζαν στοὺς δρόμους γυμνά, ξυπόλυτα καὶ πεινασμένα.

Τὸ Λέοντα Καλέργη ἀρχηγὸ μιᾶς ἐπαναστάσεως τὸν ἔβαλαν μέσα σ' ἓνα σακί μὲ μιὰ βαριά πέτρα καὶ τὸν πέταξαν ζωντανὸ στὴ θάλασσα.

Ὁ Ἑνετικὸς ζυγὸς ἐλαφρώνει. — Μὰ ὅσο πιὸ σκληροὶ δείχνονταν οἱ Ἑνετοί, τόσο πιὸ συχνὰ γίνονταν οἱ ἐπαναστάσεις. Στὸ τέλος οἱ Ἑνετοὶ κατάλαβαν τὸ μεγάλο λάθος τοὺς κι ἄρχισαν νὰ φέρνωνται καλύτερα.

Τοὺς ἐπίτρεψαν νάχουν δικὲς τοὺς περιουσίες, νάχουν ἐπισκόπους καὶ ἱερεῖς ὀρθόδοξους καὶ νὰ στέλνουν τὰ παιδιὰ τοὺς στὰ πανεπιστήμια τῆς Ἰταλίας. Τοὺς παρεχώρησαν καὶ ἄλλες εὐκολίες, ποὺ ἔκαναν κάπως ὑποφερτὴ τὴ ζωὴ τοὺς. Γι' αὐτὸ πέρασαν ἑκατὸ σχεδὸν χρόνια (1367—1463) χωρὶς ἐπανάσταση.

Στὰ χρόνια τῆς Ἐνετοκρατίας κατὰ τὸν 16ον καὶ τὸν 17ον αἰῶνα σημειώθηκε ἀρκετὴ πρόοδος στὰ γράμματα καὶ στὶς τέ-

χνες. Τότε γράφτηκε ἀπὸ τὸ Στειακὸ συγγραφέα Κορνάρο τὸ περίφημο βιβλίον ὁ Ἐρωτόκριτος, ἡ Ἐρωφίλη ἀπὸ τὸ Ρεθύμνιο Χορτάτση καὶ ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ ἄγνωστου Κρητικοῦ συγγραφέα. Ἐκεῖνα νὰ χρόνια γεννήθηκα καὶ ἀνατράφηκα στὸ χωριὸ Φόδελε τοῦ Ἡρακλείου ὁ Θεοτοκόπουλος, ἕνας ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους ζωγράφους, ποὺ γέννησε ὡς τώρα ἡ ἀνθρωπότητα. Καὶ πολλοὶ ἄλλοι Κρητικοὶ διακρίθησαν τότε στὰ γράμματα καὶ στὴ ζωγραφικὴ. Δυστυχῶς οἱ Ἐνετοὶ ἄλλαξαν πάλι ταχτικὴ καὶ οἱ ἐπαναστάσεις συνεχίστηκαν.

Ἡ ἐπανάσταση τοῦ Καντανολέου

Προετοιμασία. — Θὰ γράψωμε ἐδῶ τὴν ἱστορίαν μιᾶς ἀπὸ τὶς 27 ἐπαναστάσεις τῶν Κρητικῶν, ποὺ γίνηκε στὰ 1570, καὶ ποὺ εἶναι ἡ τελευταία, γιὰ νὰ φανῆ καλύτερα ἡ σκληρότητα καὶ ἡ ἀπανθρωπία τῶν κατακτητῶν Ἐνετῶν.

Ἡ καταπίεσις καὶ ἡ τυραννία εἶχαν φτάσει στὸ ἀπροχώρητο. Χρειαζόταν πάλι ἐπανάσταση. Γι' αὐτὸ ἔπρεπε νάρθουν σὲ συνένοση οἱ πρόκριτοι τῆς Κρήτης. Χρησιμοποίησαν γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ τὴν ἑορτὴ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ἐρημίτη, ποὺ γίνεται στίς 7 Ἰβρίου στὴν ἄκρῃ τοῦ ἀκρωτηρίου Μελέχα. Στὸ ἐρημικὸ αὐτὸ μέρος θὰ μπορούσαν νὰ συζητήσουν ἐλεύθερα, χωρὶς νὰ πάρουν εἶδηση οἱ τύραννοι. Ὅλοι ἦταν σύμφωνοι, πὼς ἔπρεπε νὰ γίνῃ ἀπελευθερωτικὴ ἐπανάσταση. Δὲ συμφωνοῦσαν μόνον στὸ πρόσωπο, ποὺ ἔπρεπε νὰ γίνῃ ἀρχηγός. Ἡ συνέλευσις κιντύνευε νὰ διαλυθῇ χωρὶς νὰ παρθῇ καμιά ἀπόφασις. Σάν εἶδε ὁ ἡγούμενος τὸν κίντυνο αὐτὸ, ἔκλεισε ἀπ' ἔξω στερεὰ τὴ θύρα τοῦ ἡγουμενείου, ὅπου συνεδρίαζαν καὶ τοὺς φώναξε: «Ἡ θύρα θὰ μείνῃ κλειστὴ καὶ δὲ θὰ φύγετε ἀπ' ἐδῶ, ἂν δὲ συμφωνήσετε πρῶτα». Ὑστερα ἀπὸ πολλὰς συζητήσεις καὶ φιλονικίας, συμφώνησαν κι ἔκλεξαν γενικὸ ἀρχηγὸ τῆς ἐπαναστάσεως τὸ Γεώργιο Καντανολέο ἀπὸ τὸ Σέλινο.

Τὸ ξέσπασμα καὶ ἡ ἀποτυχία τῆς ἐπαναστάσεως. — Σὲ λίγες μέρες, ὅλη ἡ Κρήτις ἦταν ξεσηκωμένη. Οἱ Ἐνετοὶ διώχτηκαν ἀπὸ τὶς ἐπαρχίες καὶ κλείστηκαν στὰ φρούρια τῶν πόλεων, τὶς ὁποῖες πολιορκήσαν στενά οἱ ἐπαναστάτες. Κατάλαβαν, μάλιστα, καὶ τὸ Ρέθυμνο. Λίγο ἀκόμη καὶ ἡ πολυπόθη-

τη λευτεριά θά ξαναρχόταν στή Κρήτη. Οί 'Ενετοί, εκείνο τὸ χρόνο, εἶχαν πόλεμο μὲ τοὺς Τούρκους καὶ δὲν εἶχαν διαθέσιμες στρατιωτικὲς δυνάμεις νὰ στείλουν.

Σάν εἶδαν οἱ 'Ενετοί, πὼς δὲν μπορούσαν νὰ τὰ βγάλουν

πέρα μὲ τίς δυνάμεις των, κατὰφυγαν στὸ δόλο.

"Ἐστειλαν στὸν ἄρχηγό, τὸν Καντανολέο, πού εἶχε τὸ στρατηγεῖο του στὸ χωριὸ Μεσκλά τῆς Κυδωνίας, ἕνα φραγκοπαπᾶ, ντυμένο σάν ὀρθόδοξο. Αὐτὸς πήγε στὰ Μεσκλά καὶ παρουσιάστηκε στὸν Καντανολέο λέγοντας, πὼς εἶναι ὀρθόδοξος καὶ πὼς τὸν παρακάλεσαν οἱ ἄρχοντες τῶν Χανίων, νάρθη

Ὁ Γεώργιος Καντανολέος ἄρχηγὸς τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1570

καὶ νὰ προτείνῃ συμφιλίωση. Εἶπε πὼς οἱ 'Ενετοί ἀποφάσισαν νὰ γίνουν κι αὐτοὶ ὀρθόδοξοι καὶ νὰ κηρύξουν τὴν Κρήτη αὐτόνομη καὶ ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴν 'Ενετία, ὅπως εἶχε γίνει καὶ πρωτύτερα στὰ 1363. Τότε Κρητικοὶ κι 'Ενετοὶ μαζί συμφιλίωθηκαν κι ἔκαμαν τὴ δημοκρατία τοῦ Ἁγίου Τίτου. "Ἐτσι ὀνομασαν τὸ ἀνεξάρτητο καὶ αὐτόνομο αὐτὸ κράτος, πού λίγα χρόνια διατηρήθηκε, γιατί οἱ 'Ενετοὶ ἔστειλαν πολὺ στρατὸ καὶ τὸ κατάλυσαν.

Εἶπε ἀκόμη πὼς ἔχει ἐντολή ἀπὸ τὸν ἄρχοντα τῶν Χανίων Δαμολίνο νὰ προτείνῃ στὸν Καντανολέο νὰ πάρῃ ὁ γιὸς τοῦ

Καντανολέου Πέτρος για σύζυγό του τὴν κόρη του τὴ Σοφία. "Ἐτσι οἱ δεσμοὶ τῶν θά γίνουν πιὸ στερεοί, σὰ θά γίνουν καὶ συγγενεῖς.

Ὁ Καντανολέος, ὅσο συνετὸς κι ἂν ἦταν, ὅσο δύσπιστος κι ἂν ἦταν πάντα στὶς ὑποσχέσεις καὶ τοὺς ὄρκους τῶν Ἐνετῶν, ἔπεσε στὰ δίχτυα τῶν.

Πίστεψε τοὺς ὄρκους καὶ τὶς διαβεβαιώσεις τοῦ φραγκοπαπᾶ καὶ δέχτηκε νὰ γίνῃ ἡ συμφιλίωση καὶ ὁ γάμος. Ὁ γάμος ἀποφασίστηκε νὰ γίνῃ στ' Ἀλικιανοῦ στὸν πύργο τοῦ Δαμολινοῦ.

Πεντακόσιοι Κρητικοὶ ἀπὸ τὶς καλύτερες οἰκογένειες πῆγαν στὸ γάμο. Ὅλοι οἱ καλεσμένοι, εὐχαριστημένοι, γιὰ τὴν συμφιλίωση καὶ τὴν συμμαχία, ρίχτηκαν, σάν τέλειωσε ὁ γάμος, στὸ φαγοπότι καὶ στὸ γλέντι ἀνύποπτοι. Ποῦ νὰ ξαίρουν πῶς οἱ Ἐνετοὶ εἶχαν ρίξει στὸ κρασί, πού ἔπιναν, ναρκωτικὸ φάρμακο! Μόλις νύχτωσε βρέθηκαν ὅλοι ναρκωμένοι καὶ ἀναίσθητοι.

Σάν εἶδαν οἱ Ἐνετοὶ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ ναρκωτικοῦ, ἔστειλαν δικὸν τοὺς ἀνθρώπο στὸν παρακείμενον λόφο, ἀπὸ τὸν ὁποῖον φαίνονται τὰ Χανιά κι ἔδωκε, μὲ τὴ φωτιά πού ἀναψε ἐκεῖ, τὸ συμφωνημένο σύνθημα. Ὁ Ἐνετικὸς στρατὸς ἦταν ἔτοιμος καὶ σὲ λίγη ὥρα βρέθηκε στ' Ἀλικιανοῦ. Οἱ Κρητικοὶ ἀναίσθητοι, ὅπως ἦταν, δέθηκαν χεροπόδαρα.

Ὁ Καντανολέος, ὁ γιὸς του ὁ Πέτρος, ὁ ἀδελφός του καὶ μερικοὶ ἄλλοι δὲν εἶχαν ναρκωθῆ, γιατί, στὸ κρασί πού ἤπιαν αὐτοὶ, δὲν εἶχαν βάλει ναρκωτικὸ, ἐπειδὴ καὶ οἱ Ἐνετοὶ ἔπιναν ἀπὸ τὸ ἴδιο κρασί. Καὶ ὅταν ἐνίωσαν τὸ δόλο, ἦταν πιά πολὺ ἄργά. Τράβηξαν τὰ σπαθιά τους καὶ χίμηξαν κατὰ πάνω τῶν Ἐνετῶν. Μά τι νὰ κάμουν οἱ δύστυχοι τόσο λίγοι μέσα σὲ τόσο στρατὸ. Ἄλλοι σκοτώθηκαν καὶ ἄλλοι, βαριά πληγωμένοι, πιάστηκαν καὶ δέθηκαν.

Στὴ συμπλοκὴ αὐτὴ σκοτώθηκε καὶ ἡ Σοφία καὶ ἡ μητέρα της. Οἱ κακόμοιρες αὐτὲς δὲν ἤξεραν τίποτε. Ὁ κακοῦργος σύζυγος καὶ πατέρας τὶς πρόσφερε θυσία στοὺς ἄτιμους σκοπούς τῶν Ἐνετῶν.

Τρομοκρατία. — Γιὰ νὰ τρομοκρατήσουν οἱ Ἐνετοὶ τοὺς ἐπαναστάτες, ἔδειξαν ἀφάνταστη θηριωδία στοὺς αἰχμάλωτους. Ἐκεῖ, στὰ δένδρα τοῦ περβολιοῦ, κρέμασαν τὸν Καντανο-

λέο, τὸ ἀδελφὸ τοῦ καὶ τὸ γιό τοῦ τὸν Πέτρο. Τοὺς κρέμασαν σκοτωμένους. Ἄλλους κρέμασαν στὰ δένδρα, κοντὰ στοὺς δρόμους, ποὺ φέρνουν στὰ Χανιά ἀπὸ τὴν Κίσαμο, τὴν Κυδωνία καὶ τὸν Ἀποκόρωνα.

Ἡ ἐπανάσταση, ποὺ ἄρχισε μὲ τόσες ἐλπίδες, σβήστηκε σὲ μιά μόνο νύχτα. Χάθηκε ὁ ἀρχηγὸς καὶ τὰ παλικάρια, ποὺ κρατοῦσαν στὰ χέρια τοὺς τὴν ἐπανάσταση.

Οἱ Ἑνετοὶ, γιὰ νὰ μὴν μπορέσουν πιά νὰ σηκώσουν κεφάλι οἱ Κρητικοί, ἔκαμαν ἄγριο διωγμὸ σὲ ὅλους, ποὺ νόμιζαν, πὼς ἔλαβαν μέρος στὴν ἐπανάσταση. Καὶ στὰ πιὸ ἀπόμακρα μέρη ἔστελναν τὸ στρατό τοὺς νὰ κυνηγᾷ καὶ νὰ ἐξοντῶν τὸὺς ἐπαναστάτες.

Ὁ διοικητὴς τῆς Κρήτης προκήρυξε, πὼς, τότε μόνο μπορεῖ ἓνας ἐπαναστάτης νὰ σώσῃ τὸ κεφάλι τοῦ, ὅταν φέρῃ καὶ παρουσιάσῃ τὸ κεφάλι ἑνὸς ἐπαναστάτη. Κι ἔβλεπε κανένας τότε γέροντες γονεῖς ἢ συγγενεῖς νὰ παρακαλοῦν καὶ νὰ ὑποχρεῶνουν τὰ παιδιά τῶν, νὰ κόψουν τὸ κεφάλι τῶν, νὰ τὸ πᾶνε στὸν τύραννο, γιὰ νὰ γλιτώσουν τὸ δικό τοὺς!

Καὶ ἄλλες συμφορές. — Δὲν πέρασαν πολλὰ χρόνια ἀπὸ τότε (1592) καὶ ἀσθένειες τρομερές καὶ σεισμοὶ τρομαχτικοὶ κατάστρεψαν σχεδὸν τελειωτικὰ τὴν Κρήτη. Ἀπὸ 700.000 κατοίκους, ποὺ εἶχε ἡ Κρήτη στὴν ἐποχὴ τῶν Βυζαντινῶν, μόνο 180.000 ἀπόμειναν καὶ αὐτοὶ σ' ἐλεεινὴ κι ἀξιοδάκρυτη κατάσταση.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Ἡ ΚΡΗΤΗ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

ΚΑΤΑΛΗΨΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΤΟΥΡΚΟΥΣ

Οἱ Τούρκοι. — Οἱ Τούρκοι ἦταν λαὸς νομαδικὸς καὶ πολεμικὸς.

Ξεκίνησαν από τὸ Τουρκεστάν τῆς Ἀσίας καὶ προχώρησαν πρὸς τὴν Εὐρώπῃ ἀπὸ τὴν Μικρὴ Ἀσία. Κατάλυσαν τὸ Ἀραβικὸ κράτος καὶ κατόπιν τὸ Βυζαντιακὸ. Στὰ 1453 κυριέψαν τὴν Κωνσταντινούπολην.

Προχωρώντας πρὸς τὴν Εὐρώπῃ, ἔφτασαν ὡς τὴν Βιέννη τῆς Αὐστρίας. Ἐκεῖ χτυπήθηκαν γερὰ ἀπὸ τοὺς ἡγεμόνες τῆς Εὐρώπης καὶ βρέθηκαν στὴν ἀνάγκη νὰ σταματήσουν τὴν προέλασή τους. Ὅλες οἱ χώρες τοῦ Βυζαντιακοῦ Κράτους ἔπεσαν στὴν κυριαρχία τους καὶ μόνο ἡ Κρήτη ἔμενε ἔξω ἀπὸ τὸ μεγάλο Τουρκικὸ κράτος. Κι' αὐτὸ γίνηκε, γιατί τὴν κρατοῦσαν οἱ Ἑνετοί, πού εἶχαν πολὺ πῖο δυνατὸ στόλο ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ γιατί ὑπῆρχε ἀναμεταξύ τῶν Ἑνετῶν καὶ τῶν Τούρκων συνθήκη φιλίας.

Αἰτίες καὶ ἀφορμές. — Οἱ Ἑνετοὶ ἦταν, ὅπως γράφτηκε καὶ παραπάνω, πολὺ δυνατοὶ στὴ θάλασσα καὶ οἱ Τούρκοι θεώρησαν φρόνιμο νὰ τάχουν καλὰ μὲ τοὺς Ἑνετοὺς. Εἶχαν πολλὰ παραλιακὰ πόλεις καὶ θὰ μπορούσαν οἱ Ἑνετοὶ νὰ τοὺς ἐνοχλήσουν πολὺ, τότε πού εἶχαν οἱ Τούρκοι δύσκολους πολέμους μὲ τὴν ἄλλη Εὐρώπῃ.

Σὰν ἔπαψαν ὅμως τοὺς πολέμους αὐτοὺς κι ἔκαμαν συνθήκες φιλίας μὲ τοὺς δυνατότερους βασιλιάδες τῆς Εὐρώπης, ἀποφάσισαν νὰ πάρουν καὶ τὴν Κρήτη ἀπὸ τοὺς Ἑνετοὺς. Δημιούργησαν, γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ, ἰσχυρὸ ναυτικὸ καὶ περίμεναν νὰ βροῦν ἀφορμὴ. Δὲν ἄργησαν νὰ τὴν βροῦν,

Ληστοπειρατὲς ἀπὸ τὸ νησὶ Μάλτα, λήστεψαν ἀνατολικά τῆς Κρήτης τουρκικὰ ἐμπορικὰ πλοῖα. Πῆραν μεγάλους θησαυροὺς καὶ σκλάβωσαν ἕνα γιὸ τοῦ Σουλτάνου, πού βρέθηκε μέσα σ' αὐτά. Οἱ σκλάβοι καὶ τ' ἄλογα πού λήστεψαν πουλήθηκαν ἀπὸ τοὺς πειρατὲς στὶς Κρητικὰς πόλεις. Αὐτὸ ἀπέτελεσε τὴν ἀφορμὴ, γιὰ νὰ ἐπιτεθοῦν οἱ Τούρκοι καὶ νὰ πάρουν ἀπὸ τοὺς Ἑνετοὺς τὴν Κρήτη.

Ξαφνικὴ ἐπίθεση. — Οἱ Ἑνετοὶ δὲν πῆραν εἶδηση τῶν μεγάλων προετοιμασιῶν, πού ἔκαμαν οἱ Τούρκοι. Ἔτσι ξαφνικά τὸν Ἰούνιο τοῦ 1645, πολυάριθμος Τουρκικὸς στόλος ἀποβίβασε 40.000 στρατὸ στὴν Κίσαμο στὸν ὄρμο, πού βρίσκεται σήμερον τὸ Κολυμπάρι.

Ἡ ἀντίσταση τῶν Ἑνετῶν ἦταν μικρὴ, γιατί βρέθηκαν

ἀπροετοίμαστοι. Ὁ Τουρκικὸς στρατὸς ἀπὸ τῆ στεριά καὶ ὁ στόλος ἀπὸ τῆ θάλασσα προχώρησαν πρὸς τὰ Χανιά καὶ τὰ πολιορκήσαν στενά.

Ἡ ἀντίσταση στὴ νησίδα Θεωδωροῦ. — Γιὰ περισσότερὴ ἀσφάλεια τῆς πόλεως Χανίων, οἱ Ἐνετοὶ εἶχαν κάμη δυὸ φρούστη νησίδα Θεωδωροῦ, πού βρίσκεται 10 χιλιόμετρα δυτικὰ τῆς πόλεως. Οἱ Τούρκοι ἀποβίβασαν στὴ νησίδα στρατό, γιὰ νὰ καταλάβουν τὰ φρούρια καὶ νὰ αἰχμαλωτίσουν τὴ φρουρά. Ἡ φρουρά, ἐπειδὴ ἦταν ὀλιγάριθμη, ἀφήκε τὸ ἓνα φρούριο καὶ κλείστηκε στὸ ἄλλο. Σὰν εἶδε ὅμως πὼς ἦταν ἀδύνατο νὰ ἀμυνθῆ πιά, ἀποφασίζει νὰ θυσιάστῃ, θυσιάζοντας ὅσο μποροῦσε καὶ περισσότερους Τούρκους. Φώναξαν πὼς θὰ παραδοθοῦν κι ἄνοιξαν τὴν πόρτα τοῦ φρουρίου. Οἱ Τούρκοι μπαίνουν μέσα καὶ οἱ Ἐνετοὶ βάζουν φωτιά στὴν μπαρουτοαποθήκη. Ἐνας τρομαχτικὸς κρότος ἀκούστηκε κι' ἓνα μαῦρο σύννεφο καπνοῦ καὶ σκόνης σηκώθηκε ψηλά στὸν ἀέρα. Τὸ φρούριο, οἱ 30 ὑπερασπιστὲς του καὶ πολλοὶ Τούρκοι τινάχτηκαν στὸν ἀέρα. Ἀπὸ τὸ περιστατικὸ αὐτὸ κατάλαβαν οἱ Τούρκοι πόσο δύσκολη θὰ εἶναι ἡ κατάληψη τῆς Κρήτης.

Πολιορκία καὶ πάρσιμο τῶν Χανιῶν. — Στὰ Χανιά οἱ Τούρκοι βρῆκαν μεγάλη ἀντίσταση. Μὰ τί νὰ κάμουν χίλιοι μαχητὲς μπροστὰ σὲ τόσο στρατό! Ὑστερ' ἀπὸ 57 ἡμερῶν πολιορκία, βρέθηκαν στὴν ἀνάγκη νὰ συνθηκολογήσουν. Οἱ Τούρκοι δέχτηκαν ν' ἀφήσουν νὰ φύγουν ὅσους θέλουν καὶ ὑποσχέθηκαν νὰ μὴν πειράξουν κανένα, ἀπ' ὅσους θὰ ἤθελαν νὰ μείνουν.

Οἱ Κρητικοὶ συμπολέμησαν μὲ τοὺς Ἐνετοὺς, γιὰτὶ εἶχαν ἀκούσει πὼς οἱ Τούρκοι εἶναι πολὺ χειρότεροι ἀπὸ τοὺς Ἐνετοὺς. Μὰ καὶ οἱ Ἐνετοὶ, σὰν παρουσιάστηκε ὁ τουρκικὸς κίντυνος, ἔπαψαν νὰ τοὺς κακομεταχειρίζονται καὶ τοὺς καλόπιαναν, γιὰ νὰ τοὺς ἔχουν βοηθοὺς.

Σὰ γίνηκε ἡ συνθηκολόγηση, πολλοὶ Κρητικοὶ πίστεψαν στὸν ὄρο τῆς συνθήκης, πὼς δὲ θὰ βλάψουν ἐκείνους πού θὰ μείνουν κι ἔμειναν.

Μὰ βγῆκαν γελασμένοι. "Ἄλλους σκότωσαν καὶ ἄλλους πούλησαν σκλάβους.

Τὶς ἐκκλησίες τὶς ἔκαμαν τζαμιά καὶ μόνο τὴν πιό μικρή—

των Ἀγίων Ἀναργύρων—ἄφησαν στοὺς λίγους γέρους ποὺ ἀπόμειναν.

Πολιορκία καὶ πάρσιμο τοῦ Ρεθύμνου. — Σάν πήραν τὰ Χανιά οἱ Τούρκοι καὶ ἀφοῦ πήραν ἐνισχύσεις, γιατί στὰ Χανιά ἔχασαν 25000 στρατιῶτες, προχώρησαν, γιὰ νὰ καταλάβουν καὶ τίς ἄλλες πόλεις. Ἀπ' ὅπου περνοῦσαν, περνοῦσε ἡ ἐρήμωση καὶ ἡ καταστροφή. Οἱ Κρητικοί, γιὰ νὰ σωθοῦν, ἄφηναν τὰ χωριά τους καὶ κατάφευγαν στ' ἀπόκρημα Λευκά ὄρη. Οἱ Τούρκοι, χωρὶς ἀντίσταση ἔφτασαν στὸ Ρέθυμνο.

Κι ἐδῶ βρῆκαν μεγάλη ἀντίσταση. Μὰ ἡ τρομερὴ ἀσθένεια, ἡ πανοῦκλα, ποὺ θέριζε τοὺς πολιορκημένους, τοὺς ἀνάγκασε νὰ δεχτοῦν συνθηκολόγηση, ὕστερ' ἀπὸ 24 ἡμερῶν πολιορκία. Οἱ ὄροι τῆς συνθήκης ἦταν οἱ ἴδιοι μὲ τοὺς ὄρους τῆς συνθήκης τῶν Χανιῶν. Μὰ ξαίροντας τὸ φέρσιμο τῶν Τούρκων στὰ Χανιά, δὲν ἔμεινε κανένας οὔτε Ἐνετὸς οὔτε Κρητικὸς. Ἐφυγαν ὅλοι καὶ πήγαν στὸ Ἡράκλειο.

Πολιορκία καὶ πάρσιμο τοῦ Ἡρακλείου

Συνεχίζοντας οἱ Τούρκοι τὴν προέλασή τους, προχωροῦν πρὸς τὸ Ἡράκλειο, τὸ Μεγάλο Κάστρο ὅπως τόλεγαν τότε. Οἱ Ἐνετοί, μαζί μὲ τοὺς Κρητικούς, προσπάθησαν νὰ τοὺς σταματήσουν στὸ Μυλοπόταμο μὰ δὲ μπόρεσαν. Ὑποχώρησαν καὶ κλείστηκαν τὸ ἀπόρθητο φρούριό τους.

Σάν ἔφτασαν ἀπ' ἔξω ἀπὸ τὸ φρούριο οἱ Τούρκοι καὶ εἶδαν πόσο δύσκολο ἦταν νὰ κυριευτῇ, δὲν ἔκαμαν ἐπιθέσεις, ἀλλὰ περιορίστηκαν στὴν πολιορκία. Περίμεναν νὰ τοὺς στείλουν στρατὸ, κανόνια καὶ πολιορκητικὲς μηχανές. Στὸ μεταξὺ ἀσχολήθηκαν νὰ ὑποτάξουν τίς ἐπαρχίες. Μόνο στὰ Σφακιά καὶ στὴ Σητεία δὲν πήγαν. Γι' αὐτὸ πολλοὶ κατάφυγαν στὶς ἐπαρχίες αὐτὲς καὶ γλίτωσαν.

Σάν πήραν ἐνισχύσεις οἱ Τούρκοι, ἔκαμαν πολλὰ ὀχυρώματα καὶ πυροβολεῖα γύρω ἀπὸ τὴν πόλη καὶ τὴν κανονιοβολοῦσαν ἀδιάκοπα. Ἀγγάρεψαν χιλιάδες Κρητικὸς καὶ ἄνοιγαν ὑπόνομους, γιὰ νὰ χαλάσουν τὸ φρούριο. Ἐκαμαν πολλὲς ἐπιθέσεις μὰ δὲν κατόρθωσαν τίποτε. Σταμάτησαν καὶ πάλι τίς ἐπιθέσεις καὶ περίμεναν νέες βοήθειες.

Στὸ διάστημα αὐτὸ ἐπιδιόρθωσαν οἱ πολιορκημένοι τὰ φρούρια. Ἐζήτησαν κι ἔλαβαν ἀπὸ τὴν Εὐρώπη στρατιωτικὴ ἐνίσχυση καὶ ἄφθονα τρόφιμα καὶ πυρομαχικά. Ἀπὸ τὴ Γαλλία ἔστειλαν 23.000 στρατιῶτες μὲ ἄριστους ἀξιωματικούς.

Περνοῦσαν τὰ χρόνια, χωρὶς νὰ μπορέσουν οἱ Τοῦρκοι νὰ πάρουν τὸ Μεγάλο Κάστρο. Ὁ Σουλτάνος νομίζει πὼς φταίει ὁ ἀρχιστράτηγος. Τὸν καλεῖ στὴν Κωνσταντινούπολη, τὸν ἀποκεφαλίζει καὶ στέλνει γι' ἀντικαταστάτη τὸ Μεγάλο Βεζύρη του, δηλαδὴ τὸν πρῶθυπουργό του,

Τὰ Ἐνετικά πλοῖα ὅμως κυριαρχοῦν στὴ θάλασσ. Καὶ γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ περάσουν ὁ στρατὸς καὶ ὁ Μ. Βεζύρης, κατεβάζουν τὸ στρατὸ στὴν ἄκρη τῆς Πελοποννήσου. Ἀπ' ἐκεῖ κρυφά, στίς νύχτες, διαπεραιώνεται ὁ Τουρκικὸς στρατὸς στὴν Κρήτη. Ἔτσι οἱ Τοῦρκοι ἔχουν 70.000 στρατὸ ξεκούραστο, ἄφθονα κανόνια καὶ πυρομαχικά καὶ στρατάρχη τὸ Μ.Βεζύρη, πού ξαίρει, πὼς, ἂν δὲν πάρῃ τὸ Μεγ. Κάστρο, πάει τὸ κεφάλι του.

Οἱ ἐπιθέσεις τώρα γίνονται ὀρμητικότερες καὶ συχνότερες. Ὁ κανιοβολισμὸς εἶναι συνεχῆς μέρα καὶ νύχτα. Τὰ φρούρια ἔχουν γίνει ἕνας σωρὸς ἀπὸ χώματα καὶ πέτρες. Οἱ πολεμιστὲς. Ἐνετοὶ καὶ Κρητικοί, ἔχουν μείνει μόνο τέσσερις χιλιάδες, γιατί οἱ Γάλλοι ἔφυγαν καὶ τοὺς ἐγκατάλειψαν.

Ὁ Βεζύρης κάνει προτάσεις παραδόσεως μὲ συγκαταβατικούς ὅρους, μὰ οἱ πολιορκούμενοι οὔτε νὰ τοὺς συζητήσουν δέχονται. Ἔτσι ἡ ἄγρια ἐπίθεση συνεχίζεται. Τὰ χαλάσματα τοῦ φρουρίου εἶναι τόσο πολλὰ καὶ τόσο μεγάλα, πού δὲν μποροῦν πιά οἱ πολιορκούμενοι οὔτε νὰ τ' ἀναγεμίζουν οὔτε νὰ τὰ προφυλάξουν. Οἱ δρόμοι εἶναι γεμάτοι βόλια, χαλάσματα, πτώματα. Ἀσθένειες θερίζουν τρομαχτικά. Νέες προτάσεις παραδόσεως γίνονται. Οἱ πολιορκούμενοι δέχονται. Ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ φύγουν, ἀλλὰ καὶ νὰ μείνουν, ἂν θέλουν. Ὅλοι, Ἐνετοὶ καὶ Κρητικοί, ἀδερφωμένοι πιά, ἀποφασίζουν νὰ φύγουν. Παίρνουν τίς οἰκογένειές τους τὰ πράγματά τους, τὰ ὄπλα τους, μπαίνουν στὰ πλοῖα καὶ φεύγουν. Οἱ Κρητικοὶ ἐγκαταστάθηκαν, οἱ πῖο πολλοὶ στὰ Ἐφτάνησα. Γι' αὐτὸ πολλές σημερινές οἰκογένειες τῆς Κέρκυρας, τῆς Ζακύνθου, τῆς Λευκάδας, τῶν Κυθέρων κ.λ.π., ἔχουν τὴν καταγωγὴ τους ἀπὸ τὴν Κρήτη.

“Όταν μπήκαν οί Τούρκοι στο Μεγ. Κάστρο, δέ βρήκαν παρά τριάντα γέρους, πού δέ θέλησαν νά φύγουν.

“Η πολιορκία τοῦ Ἡρακλείου εἶναι ἀπό τὰ πιό σημαντικά γεγονότα τῆς Κρητικῆς Ἱστορίας. Βάστηξε 21 χρόνια (1648-1669). Σκοτώθηκαν 137.000 Τούρκοι καί 30.000 Χριστιανοί. Ἀνοίχθηκαν 1646 ὑπόνομοι, ἀπό τοὺς ὁποίους οἱ 1173 ἀνοίχθηκαν ἀπό τοὺς πολιορκουμένους πρὸς τὸ Τουρκικὸ στρατόπεδο. Ἀληθινή γιγαντομαχία.

“Η Ἐνετία ἐξαντλήθηκε ἀπὸ τὸν πόλεμο αὐτὸ καὶ δέν μπόρεσε νά ξανάβρῃ πιά τὴν παλιά της δύναμη. Ἄρχισε ἀπὸ τότε νά παρακμάζη, ὥσπου στὸ τέλος ἔσβησε σάν κράτος. Καὶ ἦταν φυσικὸ τὸ τέτοιο ἀποτέλεσμα, γιατί ἤθελε νά στηρίξη τὴν κυριαρχία της στὴ βία καὶ στὴν τυραννία, πού εἶναι πολὺ κακά θεμέλια γιὰ ἓνα κράτος.

Ἡ ζωὴ τῶν Κρητικῶν κάτω ἀπὸ τὸ ζυγὸ τῶν Τούρκων

Ἦταν ἀληθινὸ αὐτὸ πού ἔλεγαν οἱ Ἐνετοὶ στοὺς Κρητικούς: «Ἐλάτε μαζί μας, γιατί οἱ Τούρκοι θά σᾶς μεταχειριστοῦν πολὺ χειρότερα ἀπὸ μᾶς».

Ὁ Τουρκικὸς ζυγὸς ἦταν ἀσύγκριτα σκληρότερος ἀπὸ τὸν Ἐνετικὸ, πού σ' ἄρκετὸ διάστημα ἦταν πολὺ ἐλαφρὸς καὶ πρὸ πάντων, ὅταν παρουσιάστηκε ὁ Τουρκικὸς κίντυνος.

Εἶναι ἀφάνταστα τὰ μαρτύρια τῶν Χριστιανῶν, πού δέ θέλησαν ν' ἀλλαξοπιστήσουν. Σέ καμιάν ἄλλη χώρα, ἀπ' ὅσες κρατοῦσαν οἱ Τούρκοι, δέν ἔπαθαν οἱ Χριστιανοί, ὅσα ἔπαθαν στὴν Κρήτη. Κι αὐτὸ γίνηκε, γιατί ἡ Κρήτη βρισκόταν μακριὰ ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα τοῦ Τουρκικοῦ κράτους καὶ δέν ἦταν εὐκολο οὔτε στὴν τουρκικὴ κυβέρνησι, οὔτε στὸν Πατριάρχη νά ἐπιβλέπουν. Ἔτσι οἱ Τούρκοι ἔκαναν ὅ,τι ἤθελαν χωρὶς νά φοβῶνται ἔλεγχο ἀπὸ κανένα.

Ἐφαρμόστηκαν καὶ στὴν Κρήτη ὁ κεφαλικὸς φόρος — τὸ χαράτσι — ὅπως τόλεγαν οἱ Τούρκοι, ἡ φόρολογία τοῦ ἑνὸς δεκάτου τῶν εἰσοδημάτων καὶ τὸ φριχτὸ παιδομάζωμα.

Ἀλλά, στὴν Κρήτη, οἱ Τούρκοι ἤθελαν νά κάμουν ὅλο τὸν πληθυσμὸ τουρκικὸ, γιὰ νά μπορέσουν νά κρατήσουν τὴν κυριαρχία των στ' ἀπόμακρο αὐτὸ νησί.

572
2016
242-20

Γι' αὐτό, οἱ πιέσεις πού ἔκαναν στὸν πληθυσμό, ἦταν τόσο βαριές. Ἦθελαν μ' αὐτὲς νὰ τὸν ἀναγκάσουν ν' ἀλλάξοπιστήση.

Ὁ κάθε Τούρκος μπορούσε νὰ διώξη ὅποιον ἤθελε ἀπὸ τὸ σπίτι του καὶ ἀπὸ τὸ κτῆμα του καὶ νὰ τὸ κάμη δικό του.

Ὅτι ἤθελε ἔπαιρνε ἀπὸ τὸ εἰσόδημα τοῦ Κρητικοῦ. Ὁ Τουρκικὸς νόμος ὄριζε νὰ παίρνουν οἱ Τούρκοι τὸ ἓνα δέκατο, μ' αὐτοὶ ἄφηναν στὸν χριστιανὸ τὸ ἓνα δέκατο κι ἔπαιρναν τὰ ἔννια δέκατα.

Ὅσες Κρητικοποῦλες τοὺς ἄρεσαν, τίς ἔπαιρναν μὲ τὴ βία ἀπὸ τὰ σπίτια τῶν καὶ τοὺς γονεῖς τῶν,

Ὅταν οἱ Τούρκοι εἶχαν ἐργασίες στὰ κτήματά τῶν, ἔπαιρναν τοὺς χριστιανοὺς μὲ τὴ βία καὶ ἐργάζονταν, χωρὶς καμιὰ ἀμοιβή. Ἀλίμονο σ' ἐκείνους, πού θὰ ἀρνιόταν νὰ κάμουν ὅ,τι ζητοῦσε ὁ Τούρκος. Σκοτώνονταν κι αὐτοὶ καὶ ἡ οἰκογένειές τῶν.

Ἀρνησίθρηκοι. — Ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας, ὅσοι Ἐνετοὶ ἔμειναν—κι ἔμειναν ἀρκετοὶ—ἀφῆκαν τὴ χριστιανικὴ θρησκεία τους, τὸν καθολικισμό, καὶ γίνηκαν Μωαμεθανοί, χωρὶς μεγάλη ἀνάγκη. Τόκαμαν αὐτό, γιὰ νὰ περισώσουν τὰ μεγάλα καὶ πλούσια κτήματα, πού εἶχαν ἀρπάσει ἀπὸ τοὺς Κρητικούς. Καὶ ὄχι μόνο γίνηκαν Μωαμεθανοί, ἀλλὰ γίνηκαν καὶ οἱ πιό ἄγριοι καὶ πιό σκληροὶ καταπιεστές ἐκείνων πού ἔμειναν πιστοὶ στὴ θρησκεία τους.

Ἦρθε ἀργότερα ἄλλη ἐποχὴ, πού οἱ Τούρκοι ἔθεκαν στοὺς Κρητικούς τὸ δῆλημα: «Ἡ θὰ γενῆτε Μωαμεθανοί, ἢ θὰ σὰς σκοτώσωμε ὅλους». Οἱ πιό ὀλιγόπιστοι ἀλλάξοπίστησαν. Ἀπὸ τοὺς ἄλλους μερικοὶ κατάφυγαν στὰ Σφακιά καὶ σ' ἄλλα ὄρεϊνά μέρη, πού δὲν πήγαιναν οἱ Τούρκοι. Ἄλλοι βαστήχτηκαν καὶ κρύβονταν ἢ ἐξαπατοῦσαν τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς βεβαίωσαν πὼς σύντομα θ' ἀλλάξοπιστήσουν κι αὐτοὶ. Ἔτσι ὁ χριστιανικὸς λαὸς τῆς Κρήτης ἐλαττώθηκε πολὺ.

Κρυπτοχριστιανοί. — Γιὰ νὰ ἀποφύγουν τίς καταπιέσεις καὶ τὸ θάνατο μερικοὶ ἀπὸ τοὺς Κρητικούς, βρῆκαν ἓνα τρόπο πολὺ ἔξυπνο. Δῆλωσαν πὼς γίνηκαν Μωαμεθανοί. Ἔκαναν ὅ,τι ἔκαναν καὶ οἱ ἄλλοι, πού ἀληθινὰ ἀλλάξοπίστησαν, ἀλλὰ ἡ ψυχὴ τῶν ἔμεινε χριστιανικὴ. Ἦταν στὰ φανερά Μωαμεθανοὶ ἢ Μουσουλμάνοι, ὅπως ἔλεγαν τοὺς ἑαυτοὺς τῶν οἱ Τούρκοι, καὶ στὰ κρυφὰ Χριστιανοί. Πήγαιναν στὰ τζαμιά σάν Τούρκοι,

ἀλλά σὲ κάποιο ὑπόγειο εἶχαν τὴ κρυφὴ τους ἐκκλησία κι ἐκεῖ πῆγαιναν κρυφά στὶς νύχτες καὶ τοὺς μεταλάβαινε ὁ κρυφὸς παπᾶς. Γι' αὐτὸ, εἶχαν ζητήσει καὶ εἶχαν πάρει τὴν ἄδεια τοῦ Πατριάρχη. Αὐτοὶ λέγονταν **Κρυπτοχριστιανοὶ ἢ Λινομπάμποκοι**. Ἔτσι διατηρήθηκαν πολλὲς Χριστιανικὲς οἰκογένειες στὰ δύσκολα χρόνια τῆς τουρκικῆς σκλαβιάς. Ξεφανερώθηκαν στὰ τελευταῖα χρόνια, πού, μὲ τὶς Κρητικὲς ἐπαναστάσεις, οἱ Τούρκοι εἶχαν ἐξασθενήσει πολὺ καὶ δὲ μπορούσαν πιά νὰ τοὺς κάμουν κακὸ. Ὁφέλησαν πολὺ, γιατί προστάτευαν μὲ τρόπο τοὺς ἄλλους χριστιανοὺς ἀπὸ τὶς αὐθαιρέσιες τῶν Τούρκων.

Καλησπέρηδες. — Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς Κρητικοὺς προτίμησαν νὰ φύγουν στὰ ὄρεινά μέρη, παρὰ νὰ ὑποφέρουν κάτω στὰ χαμηλά τὰ τόσα μαρτύρια. Ἄλλοι κατάφυγαν στὰ φρούρια τῆς Σούδας, τῆς Γραμπούσας καὶ τῆς Σπιναλόγγας πού ἔμειναν 50 χρόνια ἀκόμη, ἀπὸ τὸ πάρισμο τοῦ Ἡρακλείου, στὴν κατοχὴ τῶν Ἑνετῶν. Ἀπ' αὐτὰ τὰ κρησφύγετά των ἐξορμοῦσαν κρυφά τὶς νύχτες, εἴτε ἕνας - ἕνας εἴτε κατὰ μικρὲς ὁμάδες. Αὐτοὺς τοὺς ἔλεγαν οἱ Τούρκοι **Καλησπέρηδες ἢ Χαϊνῆδες**. Οἱ Καλησπέρηδες ἔμπαιναν τὶς νύχτες στὰ χωριά, πῆγαιναν στὰ σπίτια τῶν Τούρκων καὶ σκότωναν πολλοὺς. Κυνηγοῦσαν πρὸ πάντων ἐκείνους πού μάθαιναν, πὼς μεταχειρίζονταν ἀπάνθρωπα τοὺς χριστιανοὺς. Οἱ ἀντάρτες αὐτοὶ, πού ὄλων σχεδὸν τὰ ὀνόματα εἶναι ἄγνωστα, ὠφέλησαν ἐξαιρετικὰ τοὺς σκλάβους Κρητικοὺς. Ἐξ αἰτίας των οἱ Τούρκοι φοβοῦνταν νὰ τοὺς καταπιέζουν ὑπερβολικὰ καὶ πρὸ πάντων στὰ μέρη, πού ἔμπαιναν οἱ Καλησπέρηδες. Γι' αὐτὸ, ἂν καὶ ἄγνωστοι ἦρωες, οἱ Ἐκδικητὲς αὐτοὶ, εἶναι ἄξιοι ἐθνικῆς εὐγνωμοσύνης.

Μιά ἐλεύθερη γωνιά. — Οἱ Τούρκοι δὲν ἐπίμειναν νὰ καταλάβουν τὴν ὄρεινὴ ἐπαρχία τῶν Σφακιῶν. Θὰ ἤθελαν γι' αὐτὸ πολὺ στρατὸ, θὰ πάθαιναν πολλὲς ζημιὲς καὶ θάπαιρναν ἕνα τόπο ἄγονο. Ζήτησαν μόνον ἀπὸ τοὺς κατοίκους νὰ τοὺς στέλνουν ἕνα μικρὸ φόρο μὲ δικὸ τους ἄνθρωπο, μόνον καὶ μόνον, γιὰ νὰ φαίνωνται πὼς εἶναι ὑποταγμένοι στὸ Τουρκικὸ κράτος. Οἱ κάτοικοι δέχτηκαν νὰ πληρώνουν τὸν ἀσήμαντο αὐτὸ φόρο, γιὰ ν' ἀποφύγουν τὶς ἐνοχλήσεις τῶν Τούρκων καὶ γιὰ νὰ χρησιμεύῃ ὁ τόπος των, σάν καταφύγιο τῶν καταδιωκομένων καὶ καταπιεζομένων χριστιανῶν τῆς ἄλλης Κρήτης.

Ἐκεῖ κατάφευγαν καὶ οἱ Καλησπέρηδες, ἐκεῖ ὀπλιζόνταν καὶ ἀπ' ἐκεῖ ἐξορμοῦσαν, γιὰ νὰ τιμωροῦν τοὺς καταχτητῆς.

Οἱ Σφακιανοὶ ἐπιδόθηκαν στὴ ναυτιλία καὶ στὸ ἐμπόριο. Πλούτησαν ἀπ' αὐτὰ καὶ ζοῦσαν μὲ ἀρκετὴ εὐμάρεια. Στὴ Χώρα τῶν Σφακιῶν, ποῦ ἦταν ἡ πρωτεύουσα τῆς ἐπαρχίας, ἔβλεπε κανένας, ἐκεῖνα τὰ χρόνια, μεγάλα καλοχτισμένα σπίτια καὶ πολλές καὶ ὠραῖες ἐκκλησιές. Οἱ Σφακιανοὶ ταξίδευαν μὲ τὰ πλοῖα των σὲ μακρινές χώρες καὶ σῶριαζαν στὰ σπίτια των πλοῦτη καὶ ἀγαθὰ πολλά, ἀπὸ τὰ ὅποια ἔδιδαν ἀπλόχερα σὲ ὄσους εἶχαν ἀνάγκη καὶ πρὸ πάντων στοὺς φυγάδες. Ἐφερναν καὶ δασκάλους ἀπ' ἔξω ἀπὸ τὴν Κρήτη καὶ διατηροῦσαν, σὲ ὄλα σχεδὸν τὰ χωριά, σχολεῖα.

ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΙΣ

Οἱ πρῶτες ἐπαναστάσεις. — Στὰ 1692 μ. Χ., μὲ παρακίνηση καὶ βοήθεια τῶν Ἑνετῶν, γίνηκε μιὰ ἐπανάσταση στὴν Κρήτη. Ὁ ναύαρχος τῶν Ἑνετῶν Μοτσενίγος, μὲ τὴ σύμπραξη τοῦ Κρητικοῦ καπετάνιου Μαχαιριώτη, ποῦ εἶχε μαζί του δυὸ χιλιάδες διαλεχτὰ παλικάρια, κυρίεψαν τὸ Καστέλλι τῆς Κισάμου καὶ πολιορκήσαν τὰ Χανιά. Ὅλοι οἱ σκλάβοι ἦταν ἔτοιμοι νὰ ξεσηκωθοῦν. Τὰ Χανιά ἦταν ἔτοιμα νὰ παραδοθοῦν στοὺς πολιορκητῆς. Ξαφνικὰ ὁ Ἑνετὸς ναύαρχος παίρνει διαταγὴ νὰ λύση τὴν πολιορκία τῶν Χανιῶν, νὰ πάρῃ τὸ στρατὸ καὶ τὰ πλοῖα του καὶ νὰ φύγῃ. Ἔτσι οἱ Κρητικοὶ ἔμειναν μόνοι καὶ ἀβοήθητοι καὶ πλήρωσαν, μὲ χιλιάδες νεκροὺς καὶ ἀβάσταχτα μαρτύρια, τὸ τόλμημά των.

Στὰ 1742 γίνηκε καὶ ἄλλη ἐπανάσταση στὴ μεσαία Κρήτη.

Μὰ καὶ τότε πολὺ ἀκριβὰ πληρώθηκε ὁ ξεσηκωμὸς αὐτὸς. Ὅλοκληρα χωριά ἐρημώθηκαν στὴν ἐπαναστατημένη πρὸ πάντων περιοχῇ.

Ἡ ἐπανάσταση τοῦ Δασκαλογιάννη (1770)

Στὰ 1770 μὲ τὴν παρακίνηση τῆς Ρωσίας, ποῦ εἶχε πόλεμο μὲ τὴν Τουρκία, ἐπαναστάτησαν οἱ Ἕλληνες στὴν Πελοπόννησο. Δὲν ἐνδιαφερόταν ἡ Ρωσία γιὰ τὴν ἐλευθερία τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ ἤθελε ν' ἀναγκαστῇ ἡ Τουρκία νὰ στείλῃ μέρος

τῶν στρατευμάτων της ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων, γιά νά ἀντιμετωπίση λιγότερο τουρκικό στρατό στίς μάχες, πού θάκανε μέ τοὺς Τούρκους σέ ἄλλα πολεμικά μέτωπα.

Εἶχε ὑποσχεθῆ ἡ τότε αὐτοκράτειρα τῆς Ρωσίας, Αἰκατερίνη, πὼς θά ἔστελνε στὴν Ἑλλάδα ὄπλα, τρόφιμα, πολεμοφόδια, στρατὸ καὶ πλοῖα.

Ἔτσι γελάστηκαν οἱ καπετανεοὶ τῆς Πελοποννήσου καὶ ξεσῆκωσαν σ' ἐπανάσταση τὸν πληθυσμὸ τῆς χώρας.

Οἱ Ρῶσοι ἀπ' ὅλα αὐτὰ ἔστειλαν μόνον μιὰ μοῖρα τοῦ ρωσικοῦ στόλου, πού ἔκαμε ναυμαχία στὰ παράλια τῆς Μικρῆς Ἀσίας μέ τὸν Τουρκικὸ στόλο, τὸν ὁποῖο νίκησε καὶ κατὰστρεψε. Ὑστερ' ἀπὸ τὴ ναυμαχία αὐτὴ, ὁ ρωσικὸς στόλος ἔφυγε ἀπὸ τὴ Μεσόγεια θάλασσα στὴ Ρωσία κι ἀφήκε τοὺς Ἑλληνας χωρὶς βοήθεια καὶ χωρὶς προστασία.

Ὅταν γίνονταν στὴ Μάνη τῆς Πελοποννήσου οἱ συνειδησεῖς τοῦ ἀποσταλμένου τῆς Ρωσίας, τοῦ ναυάρχου Ὁρλώφ, βρέθηκε ὁ Δασκαλογιάννης ἐκεῖ. Τὸν κάλεσαν νά λάβῃ μέρος στίς συνειδησεῖς καὶ δέχτηκε νά ξεσηκώσῃ κι αὐτὸς σ' ἐπανάσταση τὴν Κρήτη. Τοῦ δόθηκε ἡ ὑπόσχεση, πὼς θά στείλουν οἱ Ρῶσοι ὅλα τὰ χρειαζόμενα γιά τὴν ἐπανάσταση καὶ πὼς θάρθῃ ὁ ρωσικὸς στόλος νά πολιορκήσῃ τίς Κρητικὲς πόλεις ἀπὸ τὴ θάλασσα. Οἱ Κρητικοὶ ἐπαναστάτες θά τίς πολιορκοῦσαν ἀπὸ τὴ στέριά καὶ θά κυριεύονταν εὐκόλα.

Ὁ Δασκαλογιάννης ξεσηκώνει τὰ Σφακιά.—Ὑστερ' ἀπὸ τὴ συνειδηση αὐτὴ, ὁ Δασκαλογιάννης ἀγόρασε μέ δικά του χρήματα δυὸ χιλιάδες ὄπλα καὶ ἀρκετὰ πυρομαχικά καὶ κατέβηκε στὰ Σφακιά.

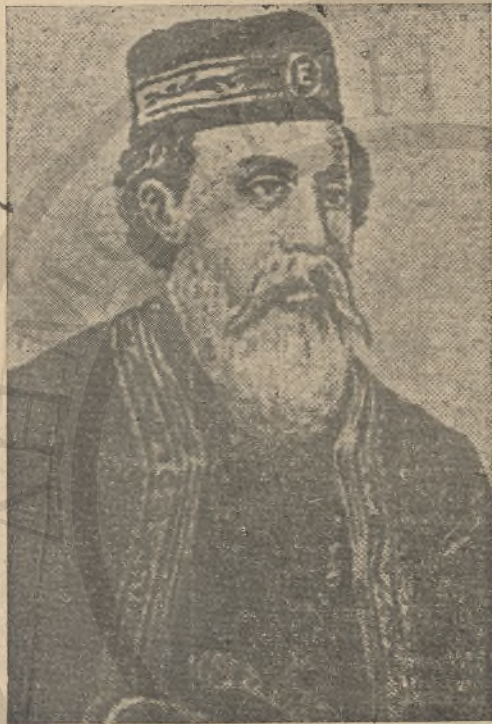
Ὁ Δασκαλογιάννης ἦταν ἓνας ἄντρας μέ πολλὰ προτερήματα. Φρόνιμος, γραμματισμένος, ἀνδρεῖος, ἐνθουσιώδης καὶ μέ ἐπιβλητικὸ παράστημα. Ἦταν καὶ πολὺ πλούσιος. Εἶχε τέσσερα μεγάλα ἐμπορικὰ πλοῖα, μέ τὰ ὁποῖα ταξίδευε γιά ἐμπορικὲς δουλιές σέ ἄλλες χώρες.

Ὅταν πῆρε τὴν ἀπόφαση νά γίνῃ ἀρχηγὸς ἐπαναστάσεως στὴν Κρήτη, πῆρε σύγχρονα καὶ τὴν ἀπόφαση νά διαθέσῃ ὅλα τὰ πλοῦτη του γιά τὴν ἐπιτυχία της.

Μόλις ἔφτασε στὰ Σφακιά κάλεσε σέ σύσκεψη ὅλους τοὺς

πρόκριτους τῆς ἐπαρχίας καὶ τοὺς ἀνακοίνωσε τὶς συνενοήσεις, ποὺ εἶχε κάμη. Τοὺς εἶπε, πὼς θεωρεῖ πολὺ κατάλληλη τὴν εὐκαιρία, γιὰ νὰ ἐπαναστατήσῃ καὶ ἡ Κρήτη καὶ πὼς ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ παρακίνηση πρέπει νὰ γίνῃ ἀπὸ τὰ Σφακιά.

Ὁ Δασκολογιάννης ἀρχηγὸς τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1770

Οἱ Σφακίανοί, ποὺ προνοῦσε ἡ ψυχὴ των νὰ βλέπουν κάθε μέρα τι ὑπόφεραν οἱ χριστιανοὶ τῆς ἄλλης Κρήτης, ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ἔκριναν πὼς εἶχαν τὴν ὑποχρέωση νὰ βοηθήσουν μὲ ὅλες τὶς δυνάμεις των στὸ ξεσκλάβωμα τῶν ἄλλων.

Ὁ μόνος ποὺ εἶχε κάποιους δισταγμούς, γιὰ τὴν δὲν εἶχε ἐμπιστοσύνη στοὺς Μόσκοβους — ἔτσι ἔλεγαν τότε τοὺς Ρώσους — ἦταν ὁ Πρωτόπαπας :

- «Δάσκαλε Γιάννη, σῶπασε, τὴν Κρήτη μὴν ξεβγάλης. Τὰ παλικάρια τῶν Σφακιῶν εἰς τὴ φωτιά θὰ βάλῃς».
- «Σῶπασε σύ, Πρωτόπαπα, μὰ ὕστερα γὴ πρῶτα ἐγὼ θὰ πάω τὸ Σταυρὸ εἰς τῷ Χανιῶν τὴν πόρτα. Μὰ χουσι ἄντρες τὰ Σφακιά ἄξιους πολεμιστάδες κιᾶς μᾶς-ε-μπέψη ὁ βασιλιάς ἀσκέρια καὶ πασάδες. Ὁ Μόσκοβος ὀγλήγορα καράβια θέ νὰ μπέψη στοὶ δουλωμένους Χριστιανοὺς μὲ μιᾶς νὰ ξεμιστέψη

“Ακουσες δά, Πρωτόπαπα, τὰ πράματα πώς πάνε οὐλ’ οἱ Ρωμοὶ θὰ σηκωθοῦν καὶ τὴν Τουρκιὰ θὰ φάνε.
—«Δάσκαλε Γιάννη, λέει του, ἔλα στὸ λοῖσμό σου.
οὔλης τσῆ Κρήτης τὸ λαὸ θὰ πάρης στὸ λαιμό σου
Τὰ παληκάρια τῶν Σφακιῶν ἄδικα θὰ χαθοῦνε
καὶ τὰ Σφακι’ ἀνωφέλευτα θὰ πᾶ νὰ σκλαβωθοῦνε»..⁽¹⁾

Ἐπίσης γιὰ τότε δὲν πάρθηκε. Συμφώνησαν νὰ ἐτοιμάζονται καὶ νὰ περιμένουν εἰδήσεις. Μὰ σὲ λίγες μέρες ἔφτασε ἡ εἶδηση πὼς κατέβηκαν στὶς ἑλληνικὲς θάλασσες τὰ ρωσικὰ καράβια καὶ πὼς ξεσηκώθηκε ἡ Πελοπόννησος. Ὁ Δασκαλογιάννης κάλεσε πάλι τοὺς καπετάνιους καὶ τοὺς διάβασε τὸ γράμμα ποὺ πῆρε.

Κι ἀπὴς τῶν τ’ ἀποδιάβασε, ὁ Δάσκαλος ρωτᾷ τοὶ νὰ ποῦν κι αὐτοὶ τὴ γνώμη των κι ἦντα βουλή νὰ πιάσῃ.
—«Δάσκαλε Γιάννη, σπούδαζε καὶ κάμε ὅ,τι σ’ ἀρέσει πριχοῦ σηκώση ὁ Βασιλιάς Τουρκιὰ νὰ μᾶς-ε-μπέψη
“Ἄρματα δὲ μᾶς λείπουνται καὶ μονεσιὰ ναι πλήθια τὴν Παναγιὰ θεὸ νάχωμε καὶ τὸ Χριστὸ βοήθεια».

Ἀμέσως οἱ Σφακιανοὶ ἐπαναστάτες μὲ ἀρχηγὸ τὸ Δασκαλογιάννη χτυποῦν τοὺς Τούρκους στὸν Ἄποκόρωνα καὶ στὴν Κυδωνία. Οἱ Τούρκοι φοβήθηκαν καὶ κατάφυγαν στὰ Χανιά. Οἱ ἐπαναστάτες κατάλαβαν τὸ βουνὸ τῆς Μαλάξας καὶ περίμεναν νὰ ἐμφανιστοῦν τὰ ρωσικὰ πλοῖα ἔξω ἀπὸ τὴν πόλη.

Μὰ σὲ λίγες μέρες φτάνει ἡ θλιβερὴ εἶδηση, πὼς οἱ Ρῶσοι ἔφυγαν κι ἀφήκαν τοὺς Ἕλληνας στὴν τύχη τους.

Οἱ Σφακιανοὶ τραβήχτηκαν πάλι στὰ βουνὰ τους, μὰ οἱ Τούρκοι ἀποφασίζουν νὰ βγοῦν ὡς ἐκεῖ καὶ νὰ τοὺς τιμωρῶσουν σκληρὰ.

Ἐκστρατεία τῶν Τούρκων στὰ Σφακιά. — Εἴκοσι χιλιάδες Τούρκοι μαζεύτηκαν ἀπὸ τίς τρεῖς πόλεις καὶ ρίχτηκαν κατὰ τῶν Σφακιανῶν. Χίλιοι ἑφτακόσιοι μόνο πολεμιστὲς κρατοῦν γερὰ τὰ περάσματα ὄχτῶ μερόνυχτα. Μὰ οἱ Τούρκοι εἰσχωροῦν στὰ Σφακιά ἀπὸ ἀφύλαχτα μονοπάτια καὶ οἱ πολεμιστὲς βρίσκονται στὴν ἀνάγκη νὰ ὑποχωρῶσουν γιὰ νὰ προστα-

(1) Ἀπὸ τὸ τραγούδι τοῦ Δασκαλογιάννη. Ἀπὸ τὸ ἴδιο εἶναι καὶ τὰ παρακάτω ἀποσπάσματα.

τέφουν τις οικογένειές των.

Στὸ λιμάνι τοῦ Λουτροῦ εἶναι ἀραγμένα τὰ Σφακιανὰ κα-
ράβια.

Οἱ Σφακιανοὶ προσπαθοῦν νὰ βάλουν τις οἰκογένειές των
σ' αὐτὰ, γιὰ νὰ τις σώσουν. Οἱ Τούρκοι ὁμῶς φτάνουν καὶ γίνε-
ται λυσσώδης μάχη πάνω ἀπὸ τὸ Λουτρό. Σκοτώνονται ἐκεῖ
τρακόσιοι Σφακιανοὶ καὶ πάνω ἀπὸ χίλιοι Τούρκοι. Τὰ γυναι-
κόπαιδα, τὰ πιὸ πολλὰ, μπαίνουν στὰ καράβια καὶ γλιτώνουν.
Ἐνας ἀδερφός ὁμῶς τοῦ Δασκαλογιάννη καὶ δύο του κόρες
καὶ ἄλλοι πιάστηκαν αἰχμάλωτοι.

Πολλές οἰκογένειες καὶ πολλοὶ πολεμιστὲς κατάφυγαν στὶς
πλαγιές καὶ στὰ φαράγγια τῶν Λευκῶν ὀρέων. Οἱ Τούρκοι τοὺς
κυνήγησαν ὡς ἐκεῖ, μὰ δὲν μπόρεσαν νὰ τοὺς βροῦν καὶ γύρι-
σαν πίσω στὰ χωριά. Ἐκεῖ στρατοπέδεψαν καὶ περίμεναν νὰ
μπῆ ὁ χειμῶνας, γι ν' ἀποθάνουν οἱ οἰκογένειες τῶν ἐπαναστα-
τῶν στὰ βουνὰ ἀπὸ τὸ κρύο κι' ἀπὸ τὴν πείνα.

Μὰ οἱ ἐπαναστάτες ἐπιχειροῦν νυχτερινές ἐπιδρομές καὶ
φέρνουν βαριές ζημιές στοὺς Τούρκους. Μιά νύχτα σὲ μιά τέ-
τοια ἐπιδρομῇ, λίγο ἔλειψε νὰ αἰχμαλωτίσουν τὸν Τούρκο στρα-
τηγὸ. Οἱ Τούρκοι θέλουν νὰ φύγουν ἀπὸ τὸν καταραμένο, ὡς
τὸν ἔλεγαν, αὐτὸν τόπο, μὰ θέλουν πρῶτα νὰ ξεκαθαρίσουν
τοὺς ἐπαναστάτες. Ἐκαψαν κι ἐρήμωσαν ὅλα τὰ χωριά. Ὁ
χειμῶνας ἄρχισε καὶ ὑποφέρουν πολὺ. Θέλουν νὰ φύγουν μὰ
ὁ στρατηγός των δὲν τοὺς τὸ ἐπιτρέπει. Πρέπει, τοὺς ἔλεγε, νὰ
πιάσουν τουλάχιστο τὸ Δασκαλογιάννη.

Ὁ Δασκαλογιάννης παραδίδεται. — Γράφει τότε ὁ
Τούρκος στρατάρχης ἓνα γράμμα στὸ Δασκαλογιάννη καὶ τοῦ
τὸ στέλνει μ' ἓνα αἰχμάλωτο. Τοῦ ἔγραφε νὰ παραδοθῆ καὶ τού-
τιδε ὑπόσχεση, πὼς δὲ θὰ τὸν κακοποιήσῃ, πὼς θὰ τὸν κρατήσῃ
μόνο τρία χρόνια στὸ Ἡράκλειο, σὰ φιλοξενούμενο κι ἔπειτα
θὰ τὸν ἀφήσῃ ἐλεύθερο καὶ αὐτὸν καὶ τὴν οἰκογένειά του, πὺ
ἦταν αἰχμαλωτισμένη. Ἄν παραδοθῆ, θὰ φύγῃ μὲ ὅλο τὸ στρα-
τὸ καὶ θ' ἀφήσῃ τοὺς Σφακιανούς νὰ ζοῦν ἐλεύθεροι σάν καὶ
πρῶτα. Ὁ Δασκαλογιάννης, ὄχι γιὰτὶ ἔδωκε πίστη στὶς ὑπο-
σχέσεις τοῦ Τούρκου στρατάρχῃ ἀλλὰ γιὰ νὰ γλιτώσῃ τόσες
ζωές, πὺ κιντύνευαν ἀπὸ τὸ χειμῶνα καὶ τὴν πείνα, ἀποφάσισε
νὰ παραδοθῆ. Κάλεσε πάλι σὲ συνέλευση τοὺς καπετάνιους

σὲ σύσκεψη :

— «Μᾶς ἔγραψε, λέει, ὁ πασάς νά πᾶ νά τονε δοῦμε τ' ἄρματα νά τοῦ δώσωμε καί φίλοι νά γενοῦμε. Κι ἐγώ θά πάω μοναχός νά τὸν προαπαντήσω, κι ἀνέ μ' ἀφήση ζωντανό, ὀπίσω θά γυρίσω».

Ἔνας καπετάνιος τοῦ λέει τότε :

— «Δάσκαλε, ἦντα ναι τὰ μιλεῖς κι αὐτὰ π' ἀναθηβάνεις ; Ἄνέ κατέβης στὸν πασά νά τονε προσκυνήσης, ἐγώ δὲν τὸ πιστεύω πιά πὼς θά ξαναγυρίσης. Ἐγώ, πασά, δὲν προσκυνῶ, Σουλτάνο, δὲ γνωρίζω καί τσί μαδάρες τῷ Σφακιῷ καλλιὰ χω νά γυρίζω».

Ἄλλοι, μαζί κι ὁ Πρωτόπαπας, τὸν συμβουλεύουν νά μὴν παρουσιαστῆ.

«Οἱ Τούρκοι, ἔλεγαν θά φύγουν, Μά κι ἂν δὲ φύγουν, θά τοὺς πολεμοῦμε κι ὅσοι ζωντανοὶ κι ὅσοι σκοτωμένοι. Δὲν εἶναι τιμὴ στὰ Σφακιά ν' ἀκουστῆ, πὼς οἱ Σφακιοὶ παράδωκαν στοὺς Τούρκους τὸν ἀρχηγό τους».

Μά ὁ Δασκαλογιάννης ἔμειγε σταθερὸς στὴν ἀπόφασή του. Πῆγε καί παραδόθηκε στὸν πασά, πού τὸν περιποιήθηκε σὰ φίλο. Ὑπογράφηκε τότε μιά συνθήκη μεταξύ τοῦ πασᾶ καί τοῦ Δασκαλογιάννη. Ἡ συνθήκη αὐτὴ ὄριζε, πὼς οἱ Σφακιοὶ θά ἀναγνωρίζουν καί θά σέβωνται τὸ τουρκικὸ κράτος, πὼς θά πληρώνουν κάθε χρόνο, γιὰ δεῖγμα τῆς ὑποταγῆς τῶν, 5 χιλιάδες γρόσια, πὼς δὲ θά σκότωναν κανένα ἀπὸ τοὺς αἰχμάλωτους, παρά θά τοὺς κρατοῦσαν τρία χρόνια ἔξω ἀπὸ τὰ Σφακιά κι ὕστερα θά τοὺς ἄφηναν ἐλεύθερους νά γυρίσουν.

Παρασπονδία τῶν Τούρκων. — Σάν ἔμαθαν οἱ πολεμιστές τοῦ Δασκαλογιάννη τὴν καλὴ ὑποδοχὴ, πού τοῦ γίνηκε καί τὴ συνθήκη, πού ὑπόγραψαν, πῆραν τὸ θάρρος νά κατεβοῦν ἀπὸ τὰ βουνά καί ν' ἀποχαιρετήσουν τὸν ἀρχηγό τους. Ἔστειλαν ἄνθρωπό τους νά ρωτήσουν τὸν πασά, ἂν θά τοὺς δεχτῆ. Ἐκεῖνος ἀπάντησε, πὼς θά τοὺς δεχτῆ μὲ μεγάλη του εὐχαρίστηση καί πὼς μποροῦν νάρθουν καί μὲ τὰ ὄπλα τους. Ἐβδομήντα πέντε Σφακιοὶ τότε κρατώντας τὰ ὄπλα τους καί κάμποσα διαλεχτὰ ἄρνια, γιὰ δῶρο στὸν πασά, πῆγαν στὸ Τουρκικὸ στρατόπεδο. Ὁ πασάς τοὺς καλοδέχτηκε καί τοὺς

κάλεσε νά καθίσουν νά τούς προσφέρῃ κάτι.

Σέ μιά στιγμή ὅμως βρέθηκαν ὅλοι περικυκλωμένοι. Δέν πρόλαβαν νά χρησιμοποιήσουν τὰ ὄπλα τους καί οἱ Τούρκοι τοὺς ἄρπαξαν καί τοὺς ἔδεσαν. Τοὺς πῆραν ἔτσι δεμένους, τοὺς μετάφεραν στοῦ Ἡράκλειο καί τοὺς ἔριξαν μέσα σέ μιά σκοτεινὴ φυλακὴ.

Ἔστερ' ἀπὸ λίγες μέρες, γιὰ νά ἱκανοποιήσῃ τάχα ὁ πασάς τοὺς Τούρκους, πού φώναζαν πὼς θέλουν ἐκδίκηση, γιὰ τοὺς δικούς των πού χάθηκαν στὰ Σφακιά, ἔδωκε διαταγὴ καί κρέμασαν μερικούς. Οἱ ἄλλοι ἔμειναν στὴ φυλακὴ.

Ἔστερα ἀπὸ μαρτυρικὴ ζωὴ τριῶ χρονῶ, κατόρθωσαν μιά σκοτεινὴ νύχτα νά δραπετέψουν καί νά γυρίσουν στὰ Σφακιά σ' ἑλεεινὴ κατάσταση.

Τὸ μαρτύριο τοῦ Δασκολογιάννη. — Ὁ πασάς, ἂν καί εἶχε σκοπὸ νά ἐχτελέσῃ τὸ Δασκολογιάννη, δέν τόκαμε ἀμέσως, γιὰτὶ ἤθελε νά τὸν ξεγελάσῃ νά φέρῃ καί τοὺς τρεῖς ἀδερφούς του πού ἦταν στοῦ νησι Κύθηρα, γιὰ νά τοὺς ξεπαστρέψῃ ὅλους μαζί. Γι' αὐτὸ στὴν ἀρχὴ τοῦ ἔκαμε μεγάλες περιποιήσεις καί συχνὰ τὸν καλοῦσε στοῦ τραπέζι του νά τρῶνε μαζί.

Κάποτε τὸν παρακάλεσε νά στείλῃ γράμμα στοὺς ἀδερφούς του νάρθουν κι αὐτοί, γιὰτὶ σκόπευε νά τοὺς δώσῃ ὀλωνῶν μεγάλα ἀξιώματα. Ὁ δυστυχὴς ἤξαιρε τίς διαθέσεις τοῦ πασᾶ, μὰ δὲ μποροῦσε νά μὴ γράψῃ. Ἔβαλε ὅμως στὴν ἄκρη τοῦ χαρτιοῦ ἓνα μικρὸ μ, πού δέν τὸ πρόσεξε ὁ πασάς, τὸ πρόσεξαν ὅμως τὰ ἀδέρφια του, κατάλαβαν τὸ νόημά του (μὴ) καί δέν ἤρθαν. Γιὰ νά χαρίσουν ὅμως λίγη ζωὴ ἀκόμη στοῦ δυστυχισμένο τὸν ἀδερφό των, ἔγραψαν στὸν πασά, πὼς τὸν εὐχαριστοῦν, γιὰ τὴν περιποίησιν πού κάνει στὸν ἀδερφό των καί πὼς, μόλις ταχτοποιήσουν μερικὲς ὑποθέσεις των, θάρθουν.

Σὰν ἀπελπίστηκε ὁ πασάς, πὼς δέν ἔρχονται, παράδωσε τὸ Δασκαλογιάννη στοὺς ἀγριογιαννίτσαρους νά τὸν ἐχτελέσουν. Ἀφοῦ τὸν βασάνισαν φριχτά, τὸν ἀνέβασαν σ' ἓνα σάνιδωμα, πού εἶχαν στέσει στὴν κεντρικὴ πλατεία τοῦ Ἡρακλείου κι ἐκεῖ τὸν ἐγδαρὰν ζωντανὸ μπροστὰ στὰ μάτια τοῦ τουρκικοῦ ὄχλου. Ἐπόφερε ὁ ἥρωας τὸ φριχτὸ αὐτὸ μαρτύριο, χωρὶς νά βγάλλῃ οὔτ' ἓνα δάκρυ οὔτ' ἓνα ἀναστεναγμὸ.

Οί θηριόψυχοι γιαννίτσαροι πήγαν κι ἔφεραν ἀπό τῆ φυλακῆ τὸν ἀδερφό του νὰ τὸν δῆ. Μόλις τὸν εἶδε σὲ τέτοια κατάσταση τρελάθηκε ὁ δούστυχος.

Οἱ Κρητικοὶ σ' ἔνδειξη εὐγνωμοσύνης καὶ θαυμασμοῦ πρὸς τὸν Ἐθνικό αὐτὸ Μεγαλομάρτυρα, ἔστεσαν, τὰ τελευταῖα αὐτὰ χρόνια, τὴν προτομὴ του μαρμαρένια στὴν πλατεία τοῦ μαρτυρίου του.

Οἱ κόρες τοῦ Δασκαλογιάννη. — Ἀπὸ τίς δυὸ κόρες τοῦ Δασκαλογιάννη, ποὺ αἰχμαλώτισαν οἱ Τούρκοι, ἡ μιὰ ἔπεσε σ' ἓνα πηγάδι καὶ πνίγηκε. Προτίμησε ν' αὐτοκτονήσῃ παρὰ νὰ γίνῃ Τούρκα. Τὴν ἄλλη τὴν πῆρε γιὰ γυναῖκα του ἓνας πασάς, στὴν Κωνσταντινούπολη, μὰ δὲν τὴν ἀνάγκασε ν' ἀλλαξοπιστήσῃ. Σάν χήρεψε, πῆγε κι ἐγκαταστάθηκε στὴ νῆσο Σύρο κι ἔδωσε πολλὰ χρήματα, γιὰ νὰ πετύχῃ ἡ μεγάλη ἐπανάσταση τοῦ 1821 στὴν Κρήτη.

Τὸ μοιρολόγι τῶν Σφακιανῶν. — Στὰ κατοπινὰ χρόνια, στοὺς γάμους καὶ στ' ἄλλα γλέντια συνήθιζαν, πρὸ πάντων στὰ Σφακιά, νὰ τραγουδοῦν, σὲ ἤχο λυπητερό, τὸ παρακάτω τραγούδι :

- «Ποῦναι οἱ-γι-ἄντρες τῷ Σφακιῷ οἱ-γι-ἄξιοι κι ἀντρειωμένοι σ' οὐλο τὸν κόσμο ξακουστοὶ περίσσια τιμημένοι;»
- «Ἄλλους ἔφαε ὁ πόλεμος κι ἄλλοι ξενιτευτῆκαν κι ἔρημα καὶ παντέρημα καὶ τὰ Σφακιά τ' ἀφήκαν».
- «Ποῦ εἶναι ἡ Χώρα τῷ Σφακιῷ μὲ τὰ πολλὰ καράβια μὲ τσ' ἑκάτῳ τῆ ἐκκλησιῆς τὰ πλούσια τὰ σεράγια;»
- «Οὐλα γενῆκαν τρόχαλος καὶ ποιὸς νὰ τ' ἀναχτίσῃ πού πιάσαν οἱ νοικοκυροὶ Ἄνατολὴ καὶ Δύση;».
- «Ποῦναι οἱ-γι-ἄντρες τῷ Σφακιῷ οὐλοὶ μικροὶ μεγάλοι ἀπὸ πρωτοσηκώσανε τοῦ Βασιλιᾶ κεφάλι; Δάσκαλε Γιάννη ξακουστὲ, Πρωτόπαπ' ἀντρειωμένε, στὴ γνώση καὶ στὴ φρόνεψη ἀπ' οὐλοὺς παινεμένε;»
- «Δὲν τῶν-ε-κάνει μπλιό καρδιά τσοὶ Τούρκους νὰ γροικοῦνε. Κι ἐκεῖνοι π' ἀπομείνανε σάν ξωτικοὶ γυρίζουν κι ὄρεξη δὲν τῶν κάνει μπλιό, σάν πρῶτα νὰ γλεντίζουν. Μηδὲ στοὺ νου τῶν τόβαναν μουδὲ στοὺ λοῖσμό τῶν πῶς θὲ νὰ δώσουνε βεργὶ στοὺν Τούρκο, τὸν ἐχθρό τῶν».

Ἡ Κρήτη ἐτοιμάζεται γιὰ τὸ μεγάλο ἀγώνα

Τέσσερα χρόνια πέρασαν, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση τοῦ Δασκαλογιάννη.

Μιά νύχτα κατέβηκαν οἱ Σφακιανοὶ στὸ Μπρόσνερο, χωριό τοῦ Ἀποκόρωνα, καὶ σκότωσαν τὸν ἀγριογιαννίτσαρο Ἀληδάκη μὲ ὄλη του τὴν οἰκογένεια κι ἔκασαν τὸν πύργο, ποῦ εἶχε ὀρμητήριό του. Ὁ Ἀληδάκης ἦταν ὁ φόβος καὶ ὁ τρόμος τῶν χριστιανῶν τοῦ Ἀποκόρωνα καὶ τῶν Σφακιῶν.

Κλεφτοπόλεμος. — Ἡ ἄγρια καταδίωξη, ποῦ γίνηκε στοὺς Κρητικοὺς ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση τοῦ Δασκαλογιάννη, ἀνάγκασε πολλοὺς Κρητικοὺς νὰ βγοῦν στὰ βουνά ἀντάρτες. Τὰ παλικάρια αὐτά, ἄλλοτε σὲ μικρότερες καὶ ἄλλοτε σὲ μεγαλύτερες ὁμάδες, κάποτε καὶ μόνα τους, ἔμπαιναν στὰ χωριά, ποῦ κατοικοῦσαν Τούρκοι κι ἐκδικοῦνταν, ἔτσι ποῦ ἤξαιραν αὐτοὶ, τίς αὐθαιρέσιες καὶ τὰ κακουργήματα τῶν Τούρκων. Οἱ Τούρκοι ὑποχρεώθηκαν νὰ πάψουν τίς καταδιώξεις καὶ τίς ἀρπαγές, ποῦ ἔκαναν στοὺς χριστιανοὺς, γιατί ἤξαιραν καλά, πῶς, οἱ χαϊνδες — ἔτσι ἔλεγαν τοὺς ἀντάρτες — δὲ θάφηναν ἀτιμώρητη κάθε αὐθαιρέσια των.

Θὰ σημειωθοῦν ἐδῶ μόνο τὰ ὀνόματα μερικῶν ἀπ' αὐτοὺς γιατί ἡ ἐξιστὸρηση τῶν ἥρωικῶν κατορθωμάτων των θὰ ἀπαιτοῦσε ὀλόκληρο βιβλίο: Ὁ Λόγιος ἀπὸ τὴ Μεσαρά, ὁ Ἀνυφαντὴς ἀπὸ τ' Ἀμάρι, οἱ ἀδερφοὶ Τσουδεροὶ ἀπὸ τὸν Ἅγιον Βασίλειον, οἱ ἀδερφοὶ Βέργηδες ἀπὸ τὴν Πεδιάδα, οἱ ἀδερφοὶ Λεράτοι ἀπὸ τὸ Καινούριον τῆς Μεσαρᾶς, οἱ ἀδερφοὶ Δαιμόνοι ἀπὸ τὰ Σφακιά, ὁ Γερασιώτης ἀπὸ τὴν Κυδωνία, ὁ Σήφακας ἀπὸ τὸν Ἀποκόρωνα, οἱ τρεῖς ἀδερφοὶ Χάληδες ἀπὸ τὴν Κυδωνία, ὁ Ξωπατέρας ἀπὸ τὴ Μεσαρά, οἱ ἑπτὰ ἀδερφοὶ Γιαννάρηδες ἀπὸ τοὺς Λάκκους, ὁ Καζάνης ἀπὸ τὰ Λασηθιώτικα, ὁ Κόρακας ἀπὸ τὴ Μεσαρά καὶ πολλοὶ ἄλλοι.

Ὁ πόθος τῶν ἥρωικῶν αὐτῶν παλικαριῶν γιὰ ἐκδίκηση, ἐκδηλώνεται ζωηρὸς στὸ παρακάτω δημοτικὸ τραγούδι:

«Πότε θὰ κάμη ξεστεριά, πότε θὰ Φλεβαρίση,
νὰ πάρω τὸ ντουφέκι μου, τὴν ὁμορφὴ πατρῶνα,⁽¹⁾
νὰ κατεβῶ στὸν Ὀμαλὸ, στὴ στράτα τῶ Μουσουῶρα,⁽²⁾
νὰ κάμω μάνες δίχως γιούς γυναῖκες δίχως ἄντρες,

νά κάμω καί μωρά παιδιά νάναι δίχως μανάδες,
νά κλαῖν τή νύχτα γιά νερό καί τήν αύγή γιά γάλα
καί τ' ἀποδιαφωτίσματα, γιά τήν καημένη μάνα».

(1) Πατρώννα=μιστόλα

(2) Ἀπ' ἐκεῖ περνοῦσαν συχνά οἱ Τοῦρκοι.

Ξεπάστρεμα τῶν γιαννιτσάρων. — Τά τάγματα τῶν γιαννιτσάρων εἶχαν σχηματιστῆ τά πῶ πολλὰ ἀπό τά χριστιανόπαιδα, πού ἔπαιρναν οἱ Τοῦρκοί σέ μικρῆ ἡλικία. Στήν Κρήτη οἱ γιαννίτσαροι ἦταν οἱ πῶ ἄγριοι Τοῦρκοι. Ἐκαναν ὅ,τι ἤθελαν. Οἱ διοικητές τῆς Κρήτης, οἱ πασάδες, πού στέλνονταν ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη, δέν μποροῦσαν νά τοὺς ἐπιβληθοῦν. Πολλές φορές μάλιστα οἱ γιαννίτσαροι τοὺς ἐδιωχναν. Ὁ διοικητής, πού θά ἤθελε νά μείνῃ στήν Κρήτη, ἔπρεπε νά τοὺς κολακεύῃ καί νά τοὺς ἐπιτρέπῃ νά κάνουν ὅ,τι θέλουν.

Ἡ διαγωγή αὐτῆ τῶν γιαννιτσάρων δυσaréστησε πολύ τήν Τουρκική Κυβέρνηση καί ἀποφάσισε νά τοὺς ξεκάμῃ. Γι' αὐτό, στά 1812, ἔστειλε στήν Κρήτη ἕνα πασά — Ὁσμάν τὸν ἔλεγαν—μὲ στρατό καί μὲ ἐντολή νά πιάσῃ καί νά σκοτώσῃ ὅλους τοὺς γιαννιτσάρους τῆς Κρήτης. Ὁ Ὁσμάν ἀποβιβάστηκε μὲ στρατό στά Χανιά ἀποφασισμένος νά ἐκτελέσῃ τίς ἐντολές, πού πῆρε ἀπὸ τὸ Σουλτάνο. Ἐπειδὴ ὅμως οἱ γιαννίτσαροι ἦταν πολλοὶ καί γεροὶ ἄντρες καί ὁ Ὁσμάν φοβόταν μήπως ὁ στρατός πού ἔχει μαζί του, δέν μπορέσῃ νά τοὺς πιάσῃ συνενοήθηκε κρυφὰ μὲ τοὺς χριστιανοὺς ἐπαναστάτες, τοὺς μοίρασε ὄπλα καί, χωρὶς οἱ γιαννίτσαροι νά ξαίρουν τίποτε, ἄρχισε ὁ Ὁσμάν νά τοὺς πιάνῃ, νά τοὺς φυλακίζῃ καί νά τοὺς θανάτωνῃ. Οἱ ἐπαναστάτες κατέβηκαν ἀπὸ τά βουνὰ κι ἐβοήθησαν τὸ ἔργο τοῦ πασαῦ. Σὲ λίγους μῆνες ὅλη ἡ δυτικῆ Κρήτη εἶχε ξεκαθαριστῆ ἀπὸ τοὺς γιαννιτσάρους καί ὁ Ὁσμάν προχώρησε στήν ἄλλη Κρήτη, γιά νά κάμῃ κι ἐκεῖ τὸ ἴδιο.

Μά οἱ γιαννίτσαροι τῆς περιοχῆς τοῦ Ἡρακλείου, μαζεύτηκαν ἀπὸ τίς ἐπαρχίες στὸ Ἡράκλειο ἀποφασισμένοι νά μὴν ἀφήσουν τὸν Πνιγάρῃ—ἔτσι ἔλεγαν τὸν Ὁσμάν οἱ Τοῦρκοι—νά μπῆ στὸ Ἡράκλειο. Σύγχρονα ἔστειλαν ἀνθρώπους τῶν μὲ πολλὰ δῶρα στὸ Μεγ. Βεζύρη στήν Κωνσταντινούπολη καί τὸν κατάφεραν νά στείλῃ διαταγὴ στὸν Ὁσμάν νά φύγῃ ἀμέσως ἀπὸ τήν Κρήτη καί νά πάῃ στήν Κωνσταντινούπολη. Ἐκεῖ κα-

τηγορήθηκε, πώς με την υπερβολική αυστηρότητά του, έζημωσε την Τουρκική έξουσία στην Κρήτη και θανατώθηκε.

Ἡ ενέργεια τοῦ Ὁσμάν ὠφέλησε πολὺ τοὺς Κρητικούς καὶ πρὸ πάντων στὴ Δυτικὴ Κρήτη. Οἱ γιαννίτσαροι, πού τόσο τοὺς βασάνιζαν, λιγότεψαν πολὺ καὶ οἱ ἐπαναστάτες ἀπόχτησαν ὄπλα. Αὐτὰ τοὺς χρησίμεψαν ἀργότερα πού κηρύχτηκε ἡ μεγάλη ἐπανάσταση τοῦ 1821, ὅπως θὰ δοῦμε ἀμέσως παρακάτω.

Ἡ ΜΕΓΑΛΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1821 ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ (1821 - 1830)

Σὲ ψηλὸ βουνὸ σὲ ριζιμιὸ χαράκι
κάθητ' ἔν' ἀητὸς βρεμένος χιονισμένος
καὶ παρακαλεῖ τὸν ἥλιο ν' ἀνατείλῃ :

— «Ἡλιε, ἀνάτειλε, ἥλιε, λάμψε καὶ δώσε,
γιά νὰ λιώσουνε χιόνι' ἀπού τὰ φτερά μου
καὶ τὰ κρύσταλλα ἀπού τ' ἀκράνυχά μου».

Αὐτὸ τὸ ἀλληγόρικὸ τραγούδι τραγουδοῦσαν ἐκεῖνα τὰ χρόνια οἱ Κρητικοί. Πόθος ἀκοίμητος ἦταν ἡ Λευτεριά τους.

Μὰ δὲν παρακαλοῦσαν μόνο. Ἔκαναν κι ὅ,τι μποροῦσαν.

Ἔτσι, σάν ἔμαθαν, πὼς, στὶς 25 τοῦ Μάρτη 1821, οἱ ἄλλοι Ἕλληνες στὴν Πελοπόννησο, κήρυξαν ἐπανάσταση κατὰ τῶν Τούρκων, κήρυξαν κι αὐτοὶ ἐπανάσταση στὴν Κρήτη.

Κέντρο τῆς ἐπαναστάσεως γίνηκαν πάλι τὰ Σφακιά. Τὴν ἐπανάσταση διεύθυνε, στὴν ἀρχὴ μιὰ ἐπιτροπὴ, πού λεγόταν **Καγκελαρία**.

Ἡ Καγκελαρία εἶχε τὴν ἔδρα τῆς στὸ Λουτρό τῶν Σφακίων. Ἔχει ἓνα θαυμάσιον φυσικὸ λιμάνι, ὅπου ἀγκυροβολοῦσαν τότε τὰ Σφακιανὰ καράβια. Κατόπιν ὅμως ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση ἔστειλε ἀρχηγούς στὴν Κρήτη, πού λέγονταν **Ἄρμοστές**.

Τρομοκρατία. — Μόλις ἔμαθαν οἱ Τούρκοι τῆς Κρήτης τὴν ἐπανάσταση τῆς Πελοποννήσου, καὶ πὼς στὴν Κρήτη ἔτοιμάζονται νὰ κάμουν τὸ ἴδιο οἱ χριστιανοί, ἀγρίεψαν. Ἀποφά-

σισαν νά ἐνεργήσουν γρήγορα καί ἀποφασιστικά, γιά νά τρομοκρατήσουν τούς Κρητικούς, νά μήν ἐπαναστατήσουν.

Στά Χανιά σκότωσαν πάνω ἀπό 300 φιλήσυχους Κρητικούς καί τόν ἐπίσκοπο τῆς Κισιάμου, Μελχισεδέκ.

Στό Ρέθυμνο ἐσφαξαν 200 χριστιανούς κι ἔριξαν στίς φυλακές τόν ἐπίσκοπο Περδικάρη καί τούς ἡγουμένους τῶν μοναστηριῶν.

Τό λείψανο τοῦ ἐπισκόπου Κισιάμου Μελχισεδέκ πεταμένο στό δρόμο ἔξω ἀπό τὸ Διοικητήριο τῶν Χανίων

Τά λείψανα τῶν ἐπισκόπων καί ἡγουμένων τοῦ Ἡρακλείου πεταμένα στό δρόμο ἔξω ἀπό τὸ Διοικητήριο τοῦ Ἡρακλείου

Στό Ἡράκλειο, ὁ Τοῦρκος διοικητής κάλεσε ὅλους τούς Ἐπισκόπους τῶν ἐπαρχιῶν, γιά νά τοὺς ἀνακοινώσῃ τάχα ἀποφάσεις τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως. Οἱ δυστυχισμένοι! Πιάστηκαν ὅλοι μαζί καί ὁ μητροπολίτης Παρδάλης καί σφάγηκαν. Τά κορμιά τους πετάχτηκαν στοὺς δρόμους. Ὑστερα ὁ τουρκικός ὄχλος ξεχύθηκε φρενιασμένος στοὺς δρόμους κι ἐ-

σκότωσε, σὲ μιὰ μέρα μόνο, 800 ἄοπλους χριστιανούς.

Στὴ Σητεία ἕνας τούρκος μάζεψε στὸν πύργο του 200 Χριστιανούς, τάχα γιὰ νὰ τοὺς προστατέψῃ ἀπὸ τοὺς ἄλλους Τούρκους καὶ ὁ ἄθλιος, σὲ μιὰ νύχτα, τοὺς κατάκοψε ὅλους.

Οἱ Κρητικοὶ ὁμως δὲ δείλιασαν ἀπὸ τὶς ἄνανδρες αὐτὲς σφαγές. Ἄναψε μέσα τοὺς πιὸ πολὺ ὁ πόθος νὰ ἐκδικηθοῦν καὶ ξεσηκώθηκαν.

Μάχη τῶν Κεραμειῶν— Καταστροφή μοναστηριῶν.—

Οἱ Τούρκοι, σὰν ἔμαθαν τὸ ξεσήκωμα τῶν ραγιάδων, ἔτσι ἔλεγον τοὺς σκλάβους των, ἐξόρμησαν πρὸς τὰ Κεραμειά, μερικὰ χωριά πού βρίσκονται στοὺς πρὺποδες τῶν Λευκῶν ὄρέων, ὅπου συναντήθηκαν μὲ τοὺς ἐπαναστάτες. Οἱ Τούρκοι εἶναι πολλοὶ καὶ οἱ Κρητικοὶ λίγοι. Ἡ μάχη κράτησε πολλὰ ὧρες. Ἡ ὁρμὴ τῶν Κρητικῶν εἶναι τέτοια, πού οἱ Τούρκοι δὲν μποροῦν νὰ τὴ βαστάξουν καὶ παίρνουν τὸν κατήφορο πρὸς τὸν κάμπο τῶν Χανιῶν.

Οἱ Κρητικοὶ τοὺς καταδιώκουν ἀπὸ κοντά. Οἱ Τούρκοι, γιὰ νὰ μποροῦν νὰ φεύγουν πιὸ γρήγορα, ρίχνουν τὰ ὄπλα τους. Οἱ Κρητικοὶ τὰ μαζεύουν. Ἐχουν μεγάλη ἔλλειψη ἀπὸ ὄπλα καὶ τὰ ὄπλα αὐτὰ εἶναι γι' αὐτοὺς ὀλόκληρος θησαυρὸς.

Νικημένοι καὶ ντροπιασμένοι οἱ Τούρκοι φτάνουν στὴν πόλη καὶ κλειοῦνται στὸ φρούριο. Οἱ Κρητικοὶ κυνηγώντας τους φτάνουν μπροστὰ στὸ φρούριο καὶ αἰχμαλωτίζουν πολλὰς τουρκικὲς οἰκογένειες, πού βρέθηκαν ἔξω ἀπὸ τὴν πόλη. Τὶς οἰκογένειες αὐτὲς τὶς ἀντάλλαξαν τὴν ἄλλη μέρα μὲ χριστιανικὲς οἰκογένειες, πού κρατοῦσαν αἰχμάλωτες οἱ Τούρκοι μέσα στὰ Χανιά. Γιὰ νὰ ἐκδικηθοῦν οἱ Τούρκοι μπῆκαν στ' Ἀκρωτήρι Μελέχα. Κατὰστρεψαν τὰ μοναστήρια Γουβερνέτο, Ἁγία Τριάδα καὶ τῶν Καλογράδων. Σκότωσαν πολλοὺς μοναχοὺς καὶ τὶς καλόγριες.

Μάχες στὸ Ρέθυμνο.—Καὶ στὸ Ρέθυμνο οἱ Τούρκοι ἔκαναν ἐξόρμηση. Μὰ κι ἐδῶ νικῆθηκαν, ἔχασαν πολλοὺς ἀπὸ τοὺς ἀρχηγούς των καὶ ἀναγκάστηκαν καὶ αὐτοὶ νὰ κλειστοῦν στὴν πόλιν.

Μάχες στὴ Μεσαία Κρήτη.—Μόλις ἄρχισε ἡ ἐπανάστα-

ση, ξεφανερώθηκε ὁ κρυπτοχριστιανὸς Κουρμούλης στὴ Μεσαρά. Ἡ οἰκογένειά του εἶχε 100 ἄντρες γιὰ τουφέκι. Ὁ ἀρχηγὸς των, Μιχ Κουρμούλης, ξόδεψε ὅλα τὰ μεγάλα πλοῦτη του, γιὰ τὴν ἐπιτυχία τῆς ἐπανάστασεως καὶ διοργάνωσε πολυάριθμο ἐπαναστατικὸ σῶμα.

Ὁ Κουρμούλης, ἀφοῦ ἐξασφάλισε τὶς οἰκογένειες τῶν χριστιανῶν στὰ ὄρεινὰ μέρη, ρίχτηκε κατὰ τῶν Τούρκων τῆς Μεσαρᾶς καὶ τοὺς ἀνάγκασε νὰ καταφύγουν στὸ Ἡράκλειο. Ἐπειτα κατάρτισε ἐπαναστατικὰ σώματα. Μ' αὐτὰ τρομοκράτησε τοὺς Τούρκους τῶν ἐπαρχιῶν, ποὺ ἀναγκάστηκαν νὰ καταφύγουν κι αὐτοὶ στὸ Ἡράκλειο.

Καταστροφή τοῦ Ἀποκόρωνα—Ἡ εἶδηση τῶν παθημάτων τῶν Τούρκων τῶν Χανιῶν ἔφτασε στὸ Ἡράκλειο. Ὁ πασὰς τοῦ Ἡρακλείου παίρνει τότε ὅσο στρατὸ εἶχε, ἔρχεται στὸ Ρέθυμνο, παίρνει κι ἄλλο στρατὸ ἀπ' ἐκεῖ καὶ προχωρεῖ πρὸς τὸν Ἀποκόρωνα. Οἱ Χανιώτες Τούρκοι εἰδοποιήθηκαν νὰ ἐξορμήσουν κι αὐτοὶ πρὸς τὸ ἴδιο μέρος.

Οἱ Ἐπαναστάτες προσπάθησαν νὰ ἐμποδίσουν καὶ ἀπὸ τὰ δυὸ μέρη τὸ πέρασμα τῶν Τούρκων στὸν Ἀποκόρωνα, μὰ δὲ τὸ κατόρθωσαν καὶ οἱ Τούρκοι πλημμύρισαν, σάν καταστρεφτικὸ ποτάμι, σ' ὅλη τὴν ἐπαρχία. Ἐκαψαν τὰ χωριά, ἔκοψαν τὰ δένδρα, σκότωσαν γυναικόπαιδα καὶ γέροντες κι ἔφεραν στὴν ἐπαρχία τέλεια ἐρήμωση.

Σ' ἓνα ὑπόγειο σπήλαιο, κοντὰ στὸ Κόκκινο Χωριό, βρῆκαν κρυμμένους 116 ἄνδρες, γυναῖκες καὶ παιδιά. Ἄνοιξαν ἀπὸ πᾶν ὀρθρὸν καὶ ἔριξαν μέσα ἀναμμένα φρύγανα καὶ ἄλλες καπνογόνες ὕλες καὶ τοὺς ἐπνιξαν ὅλους.

Σ' ἓνα ἄλλο σπήλαιο, πάνω ἀπὸ τὸ χωριὸ Βαφέ, ἐπνιξαν μετὸν ἴδιον τρόπο ἄλλους 130.

Σὲ 3000 ἀνθρώπους ὑπολογίζονται οἱ ἀπώλειες τῶν χριστιανῶν στὸν Ἀποκόρωνα.

Πρῶτη ἐκστρατεία τῶν Τούρκων κατὰ τῶν Σφακιῶν

Μόλις οἱ Τούρκοι κατάλαβαν τὸν Ἀποκόρωνα, ἀποφάσισαν νὰ πατήσουν καὶ τὰ Σφακιά. Τράβηξαν πρὸς τὸ ὄροπέδιο

του Ἀσκύφου, τὸ ὁποῖον κατάλαβαν χωρὶς ἀντίσταση.

Οἱ Σφακιανοί, λίγοι ὅπως ἦταν μπροστά σὲ τόσο πλῆθος ἐχθρῶν, δὲν ἔκριναν σωστὸ νὰ ἐμποδίσουν τοὺς Τούρκους νὰ μποῦν στὰ Σφακιά. Θὰ χάνονταν ὅλοι χωρὶς ἀποτέλεσμα. Γι' αὐτὸ ὑποχώρησαν καὶ κοίταξαν πῶς νὰ ἐξασφαλίσουν πρῶτα

τὸ φαράγγι τῆς Ἁγίας Ρουμέλης, ποὺ χρησίμευε ὡς καταφύγιο τῶν οἰκογενειῶν τῶν Σφακιανῶν στὶς ἐπαναστάσεις. Εἶναι τὸ πιὸ βαθθὸ καὶ πιὸ ἄγριο φαράγγι τῆς Κρήτης.

τις οἰκογένειές των στὰ φαράγγια καὶ στὰ σπήλια τῶν Λευκῶν ὄρέων καὶ κατόπιν νὰ ριχτοῦν στὸν ἀγῶνα.

Ἔτσι οἱ τούρκοι πάτησαν ὅλα τὰ χωριά τῶν Σφακιῶν. Ἐκαψαν καὶ κατὰστρεψαν ὅλα τὰ σπίτια κι αἰχμαλώτισαν ἀρκετὰ γυναικόπαιδα.

Στὸ Μουρί αἰχμαλώτισαν ἓν μιὰ ὠραιότατη κοπέλα. Μὰ ὅταν περνοῦσαν κοντὰ ἀπὸ ἓνα πηγάδι, ἔπεσε μέσα κι ἐπνίγηκε. Θέλουν νὰ μποῦν καὶ στὸ φαράγγι τῆς Σα-

μαριᾶς, μέσα στὸ ὁποῖο ἔχουν κρύψει οἱ Σφακιανοί τις οἰκογένειές των. Μὰ οἱ πολεμιστὲς κρατοῦν γερὰ τις δυὸ εἰσόδους τοῦ φαραγγιοῦ. Οἱ Τούρκοι, βλέποντας πῶς δὲν μποροῦν νὰ κάμουν τίποτε, ὑποχωροῦν καὶ ἐγκαταλείπουν τὰ Σφακιά, ἀφοῦ τὰ κατὰστρεψαν τελειωτικά.

Οί Σφακιανοί κατέβηκαν από τὰ βουνά καὶ τὰ φαράγγια καὶ βολεύτηκαν, ὅπως μπόρεσαν, στὰ ἐρείπια τῶν σπιτιῶν τῶν μέθεριεμένο μέσα τους τὸ μῖσος κατὰ τῶν Τούρκων.

Δεύτερη ἐκστρατεία κατὰ τῶν Σφακιῶν

Δὲν πέρασε πολὺς καιρὸς καὶ οἱ Τούρκοι ἀποφάσισαν καὶ πάλι νὰ κάμουν γενικὴ ἐκστρατεία πρὸς τὰ Σφακιά, πού ἦταν ἡ ἔδρα τῆς ἐπαναστάσεως.

Γι' αὐτὸ ὁ στρατάρχης τοῦ Ἡρακλείου παράλαβε ἓνα μέρος τοῦ στρατοῦ πού εἶχε καὶ τράβηξε πρὸς τὸ Ρέθυμνο. Πῆρε κι ἀπ' ἐκεῖ ἄλλο στρατό, πέρασε ἀπὸ τὰ ἀνατολικά χωριά τῶν Σφακιῶν καὶ τράβηξε πρὸς τὸ ὄροπέδιο τοῦ Ἀσκύφου. Δὲ βρῆκε πουθενά ἀντίσταση καὶ νόμισε, πὼς οἱ Ἐπαναστάτες δέλιασαν καὶ κρύφτηκαν στὰ βουνά. Στρατοπέδεψε στ' Ἀσκύφου, γιὰ νὰ ξεκουραστῆ λίγο ὁ στρατός του. Μὰ οἱ Ἐπαναστάτες εἶχαν τὸ σχέδιό τους. Ξαφνικὰ πετιοῦνται γύρω ἀπὸ τ' ὄροπέδιο κι ἀρχίζει μιὰ τρομερὴ μάχη. Οἱ Τούρκοι σκοτώνονται μέσα στὸ ὄροπέδιο, γιὰτὶ δὲ μποροῦν νὰ προφυλαχτοῦν. Γιὰ νὰ σωθοῦν ἀποφασίζουν νὰ βγοῦν ἀπὸ τ' ὄροπέδιο καὶ παίρνουν τὸ δρόμο πρὸς τὸ λαγγὸ τοῦ Κατρέ, πού φέρνει στὸν Ἀποκόρωνα. Μὰ οἱ Ἐπαναστάτες προλαβαίνουν καὶ πιάνουν τὶς πλαγιές καὶ τὸν πόρο τοῦ λαγκαδιῶ.

Τὸ τί γίνηκε σ' ἐκεῖνο τὸ στενὸ λαγκάδι, εἶναι δύσκολο νὰ γραφτῆ. Τὰ πτώματα τῶν σκοτωμένων φορηγῶν ζώων καὶ τὰ κορμιά τῶν σκοτωμένων Τούρκων φράζουν τὸ στενὸ μονοπάτι. Τραβοῦν πρὸς τὶς πλαγιές γυρεύοντας ἄλλα μονοπάτια. Μὰ ἐκεῖ βρίσκονται οἱ Ἐπαναστάτες καὶ πυροβολοῦν. Ὁ λαγκὸς τοῦ Κατρέ γίνεται ἓνα ἀπέραντο νεκροταφεῖο δυὸ χιλιάδων Τούρκων. Ἀπὸ τοὺς Ἐπαναστάτες μόνον ἑπτὰ σκοτώθηκαν.

Ὅσοι γλίτωσαν ἀπὸ τοὺς Τούρκους, γύρισαν στὸ Ρέθυμνο καὶ στὸ Ἡράκλειο σ' ἐλεεινὴ κατάσταση.

Οἱ Ἐπαναστάτες, χαρούμενοι γιὰ τὸ μεγάλο τους κατόρθωμα, κάθησαν νὰ ξεκουραστοῦν. Μὰ δὲν προλαβαίνουν. Ἐνας ἀγγελιοφόρος τοὺς φέρνει τὴν εἴδηση, πὼς ἀπὸ τ' ἀνατολικά τ' Ἀσκύφου, ἔρχονται πάνω ἀπὸ χίλιοι Τούρκοι. Δὲ γνώριζαν οἱ δυστυχισμένοι τὴν καταστροφὴν τῶν ἄλλων Τούρκων

καί μπήκαν ξένιαστοι στο όροπέδιο. Στη στιγμή βρέθηκαν πολιορκημένοι από τους νικητές Έπαναστάτες. Οί Τούρκοι βλέπουν πώς είναι χαμένοι μὰ δὲν παραδίδονται. Πολέμησαν γενναῖα ὥσπου σκοτώθηκαν ὅλοι.

Ἀποτελέσματα τῶν νικῶν.— Μὲ τις λαμπρὲς αὐτὲς νίκες οἱ Κρητικοὶ ἐδικιήθησαν τίμια καὶ παλικαρῖσια τὴς ἄνανδρες σφαγές, πού ἔκαμαν οἱ Τούρκοι στὸν ἄμαχο πληθυσμό. Ἐφεραν τὴ σύγχιση καὶ τὴν τρομάρα στοὺς Τούρκους καὶ τοὺς ἀνάγκασαν ν' ἀφήσουν τὰ σπίτια των καὶ τις περιουσίες των καὶ νὰ κρυφτοῦν στὶς πόλεις. Μὲ τὰ ὄπλα των καὶ τὰ πυρομαχικὰ των ὀπλίστηκαν πολλοί, πού ἦταν ἄοπλοι. Καὶ κανόνια ἀκόμη πήραν ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Μὰ τὸ πιὸ σπουδαῖο ἦταν, πού γεννήθηκε στὴν ψυχὴ των ἡ ἐλπίδα, πὼς γρήγορα θὰ ἐλευθερωθοῦν καὶ πήραν μεγάλο θάρρος.

Αἰγυπτιακὸς στρατὸς στὴν Κρήτη.— Ὁ Σουλτάνος εἶδε, πὼς δὲ μπορούσε μόνος του νὰ καταβάλη τὴν ἐπανάσταση, πού φούντωσε σὲ ὅλες τις Ἑλληνικὲς χῶρες. Γι' αὐτὸ κάλεσε σὲ βοήθεια τὸ βασιλιά τῆς Αἰγύπτου τὸν Μωχάμετ Ἄλη.

Ἔτσι, τὸ Μάιο τοῦ 1822, ἦρθαν στὴ Σούδα ἑκατὸ Αἰγυπτιακὰ πλοῖα κι ἔφεραν 6000 στρατό, πού τὸν εἶχαν διοργανώσει καὶ γυμνάσει Εὐρωπαῖοι ἀξιωματικοί.

Οἱ Κρητικοὶ προσπάθησαν νὰ ἐμποδίσουν τὴν ἀποβίβαση τῶν Αἰγυπτίων στὸ λιμάνι τῆς Σούδας, μὰ δὲν τὸ κατόρθωσαν.

Οἱ Αἰγύπτιοι, οἱ Μυσιρλήδες, ὅπως τοὺς ἔλεγαν οἱ Κρητικοί, ἐνώθηκαν μὲ τὰ τουρκικὰ στρατεύματα καὶ ἀποτελέστηκε ἓνας στρατὸς πολυάριθμος.

Ὁ Αἰγύπτιος στρατάρχης, ὀδηγώντας τὸ στρατὸ αὐτό, κατόρθωσε νὰ ἐκτοπίσῃ τοὺς Ἐπαναστάτες ἀπ' ὅλα τὰ πεδινὰ μέρη καὶ νὰ φτάσῃ ὡς τὸ Λασηθί. Ἐκαψε χωριά, σκότωσε πολλοὺς ἀπὸ τὸν ἄμαχο πληθυσμό κι ἐρήμωσε τις πιὸ πολλὲς ἐπαρχίες. Οἱ Ἐπαναστάτες ρίχνονταν ξαφνικὰ στοὺς Τουρκοαἰγυπτίους, ἔστεναν ἐνέδρες καὶ πολλὲς ζημιὲς τοὺς ἔκαναν, μὰ δὲ μπόρεσαν νὰ ἐμποδίσουν τὴν προέλασή των. Πῆγαν ὡς τὴν Ἱεράπετρα.

Τὸ δράμα στὴ Μίλατο.— Ὄταν οἱ Τούρκοι μπήκαν στὴν ἐπαρχία τοῦ Μεραμπέλου, 4000 ἄνθρωποι κατάφυγαν στὸ σπή

λιο τῆς Μιλάτου. Ἀπ' αὐτοὺς 150 ἦταν ὄπλοφόροι. Κρύφτηκαν ἐκεῖ μετὴν ἐλπίδα, πῶς δὲ θὰ τοὺς βροῦν οἱ Τουρκοαἰγύπτιοι. Δυστυχῶς τοὺς ἀνακάλυψαν καὶ πολιορκήσαν τὸ σπήλιο. Οἱ ὄπλοφόροι ὀχυρώθηκαν μπρὸς τὸ ἀνοιγμά τοῦ σπήλιου καὶ δὲν ἄφηναν κανένα νὰ πλησιάσῃ. Ἡ πολιορκία βάστηξε πολλὰς μέρες. Τὸ νερό, μέσα στὸ σπήλιο, ἦταν πολὺ λίγο καὶ δὲν ἔφτανε γιὰ τόσοὺς ἀνθρώπους. Καὶ τὰ τρόφιμα λιγότεψαν πολὺ. Δίψα καὶ πείνα τοὺς βασάνιζαν. Ἀπόθθαναν μερικοὶ καὶ μέσα στὸ σπήλιο δὲν ἦταν χῶμα νὰ τοὺς θάψουν καὶ ὑπόφεραν πολὺ ἀπὸ τὴ δυσωδία. Μιὰ νύχτα ἔφυγαν οἱ πλεονεῖς ὄπλοφόροι, γιατί τὸ στόμιον τοῦ σπήλιου δὲν τοὺς ἔπαιρνε νὰ πολεμοῦν. Βγήκαν γιὰ νὰ χτυποῦν ἀπ' ἔξω τοὺς ἐχθροὺς μαζὶ μετὸς ἄλλοις Ἐπαναστάτες. Ἐκριναν, πῶς, οἱ 32 πού ἔμειναν, ἦταν ἀρκετοὶ, νὰ μὴν ἀφήσουν τοὺς ἐχθροὺς νὰ μποῦν στὸ σπήλιο. Μὰ οἱ Ἐπαναστάτες εἶναι λίγοι καὶ χωρὶς πυρομαχικά. Ἐτσι δὲν μπόρεσαν ν' ἀνάγκασουν τοὺς Τουρκοαἰγυπτίους νὰ λύσουν τὴν πολιορκία.

Οἱ Τουρκοαἰγύπτιοι, σάν εἶδαν πῶς δὲν μποροῦν νὰ κυριέψουν τὸ σπήλιο, καὶ πῶς εἶχαν χάσει πολλοὺς δικούς των, τοὺς φώναζαν νὰ παραδοθοῦν καὶ ὀρκίζονταν στὸ Θεὸ καὶ στὸ Μωάμεθ, πῶς δὲν θὰ βλάψουν κανένα. Καί, ἐπειδὴ δὲ μποροῦσαν πιά νὰ ζήσουν μέσα στὴν κόλαση ἐκείνη, ἀποφάσισαν νὰ παραδοθοῦν.

Οἱ δυστυχισμένοι! Μόλις οἱ πολεμιστὲς παράδωκαν τὰ ὄπλα τους, πιάστηκαν καὶ ἀποκεφαλίστηκαν. Τοὺς ἄλλους τοὺς πήραν βογγώντας γιὰ νερό, καὶ τοὺς πήγαν σ' ἓνα χωριὸ καὶ χώρισαν τοὺς γέρους καὶ τίς γριῆς σ' ἓνα πλάτωμα. Ἐκεῖ ἔκανε κατὰ πάνω τοὺς ἐπέλαση τὸ ἵππικό. Σὲ λίγες στιγμὲς, ὅλοι ἦταν νεκροί. Τοὺς νιούς καὶ τίς νιῆς πούλησαν σὰ ζῶα στοὺς ἀνθρωποεμπόρους. Τοὺς μετέφεραν στὶς ἀγορὰς τῆς Ἀνατολῆς καὶ τοὺς μεταπούλησαν.

Νέο δράμα στὸ Μελιδόνι τοῦ Μυλοποτάμου.—Γυρίζοντας οἱ Τουρκοαἰγύπτιοι ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴν Κρήτη, πέρασαν ἀπὸ τὸ Μυλοπόταμον. Ὁ Αἰγύπτιος στρατάρχης ἔχει δώσει διαταγή νὰ καταστρέφονται τὰ χωριά καὶ νὰ σκοτώνεται ὁ πληθυσμός.

Στὸ χωριὸ Μελιδόνι ὑπάρχει ἓνα ἀπόκρυφον σπήλιο, πού

πολλές φορές ὡς τώρα, εἶχε σώσει τοὺς γύρω κατοίκους. Ἐκεῖ κατάφυγαν καὶ πάλι 370, ἀπὸ τοὺς ὁποίους 20 ἦταν ὄπλοφόροι. Δυστυχῶς οἱ ἐχθροὶ ἀνακάλυψαν τὸ σπήλιο καὶ τὸ πολιορκήσαν. Ἡ πολιορκία βάστηξε τρεῖς μῆνες. Οἱ πολιορκούμενοι ἔχουν τροφίμα ἀρκετὰ καὶ νερὸ. Οἱ πολιορκητὲς τοὺς καλοῦν νὰ παραδοθοῦν καὶ κάνουν ὄρκους, σὰν ἐκείνους ποὺ ἔκαναν στὴ Μίλατο. Οἱ πολιορκούμενοι ὅμως εἶχαν μάθει τὴν ἀτιμία τῶν Τούρκων καὶ δὲν ἔδωκαν καμιὰ πίστη στοὺς ὄρκους καὶ στὶς ὑποσχέσεις των.

Οἱ Τούρκοι μάζεψαν τότε πολλὰ ξύλα θαμνώδη καὶ τὰ ριξαν ἀπὸ πάνω, μπροστὰ στὴν εἴσοδο τοῦ σπήλιου. Ἔβαλαν στὰ ξύλα φωτιά κι ἔριχναν κι ἐλαιοπυρήνα. Σύγχρονα ἔριχναν μέσα στὸ σπήλιο, ἀπὸ μιὰ τρύπα ποὺ τὴν ἄνοιξαν στὴν ὀροφή του, ἀναμμένο θειάφι, λαδωμένα πανιά καὶ ἄλλες καπνογόνες ὕλες. Οἱ πολιορκούμενοι τραβιόνταν στὰ πιὸ βαθιὰ μέρη τοῦ σπήλιου, μὰ ὁ καπνὸς τοὺς ἔφτανε παντοῦ. Ἔπαθαν ὅλοι ἀπὸ ἀσφυξία. Κανένας δὲ γλίτωσε.

Τρίτη ἐκστρατεία κατὰ τῶν Σφακιῶν. — Σὰ γύρισε ὁ Τουρκοαἰγυπτιακὸς στρατὸς ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ καὶ τὴ μεσαία Κρήτη, στρατοπέδεψε στὸν Ἀποκόρωνα. Ὁ Αἰγύπτιος στρατάρχης εἶχε πρόγραμμα νὰ χτυπήσῃ τοὺς Ἐπαναστάτες μέσα στὰ Σφακιά. Ἔτσι τὴν ἄνοιξη τοῦ 1824, ὄρμησε πρὸς τὰ Σφακιανὰ βουνά.

Οἱ Ἐπαναστάτες δὲν ἔκριναν καὶ πάλι φρόνιμο ν' ἀντισταθοῦν σὲ τόσο στρατὸ. Κοίταξαν νὰ ἐξασφαλίσουν πρῶτα τὶς οἰκογένειές των. Ἄλλες ἔκρυψαν στὰ φαράγγια καὶ τὰ σπήλαια τῶν Λευκῶν Ὀρέων καὶ ἄλλες ἐπιβίβασαν στὰ καράβια, ποὺ ἦταν στὸ λιμάνι τοῦ Λουτροῦ καὶ τὶς μετέφεραν σ' ἄλλες ἐλληνικὲς χῶρες.

Ὁ στρατάρχης τοὺς εἰδοποίησε νὰ παραδώσουν τὰ ὄπλα τους, νὰ δηλώσουν ὑποταγὴ καὶ ὑποσχόταν νὰ φύγῃ χωρὶς νὰ τοὺς κάμῃ κακὸ. Ἀλλιῶς, ἀπειλοῦσε, πὼς θὰ καταστρέψῃ τὰ Σφακιά καὶ δὲ θ' ἀφήσῃ «πέτρα πάνω σ' ἄλλη». Οἱ Σφακιανοὶ δὲν ἀπάντησαν. Διοργανώθηκαν σὲ μικρὲς ὀμάδες, γιὰ νὰ εἶναι εὐκόλο νὰ κάνουν κλεφτοπόλεμο.

Οἱ Τουκοαἰγύπτιοι μῆκαν τότε στὰ Σφακιά κι ἔκαψαν ὅλα τὰ χωριά, ποὺ τὰ βρῆκαν ἔρημα. Εἶδαν πὼς δε μπορούσαν

νά πιάσουν τούς Ἐπαναστάτες κι ἔφυγαν, γιά νά ξεκαθαρίσουν καί τίς ἄλλες ἐπαναστατημένες ἐπαρχίες τήν Κυδωνία, τήν Κίσαμο, καί τό Σέλινο.

Ἐσκρατεία στήν Κίσαμο καί στό Σέλινο. — Τόν καιρό πού οἱ Τουκιαιγύπτιοι ἀσχολοῦνταν στήν ὑποταγή τῆς ἄλλης Κρήτης, ὁ ἀρμοστής Τομπάζης πολιορκήσε τὸ Καστέλλι τῆς Κισάμου καί ἀνάγκασε τούς Τούρκους νά παραδοθοῦν. Ἦταν 3.000. Σύμφωνα μέ τὴ συνθήκη πού γίνηκε, ἔπρεπε τὰ ἑλληνικά πλοῖα νά τοὺς μεταφέρουν στὰ Χανιά, ὅπως καί γίνηκε.

Στὴν Κάντανο πολιορκήθηκαν ἀπὸ τοὺς Ἐπαναστάτες οἱ Σελινιώτες Τούρκοι, πού ἔφταναν τίς 2000 καί πού ἦταν οἱ ἀγριότεροι Τούρκοι τῆς Κρήτης. Μιά νύχτο, ἐξόρμησαν ξαφνικά πρὸς τὸ χωριὸ Κακοδίκι κι ἐσκότωσαν 71 χριστιανοὺς.

Σάν τέλειωσε ἡ πολιορκία τοῦ Καστελλιοῦ, ὁ Τομπάζης πῆρε τὸ στρατὸ καί τὰ κανόνια του καί πολιορκήσε στενά τὴν Κάντανο. Οἱ Τούρκοι κι ἐδῶ βρέθηκαν στήν ἀνάγκη νά συνθηκολογήσουν καί νά φύγουν στὰ Χανιά. Στὸ δρόμο ὅμως τοὺς ἐπιτέθηκαν οἱ Ἐπαναστάτες τῆς Κυδωνίας καί σκότωσαν πάνω ἀπὸ 800.

Ἔτσι ξεκαθαρίστηκαν ἀπὸ τοὺς Τούρκους οἱ δυὸ αὐτὲς ἐπαρχίες.

Σάν ἔφτασαν ὅμως ἀπὸ τὴν Ἀνατ. Κρήτη οἱ Αἰγύπτιοι, ἐνώθησαν μέ τοὺς Τούρκους τῶν Χανιῶν καί τοὺς ἄλλους πρόσφυγες Κισαμίτες καί Σελινιώτες Τούρκους καί ἀνακατάλαβαν ὅλες τίς δυτικές ἐπαρχίες. Οἱ Ἐπαναστάτες πολέμησαν, ὅπως πάντα, γενναῖα, μὰ δὲν κατόρθωσαν νά σταματήσουν τὸν ἐχθρικό χεῖμαρο. Ὁ ἄμαχος πληθυσμὸς ἔπαθε τότε πολλὰ ἀπὸ τὴν ἐκδικητικὴ μανία τῶν Τούρκων.

Τὸ δράμα τοῦ Λαφονησιοῦ.—Κοντὰ στὴ δυτ.κὴ παραλία τῆς Κρήτης εἶναι ἕνα ἐρημόνησο μικρὸ, πού λέγεται Λαφονήσι.

Ὅταν οἱ Τουρκοαιγύπτιοι (1824) κατάλαβαν τὴν Κίσαμο, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῶν Ἐννιά Χωριῶν πέρασαν τὴν ἄβαθὴ θάλασσα, πού χωρίζει τὸ νησί καί κρύφτηκαν σ' αὐτό. Εἶχαν τὴν ἐλπίδα, πὼς θὰ περνοῦσαν ἀπ' ἐκεῖ τὰ ἑλληνικά πλοῖα νά τοὺς παραλάβουν. Μὰ κι ἂν δὲν περνοῦσαν, εἶχαν

τὴν βεβαιότητα, πὼς οἱ ἐχθροὶ δὲ θὰ τοὺς ἔβρισκαν. Γελάστηκαν ὁμως. Τὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα δὲ φάνηκαν καὶ οἱ Τούρκοι τοὺς ἀνακάλυψαν καὶ πέρασαν ἀμέσως μὲ τὸ ἰππικόν, Ἄπὸ τοὺς 600 μόνο 40 ἦταν ὀπλισμένοι. Πολέμησαν ἥρωικά, μὰ τὶ νὰ κάμουν οἱ δύστυχοι σὲ τόσο πλῆθος. Ἄλλοι σκοτώθηκαν καὶ ἄλλοι ἔπεσαν στὴ θάλασσα καὶ πνίγηκαν. Πέντε μόνο σώθηκαν, πού εἶχαν κρυφτῆ μέσα σ' ἓνα βαθὺ σκίσημα ἀνάμεσα στοὺς βράχους. Τὸ δράμα αὐτὸ γίνηκε τὴν ἡμέρα τοῦ Πάσχα.

Ἐπιπλέον ἀπὸ χρόνια, οἱ ἐλευθερωμένοι πιά συγγενεῖς τῶν ἑκαμὰν ἓνα κοινὸ τάφο πάνω στὸ Λαφονήσι καὶ μέσα σ' αὐτὸν φύλαξαν εὐλαβικά τὰ λείψανα τῶν ἐθνομαρτύρων. Κάθε ἐπέτειο γίνεται μνημόσυνο.

Κλεφτοπόλεμος.—Ἐπιπλέον ἀπὸ τίς τόσες καὶ τέτοιες καταστροφές, ἄλλοι ἀπὸ τοὺς Ἐπαναστάτες δήλωσαν ὑποταγὴ στοὺς Τούρκους καὶ ἄλλοι ἔφυγαν στὴν Πελοπόννησο καὶ κατὰ τάχτηκαν στὸν Ἑλληνικὸ στρατό. Ἐτσι μπόρεσαν νὰ ἐξακολουθήσουν τὸν πόλεμο κατὰ τῶν τυράννων τῶν. Ἐμείναν ὁμως καὶ ἀρκετοὶ κι' ἐξακολούθησαν ἓνα πολὺ ἐνόχλητικὸ κλεφτοπόλεμο.

Στὰ 1825, μερικοὶ Κρητικοὶ πολεμιστὲς μπήκαν ἀπὸ τὸ Ναύπλιο τῆς Πελοποννήσου σὲ πλοῖα καὶ κατάλαβαν μ' ἓνα πολὺ ἔξυπνο στρατήγημα τὸ ὄχυρὸ φρούριον τῆς Γραμπούσας. Τὸ εἶχαν χτίσει οἱ Ἐνετοὶ καὶ τὸ κρατοῦσαν ὡς τότε οἱ Τούρκοι. Ἡ Γραμπούσα γίνηκε τότε τὸ κέντρο τῆς ἐπαναστάσεως στὴν Κρήτη.

Ἐκεῖ μαζεύτηκαν πολλοὶ Κρητικοὶ πολεμιστὲς, πού ὀνομάστηκαν Γραμπουσιανοί. Ἄπ' ἐκεῖ ἐξέρμουσαν μὲ τὰ πλοιάρια τοὺς πρὸς τὰ χωριά, πού κρατοῦσαν οἱ Τούρκοι καὶ τοὺς τρομοκρατοῦσαν. Ὁ καταστρεφτικὸς πόλεμος τῶν Γραμπουσιανῶν βάστηξε τρία χρόνια. Τόσος ἦταν ὁ φόβος τῶν Τούρκων, πού μόλις νύχτωνε, ἀμπάρωναν στερεὰ τίς πόρτες τῶν σπιτιῶν καὶ δὲν ἔβγαιναν ποτέ ἔξω τῆ νύχτα.

Στὰ 1828, ἐπειδὴ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς Γραμπουσιανοὺς λήστευαν τὰ Εὐρωπαϊκὰ ἐμπορικὰ πλοῖα, οἱ Εὐρωπαῖοι κατάλαβαν τὸ νησί καὶ τοὺς ἔδιωξαν.

Ἡ μάχη στὸ Φραγκοκάστελλο τῶν Σφακιῶν (1828).—Γιὰ ἐνίσχυση τοῦ ἀγῶνα στὴν Κρήτη, ἡ Ἑλλ. Κυβέρνηση

ἔστειλε στὰ 1828 τὸν ἵππαρχο Χατζῆ-Μιχάλη Νταλιάνη μὲ 140 ἵππεῖς καὶ 600 πεζοὺς.

Ὁ ἵππαρχος Χατζῆ-Μιχάλης Νταλιάνης ὁ ἀρχηγὸς στὴ μάχη τοῦ Φραγκοκάστελλου

Ὁ Νταλιάνης ἀποβιβάστηκε στὰ Σφακιά καὶ στρατοπέδευσε στὴ μικρὴ πεδιάδα τοῦ Φραγκοκάστελλου. Μόλις ἔμαθαν τὸν ἔρχομό του οἱ Τούρκοι, βγήκαν νὰ τὸν ἱκνηγήσουν.

Οἱ Κρητικοὶ πολεμιστὲς σύστηναν στὸν Νταλιάνη ν' ἀφήσῃ τὸ μέρος ἐκεῖνο, νὰ πιάσουν τὰ στενά καὶ νὰ χτυπήσουν σ' αὐτὰ τοὺς Τούρκους, ποὺ προχωροῦσαν πρὸς τὰ Σφακιά. Ὁ ἥρω-

ικός, ἀλλὰ ἐγωιστὴς ἀρχηγός, ἀπάντησε στὶς φρόνιμες αὐτὲς συστάσεις, πὼς ξαίρει νὰ πολεμᾷ καὶ δὲν περιμένει νὰ τὸν μάθουν οἱ Κρητικοί.

Ἔτσι ἡ μάχη γίνηκε στὴν μικρὴ πεδιάδα τοῦ Φραγκοκάστελλου. Φοβερὴ ἦταν ἐκείνη ἡ σύγκρουση. Τόση σύγχιση ἐπικράτησε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς μάχης, ποὺ οἱ πολεμιστὲς δὲ διακρίναν τοὺς φίλους ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς καὶ ἀλληλοσκοτώονταν.

Ὁ Νταλιάνης μάχεται σὰν ἥρωας, μὰ σὲ λίγο σπάζει τὸ

ὄπλο του. Σέρνει τὸ σπαθὶ του καὶ ὀρμᾶ κατακόβοντας τοὺς ἐχθροὺς. Σκοτώνεται τὸ ἄλογό του καὶ μάχεται πεζός. Σὲ λίγο μιὰ τουρκικὴ σφαῖρα τὸν ρίχνει νεκρό.

Ὅσοι ἀπὸ τοὺς στρατιῶτες του γλίτωσαν, ὀχυρώθηκαν μέσα σ' ἓνα ἐρειπωμένο ἐνετικὸ πύργο καὶ μάχονταν ἥρωικά. Οἱ Τοῦρκοι τοὺς προτείνουν νὰ παραδοθοῦν καὶ ὑπόσχονται νὰ μὴν τοὺς βλάψουν. Αὐτοὶ ζητοῦν νὰ τοὺς ἀφήσουν νὰ φύγουν μὲ τὰ ὄπλα τους. Οἱ Τοῦρκοι δέχονται καὶ οἱ γενναῖοι φεύγουν ἀνάμεσα ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς κρατώντας περήφανα τὰ τιμημένα ὄπλα τους.

Στὴ φοβερὴ αὐτὴ μάχη σκοτώθηκαν 340 Ἕλληνες καὶ 700 Τοῦρκοι.

Σάν ἔφυγαν οἱ Τοῦρκοι, οἱ Σφακιανοὶ μάζεψαν τοὺς χριστιανοὺς νεκροὺς καὶ τοὺς ἔθαψαν κοντὰ στὴν ἐκκλησίαισα ποῦ βρίσκεται ἐκεῖ. Κάθε χρόνο, στὴν ἡμερομηνία τῆς μάχης, γίνεται τὸ μνημόσυνο τῶν πεσόντων.

Οἱ Κρητικαὶ ἐκδικοῦνται. — Σάν τέλειωσε ἡ μάχη στὸ Φραγκοκάστελλο, οἱ Τοῦρκοι νόμισαν πῶς σ' αὐτὴ τὴ μάχη ξεκαθάρισαν καὶ ὅλους τοὺς Ἐπαναστάτες τῶν Σφακιῶν καὶ τράβηξαν ἱκανοποιημένοι καὶ ξένιαστοι γιὰ τὸ Ρέθυμνο. Οἱ Κρητικοί, ποῦ δὲν εἶχαν λάβει μέρος στὴ μάχη ἐκείνη, γιατί δὲν εἶχαν ἵππικὸ, ἔσπεσαν ἐνέδρα στὰ φαράγγια, ποῦ θὰ περνοῦσαν στὴ φεύγα τους οἱ Τοῦρκοι. Ἔτσι σάν περνοῦσαν ἀπὸ τὸ φαράγγι τῆς Σκαλωτῆς, ρίχτηκαν κατὰ πάνω τους. Οἱ Τοῦρκοι γιὰ νὰ σωθοῦν μπαίνουν μέσα σ' ἓνα δάσος. Οἱ Κρητικοὶ βάνουν φωτιά στὸ δάσος καὶ οἱ Τοῦρκοι, ἄλλοι καίγονται καὶ ἄλλοι σκοτώνονται.

Ἀπὸ τίς 4000, ποῦ ἦταν οἱ Τοῦρκοι, μόνο οἱ 2000 ἔφτασαν στὸ Ρέθυμνο, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ πληγωμένοι οἱ πιά πολλοί.

Ἐκστρατεία τῶν ἐπαναστατῶν στὴ Ἄνατ. Κρήτη. —

Ἡ καταστροφὴ αὐτὴ τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ ἔδωκε μεγάλο θάρρος στοὺς Ἐπαναστάτες καὶ ἔφερε σὲ φόβο καὶ σὲ ἀπελπίσιν τοὺς Τοῦρκους. Χτύπησαν παντοῦ στὶς ἐπαρχίες τοὺς Τοῦρκους καὶ τοὺς ἀνάγκασαν νὰ κλειστοῦν καὶ πάλι στὶς τρεῖς ὀχυρωμένες πόλεις. Στὴ λύσσα των οἱ Τοῦρκοι κάνουν σφαιγές στὸ Ρέθυμνο καὶ στὸ Ἡράκλειο.

Ὡς τώρα δὲν εἶχαν μπορέσει οἱ Ἐπαναστάτες νὰ χτυπή-

σουν τούς Τούρκους τῆς Σητείας, τῆς ἀκράϊας αὐτῆς ἐπαρχίας τῆς Κρήτης. Καί ἦταν ἐκεῖ πολλοὶ καὶ ἄγριοι Τούρκοι, πού εἶχαν κάμει ἀφάνταστα κακουργήματα στὸν πληθυσμὸ τῆς ἐπαρχίας κι ἔπρεπε νὰ τιμωρηθοῦν κι αὐτοὶ.

Γι' αὐτὸ οἱ Ἐπαναστάτες διοργάνωσαν μιὰν ἐκστρατεία, πού ἔλαβαν μέρος τὰ καλύτερα παλικάρια καὶ οἱ ἱκανότεροι ἀρχηγοί.

Στὸν πύργο τῶν Λιθινῶν πολιορκησαν 400 Τούρκους μὲ τις οἰκογένειές των. Τούς κάλεσαν νὰ παραδοθοῦν, δίδοντας τὴν ὑπόσχεση, πὼς θὰ σεβαστοῦν τὴ ζωὴ τους, μὰ αὐτοὶ εἶτε γιατί δὲν εἶχαν ἐμπιστοσύνη, εἶτε γιατί περιμεναν βοήθεια ἀπὸ τὸ Ἡράκλειο, δὲν παραδόθηκαν. Οἱ ἐπαναστάτες δὲν μποροῦσαν φυσικά νὰ περιμένουν πιὸ πολύ. Ἔβαλαν φωτιά στὸν πύργο καὶ τούς ἔκαψαν ὅλους.

Στὸν πύργο τῆς Ἐτιᾶς εἶχαν κλειστῆ 3000 Τούρκοι ἄντρες καὶ γυναικόπαιδα. Γιὰ νὰ μὴν πάθουν ὅ,τι ἔπαθαν οἱ ἄλλοι, παραδόθηκαν.

Οἱ χριστιανοὶ κράτησαν τὴν ὑπόσχεσή τους. Τούς ἔβαλαν στὰ πλοῖα καὶ τούς πέρασαν στὴ Μικρὴ Ἀσία.

Τὸ ἴδιο γίνηκε καὶ μὲ ἄλλους 1500, πού εἶχαν κλειστῆ σὸ μοναστήρι Τοπλοῦ. Οἱ Κρητικοὶ ἔχουν καὶ λόγο καὶ ἀνθρωπισμὸ. Ἔτσι μέσα σὲ λίγες μέρες ξεκαθαρίστηκε καὶ ἡ Σητεία ἀπὸ τούς θηριόψυχους Τούρκους, πού τὴν τυράνησαν τόσο πολὺ τὰ τελευταῖα αὐτὰ χρόνια.

Τὸ τέλος τῆς ἐπαναστάσεως. — Ἐξακολουθοῦσαν οἱ Κρητικοὶ ν' ἀγωνίζονται μὲ ὄλες τις δυνάμεις πού τούς ἀπομειναν. Κρατοῦσαν ὄλες τις ἐπαρχίες καὶ μόνο τις πόλεις κρατοῦσαν οἱ Τούρκοι. Μὰ οἱ Μεγάλες Δυνάμεις, πού κανόνιζαν τότε τὴν τύχη τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν, δὲ θέλησαν νὰ συμπεριλάβουν καὶ τὸ πολὺπαθο νησί τῆς Κρήτης στὶς χῶρες, πού ἀποτελέσαν τὸ ἐλευθερωμένο Ἑλληνικὸ κράτος.

Τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1830 ἡ Ἐπαναστατικὴ Ἐπιτροπὴ πῆρε ἓνα ἔγγραφο ἀπὸ τις Μεγάλες Δυνάμεις, πού ἔκαναν γνωστὸ στοὺς Κρητικοὺς, πὼς ἀποφάσισαν ν' ἀφήσουν καὶ πάλι τὴν Κρήτη στὴν τουρκικὴ κατοχὴ. Ἡ Ἐπαναστατικὴ Ἐπιτροπὴ διαμαρτυρήθηκε σ' ὄλο τὸν πολιτισμένο κόσμον, γιὰ τὴν ἀδικία, πού γίνηκε στὴν Κρήτη, μὰ τίποτε πιά δὲ στάθηκε μπορετὸ νὰ

κάμη τις Μεγ. Δυνάμεις ν' αλλάξουν απόφαση.

Οί Κρητικοί αφήνονται από όλους άβοήθητοι. 'Η 'Ελληνική Κυβέρνηση ύποχρεώθηκε νά μή στείλη πιά ούτε στρατό ούτε πλοία, ούτε τρόφιμα, ούτε όπλα στην Κρήτη. "Ετσι βρέθηκαν στην άνάγκη νά ύποταχτοϋν στη σκληρή τους μοίρα περιμένοντας άλλη εύκαιρία.

Οί ζωηρότεροι από τούς 'Επαναστάτες έφυγαν κι έπηγαν στην έλεύθερη πιά 'Ελλάδα. 'Η 'Ελλ. Κυβέρνηση τούς περιποιήθηκε στοργικά και τούς τίμησε, όπως τούς έπρεπε, με στρατιωτικά αξιώματα. Οί άλλοι έμειναν στην Κρήτη και δήλωσαν ύποταγή. Οί Τούρκοι ύποχρεώθηκαν από τις Μ. Δυνάμεις νά δώσουν γενική άμνηστία.

'Η Τουρκία παραχώρησε τότε την Κρήτη στο Μωχάμετ "Αλη, για τή βοήθεια, πού της έδωσε νά πολεμήση τούς "Ελληνες.

"Ετσι ή Κρήτη πέφτει τώρα σε νέο ζυγό, τó ζυγό των Αιγυπτίων.

Οί άπώλειες της Κρήτης στο διάστημα των έννια χρόνων, πού βάστηξε ή επανάσταση, ήταν πολύ βαριές. Χάθηκαν από τó χριστιανικό πληθυσμό της 50.000 άνθρωποι. Πολλά χωριά και όλόκληρη ή έπαρχία των Σφακιών, έρημώθηκαν.

Η ΑΙΓΥΠΤΙΑΚΗ ΚΑΤΟΧΗ (1831-1841)

Τó δράμα των Μουρνιών (1833)

'Ο Μωχάμετ "Αλη διόρισε για διοικητή της Κρήτης τόν 'Αλβανό Μουσταφά πασά.

'Ο διοικητής αυτός είχε διαταγή νά φέρνεται τó ίδιο στους Χριστιανούς και στους Τούρκους και νά κυβερνά την Κρήτη με δικαιοσύνη. Αυτό γίνηκε, γιατί τó άπαίτησαν οί Μεγ. Δυνάμεις. Στην άρχή επικράτησε τάξη και πειθαρχία και από τά δυό μέρη. Οί Αιγύπτιοι δαπάνησαν πολλά ποσά για δημόσια έργα. Μά σκέφτηκαν έπειτα, πώς, τά ποσά αυτά, πρέπει νά τά πληρώνουν οί Κρητικοί κι έβαλαν βαριούς φόρους. Οί Κρητικοί, έξαντλημένοι από την πολύχρονη επανάσταση, δέ μπορούσαν νά πληρώνουν τούς φόρους αυτούς.

Μὰ καὶ οἱ Τοῦρκοι κάτοικοι τῆς Κρήτης ἦταν δυσαρεστημένοι γιὰ τὴν ἴδια αἰτία.

Γι' αὐτὸ συνενοήθησαν νὰ διαμαρτυρηθοῦν στὸ διοικητῆ.

Μιά μέρα συγκεντρώθηκαν οἱ πρόκριτοι τῶν Χριστιανῶν ἄοπλοι στὸ χωριὸ Μουρνιές, λίγο πιὸ ἔξω ἀπὸ τὰ Χανιά. Ἐγραψαν τὰ παράπονά τους σ' ἓνα ἔγγραφο καὶ τὸστείλαν στὸ διοικητῆ καὶ στοὺς προξένους τῶν Μ. Δυνάμεων. Τὸ ἔγγραφο τὸ εἶχαν ὑπογράψει καὶ μερικοὶ Τοῦρκοι. Κι' ἐνῶ περιμέναν τὴν ἀπάντηση, ρίχνεται κατὰ πάνω τους τὸ τουρκικὸ ἵππικόν. Ἄλλους σκότωσε κι ἄλλους ἔπιασε. Αὐτοὺς πού ἔπιασε τοὺς κρέμασαν στὰ δένδρα τοῦ χωριοῦ, κοντὰ στὸ δημόσιο δρόμο. Μὰ δὲν περιορίστηκαν μόνο σ' αὐτούς. Ἐπιάσαν κι ἄλλους Χριστιανούς καὶ Τοῦρκους καὶ τοὺς κρέμασαν κι αὐτούς. Ἡ ζωὴ τῶν Κρητικῶν καὶ πάλι γίνηκε μαρτυρικῆ.

ΚΑΙ ΠΑΛΙ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ

Ἦρθε καιρὸς, πού ὁ Σουλτάνος καὶ ὁ Μωχάμετ ἄλη τὰ χάλασαν. Ὁ Σουλτάνος, μὲ τὴ βοήθεια τῶν Μεγ. Δυνάμεων, πῆρε πάλι στὴν κατοχὴ τοῦ τῆν Κρήτη. Ἐδωσε ὑπόσχεση στὶς Μεγ. Δυνάμεις, πὼς θὰ ἐφαρμόζη πιά στὴν Κρήτη πατρικὴ διοίκηση καὶ ἰσοπολιτεία καὶ πὼς θὰ ἐλαττώσῃ τοὺς φόρους. Μὰ οἱ Κρητικοὶ πού δὲν εἶχαν καμιὰ ἐμπιστοσύνη στοὺς Τοῦρκους, θεώρησαν κατάλληλη τὴ στιγμή νὰ ἐπαναστατήσουν καὶ νὰ ζητήσουν τὴν Ἐνωση μὲ τὴ μητέρα Ἑλλάδα.

Ἐπανάσταση τοῦ Χαιρέτη καὶ τοῦ Βασιλακογιώργη (1841).— Οἱ Μεγ. Δυνάμεις πού εἶχαν ἀποφασίσει νὰ μὴν ἐπιτρέψουν γιὰ τώρα τὴν Ἐνωση, τοὺς σύστησαν νὰ καθίσουν ἡσυχὰ κι ἐκεῖνες θὰ παρακολουθοῦν τὴ διοίκηση καὶ θὰ τοὺς προστατεύουν σὲ κάθε τους ἀκρίβη. Οἱ Ἐπαναστάτες ἀπάντησαν:

— «Ἐμεῖς μόνο τὴν Ἐνωση μὲ τὴν Ἑλλάδα ζητοῦμε. Γι' αὐτὴν ἔχομε χύσει ὡς τώρα ποτάμια αἵματα».

Οἱ Μεγ. Δυνάμεις ἀρνήθησαν καὶ πάλι τὴν Ἐνωση κι ἐπίτρεψαν στὸ Μουσταφά νὰ χτυπήσῃ τοὺς Ἐπαναστάτες. Ἀκόμη ἀπαγόρεψαν στὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση νὰ στείλῃ βοήθεια. Ἐπίβλεπαν ἀκόμη τ' ἀκρογιάλια μὲ τὰ πολεμικὰ πλοῖα τῶν γιὰ νὰ μὴν τοὺς στείλουν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα κρυφὰ ὄπλα καὶ τρό-

φίμα.

Στόν Ἄποκόρωνα, στό Ρέθυμνο καί στήν Πεδιάδα τοῦ Ἡρακλείου γίνηκαν σκληρές μάχες. Οἱ ἐπαναστάτες ὅμως ἔμειναν ἀβοήθητοι καί, μολονότι πολέμησαν καί πάλι ἥρωικά, νικήθηκαν. Οἱ πιά πολλοί ἔφυγαν γιά τήν ἐλεύθερη Ἑλλάδα καί ἄλλοι ὑποτάχτηκαν. Ἀρχηγοί ἦταν, στή δυτική Κρήτη ὁ Χαιρέτης, καί στήν ἀνατολική ὁ Βασιλακογιώργης. Γι' αὐτό ὀνομάστηκε ἡ ἐπανάσταση αὐτή στά Χανιά, ἐπανάσταση τοῦ Χαιρέτη καί στό Ἡρακλειο, ἐπανάσταση τοῦ Βασιλακογιώργη.

Ἐπανάσταση τοῦ Μαυρογένη (1858).—Οἱ Τοῦρκοι βρῆκαν ἀφορμή ἀπό τήν ἐπανάσταση τοῦ 1841 καί ἐπίβαλαν βαρύτερους φόρους καί μεταχειρίζονταν ἀπάνθρωπα τοὺς Χριστιανούς. Πέρασαν σ' αὐτή τή μαρτυρική ζωὴ 17 χρόνια. Μά στά 1858 ἔπιασαν τὰ ὄπλα καί σήκωσαν πάλι ἐπανάσταση.

Με ἀρχηγό τὸ γιατρό Μαυρογένη ἀπὸ τοὺς Λάκκους, κατέβηκαν ὀπλισμένοι ὡς 8000 στά Μπουτσουνάρια λιγο ἔξω ἀπὸ τὰ Χανιά.

Ἀπ' ἐκεῖ ἔστειλαν ἐγγραφή διαμαρτυρία πρὸς τίς Μεγ. Δυνάμεις καί στό Σουλτάνο, στήν ὁποία ζητοῦσαν νά πάψη ἡ τόση καταπίεση, νά διοργανωθοῦν κανονικά δικαστήρια, νά μποροῦν νάχουν ὄπλα στά σπίτια τους, ὅπως καί οἱ Τοῦρκοι, νά πληρώνουν φόρο μόνο τὸ ἓνα δέκατο τῶν εἰσοδημάτων καί νά ἀντικατασταθῇ ὁ τυραννικός διοικητὴς Βεληπασάς. Ὅλα τὰ ζητήματα αὐτὰ γίνηκαν δεχτά. Οἱ Ἐπαναστάτες χωρὶς πολεμική ἐνέργεια, γύρισαν στά σπίτια τους ἱκανοποιημένοι.

Ἡ μεγάλη ἐπανάσταση τοῦ 1866

Με τὰ προνόμια πού πήραν οἱ Κρητικοὶ στά 1858 πέρασαν σχετικῶς καλὰ δύο-τρία χρόνια. Μά οἱ νέοι διοικητὲς τῆς Κρήτης δὲ σεβάστηκαν τὰ προνόμια αὐτά. Δὲν ὑπόφεραν οἱ Τουρκοκρητικοὶ νά βλέπουν τοὺς Χριστιανούς νάχουν τὰ ἴδια δικαιώματα μ' αὐτούς καί σιγά-σιγά ἡ κατάσταση χειροτέρευε. Ξαναγύρισαν πάλι στήν πρώτη τυραννία.

Ἔτσι στά 1866 μαζεύτηκαν πάλι στά Μπουτσουνάρια πολλοὶ ἔνοπλοι Κρητικοὶ κι ἔστειλαν νέα διαμαρτυρία στό Σουλτάνο καί στίς Μεγ. Δυνάμεις.

Σὲ λίγες μέρες ἤρθε ἡ ἀπάντηση τοῦ Σουλτάνου, πού ἔ-

λεγε, πώς, οί διαμαρτυρίες τών Κρητικῶν εἶναι ἀδικαιολόγητες. Ἔβιδε ἀκόμη διαταγή στό διοικητή, νά συλλάβη ὄλους πού εἶχαν ὑπογράψει τὸ ἔγγραφο τῆς διαμαρτυρίας καί νά τούς στείλῃ στίς φυλακές τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Οἱ Χριστιανοί τότε κήρυξαν τὴν ἐπανάσταση σέ ὅλη τὴν Κρήτη. Ὁρῶσθησαν, πώς δέ θά καταθέσουν τὰ ὄπλα καί πώς δέ θά ζητήσουν πιά προνόμια, τὰρά μόνο τὴν ἔνωσι μὲ τὴν Ἑλλάδα. Γι' αὐτὸ καί στίς σημαῖες τους ἐνέτησαν τίς λέξεις: «Ἐνωσι ἢ Θάνατος».

Τὴν ἐπανάσταση διεύθυνε ἡ Γενικὴ Συνέλευσι, τὴν ὁποία ἀπέτελεσαν ἀντιπρόσωποι ἀπ' ὅλη τὴν Κρήτη. Τὴν ἀρχιστρατηγία τῶν ἐνόλων δυνάμεων ἀνάθεσαν στὸν ἀξιωματικὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ Ἰ. Ζυμπράκη.

Ἡ ἐλεύθερη Ἑλλάδα βοήθησε ὅσο μπορούσε. Στὴν ἀρχὴ κρυφά, ὕστερα φανερά. Καταρτίστηκαν σ' ὅλες τίς πόλεις ἐπιτροπές, πού μά-

Ὁ Χατζῆ-Μιχάλης Γιάνναρης ἀρχηγὸς τῆς ἐπαρχίας Κυδωνίας στίς ἐπανάστασεις 1855—1895

ζευαν χρήματα, μὲ τὰ ὁποῖα ἀγόραζαν ὄπλα, πολεμοφόδια καί τρόφιμα γιὰ τούς Ἐπαναστάτες. Πολλοὶ Κρητικοί, ἀπὸ ἐκείνους πού βρισκόνταν στὴν Ἑλλάδα, καί πολλοὶ ἐθελοντές

ἔτρεξαν στήν Κρήτη νά ἐνισχύσουν τήν ἐπανάσταση. Ἦρθαν ἐπίσης νά πολεμήσουν, γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς Κρήτης, φιλέλληνες ἀπό διάφορες χώρες τῆς Εὐρώπης.

Τά τουρκικά πλοῖα ἀπόκλεισαν τά Κρητικά ἀκρογιαλῖα, μά τά ἑλληνικά πλοῖα, τὸ ξακουστὸ «Ἀρκάδι», ἡ περίφημη «Ἐνωση» καί τὸ «Πανελλήνιο», κατόρθωσαν νά περνοῦν καί νά ἐφοδιάζον τοὺς Ἐπαναστάτες μέ ὅ,τι τοὺς χρειαζόταν.

Οἱ πρώτες μάχες.— Ὁ διοικητὴς τῶν Χανιῶν, μόλις ἔλαβε τὴ διαταγὴ νά χτυπήσῃ τοὺς Ἐπαναστάτες, ἔστειλε τὸν Αἰγυπτιακὸ στρατὸ, ποῦ εἶχε στὴ διάθεσή του, νά καταλάβῃ τὸν Ἀποκόρωνα. Στὶς Βρύσες ὁμως πολιορκήθηκε στενὰ ἀπὸ τοὺς Ἐπαναστάτες καί ἀναγκάστηκε νά συνθηκολογήσῃ. Ζήτησε νά τὸν ἀφήσουν νά γυρίσῃ ἀπείραχτος στὰ Χανιά. Οἱ Ἐπαναστάτες δέχτηκαν, γιατί εἶχαν θετικές πληροφορίες, πὼς πολὺς στρατὸς ἐτοιμαζόταν νά ἐξορμήσῃ ἀπὸ τὰ Χανιά, γιά νά βοηθήσῃ τὸν Αἰγυπτιακὸ στρατὸ καί ὁ Ἀποκόρωνας θὰ πάθαινε μεγάλες καταστροφές, ὅπως στήν ἐπανάσταση τοῦ 1821.

Στὴν Κίσσαμο οἱ Τούρκοι ἀναγκάστηκαν νά φύγουν ἀπὸ τὰ χωριά καί νά κλειστοῦν, ὅπως καί ἄλλοτε, στὸ φρούριο τοῦ Καστελλιοῦ.

Τὸ ἴδιο γίνηκε καί στὸ Σέλινο, ποῦ κλείστηκαν ὅλοι στήν Κάντανο.

Καί ἐπειδὴ κινδύνευαν νά πιαστοῦν ὅλοι αἰχμάλωτοι, βγήκε μεγάλος τουρκικὸς στρατὸς ἀπὸ τὰ Χανιά καί τοὺς πῆρε μέσα στήν πόλη. Ἔτσι οἱ δυτικές ἐπαρχίες ξεκαθαρίστηκαν πολὺ γρήγορα.

Στὸ Ἡράκλειο ὁ τουρκικὸς στρατὸς ἐξόρμησε κατὰ τῶν Ἐπαναστατῶν, ποῦ ἦταν συγκεντρωμένοι στὸν Ἅγιο Μύρωνα μέ ἀρχηγὸ τὸν Μ. Κόρακα. Οἱ Τούρκοι κι ἐκεῖ ἀναγκάστηκαν νά γυρίσουν πίσω στήν πόλη μέ πολλές ἀπώλειες.

Στὸ Ρέθυμνο οἱ Ἐπαναστάτες ἐδίωξαν ἀπὸ τίς ἐπαρχίες τοὺς Τούρκους καί τοὺς ἀνάγκασαν νά καταφύγουν στὸ φρούριο τῆς Ρεθύμνης.

Γενικά, στοὺς πρώτους μῆνες, οἱ Ἐπαναστάτες εἶχαν πολλές ἐπιτυχίες.

Ἡ πρώτη ἐκστρατεία τῶν Τούρκων.— Σὰν ἔκαμαν οἱ

Τούρκοι τῆς στρατιωτικῆς τῶν προετοιμασίης, ἐξόρμησαν πρὸς τῆς Ρίζης τῶν Λευκῶν ὄρέων. Ἐκαψαν τοὺς Λάκκους, τὰ Μεσ-κλά, τὸ Θέρισσο. Χτυπήθηκαν ὅμως γερά ἀπὸ τοὺς Ἐπαναστά-τες καὶ ὑποχώρησαν πρὸς τὴ Μαλάξα. Στὴν ὑποχώρησίν τους σκοτώθηκαν πολλοὶ Τούρκοι. Πολλὰ ὄπλα πῆραν τότε οἱ Ἐπα-ναστάτες ἀπὸ τοὺς σκοτωμένους Τούρκους. Αὐτὸ ἦταν πολὺ σπουδαῖο, γιατί τὰ τουρκικὰ ὄπλα ἦταν καλύτερα.

Ἀφοῦ ὁ τουρκικὸς στρατὸς πῆρε νέες ἐνισχύσεις, προχώρη-σε πρὸς τὸν Ἀποκόρωνα. Οἱ οἰκογένειες τραβήχτηκαν πρὸς τὰ βουνά. Εἶχε ἀρχίσει ὁ χειμῶνας καὶ πολλὰ παιδιὰ πέθαναν ἀ-πὸ τὸ κρῦο κι ἀπὸ τὴν πείνα. Οἱ ἐδῶ κι ἐκεῖ σκόρπιοι Ἐπανα-στάτες μαζεύτηκαν στὸ χωριὸ Βαφέ, γιὰ νὰ ἐμποδίσουν τὴν προέλαση τῶν Τούρκων πρὸς τὰ Σφακιά. Ὁ τουρκικὸς στρατὸς ρίχτηκε κατὰ πάνω τους. Οἱ Ἐπαναστάτες ἀπέκρουσαν τῆς λυσσαλέης ἐπιθέσεις τῶν Τούρκων, ἀλλὰ, τόσο λίγοι (600), μπροστὰ σὲ τόσοι ἐχθροὺς (10.000) καὶ μὲ ἔλλειψη πυρομαχι-κῶν, βρέθηκαν στὴν ἀνάγκη νὰ ὑποχωρήσουν πρὸς τ' Ἀσκύφου.

Ὁ Τούρκος στρατάρχης, ὁ Μουσταφὰ πασάς, ποὺ ἦταν ὁ ἴδιος καὶ στὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821, ζήτησε ἀπὸ τοὺς Σφα-κιανούς νὰ δηλώσουν ὑποταγὴ. Ἀλλιῶς, ἀπειλοῦσε, πὼς θά-βγαίνει καὶ θά κατὰστρεφε, ὅπως καὶ στὰ 1821, τὰ Σφακιά. Οἱ Σφακιανοὶ γιὰ χάρη τῶν οἰκογενειῶν των, ποὺ θά κιντύνευαν νὰ χαθοῦν μέσα στὰ χιόνια, δήλωσαν ὑποταγὴ—ὄχι ὄλοι—μὲ τὸ σκοπὸ νὰ συνεχίσουν τὸν ἀγῶνα μόνις θαρχόταν ἢ ἄνοιξη. Οἱ ἄλλοι ἐπαναστάτες ἀναχώρησαν γιὰ τῆς ἐπαρχίης των.

Τὸ δράμα τοῦ Ἀρκαδιοῦ (9 Νοεμβρίου 1866)

Ὁ Μουσταφὰς ἀφῆκε ἓνα μέρος τοῦ στρατοῦ του, γιὰ ἐπι-τήρηση τοῦ Ἀποκόρωνα καὶ προχώρησε πρὸς τὰ Ρεθυμνιώτικα. Πέρασε ἀπὸ τὸ Ρέθυμνο, πῆρε κι ἄλλο στρατὸ ἀπ' ἐκεῖ καὶ βά-δισε νὰ καταλάβῃ τὸ Ἀρκάδι.

Τὸ Ἀρκάδι εἶναι ἓνα μοναστήρι ἀρχαῖο, ποὺ ἦταν περι-τοιχισμένο μ' ἓνα στερεὸ καὶ ψηλὸ τοῖχο. Γι' αὐτὸ, πολλοὶ ἀ-πὸ τοὺς ἐπαναστάτες τῆς περιοχῆς ἐκείνης, θεώρησαν ἀσφα-λὲς τὸ μικρὸ αὐτὸ φρούριο καὶ κλειστήκαν μέσα σ' αὐτὸ μὲ τῆς οἰκογένειές των. Ἦταν χίλιοι περίπου ἄνθρωποι, ἀπὸ τοὺς ὀ-ποίους μόνον 287 ἦταν πολεμιστές.

Ὁ Μουσταφάς διαμήνυσε στὸν Ἡγούμενο Γαβριήλ νὰ διώξῃ τοὺς Ἐπαναστάτες ἀπὸ τὸ μοναστήρι, ἀπειλώντας πὼς θὰ τὸ κάψῃ. Ὁ Ἡγούμενος τοῦ ἀπάντησε πὼς δὲν τοὺς διώχνει, κι ἄς κάμῃ ὅ,τι θέλει. Ὁ Μουσταφάς, ὀργισμένος γιὰ τὴν ἀγέρωχη ἀπάντησή, ρίχτηκε μὲ 12.000 στρατὸ κατὰ τοῦ Ἀρκαδιοῦ.

Προσπάθησε νὰ τὸ κυριέψῃ μὲ ὀρμητικὲς ἐπιθέσεις, ἀλλὰ οἱ εὖστοι οὐκ ἔσφαῖρες τῶν Ἐπαναστατῶν ἀπὸ μέσα φέρνουν τρομαχτικὲς ἀπώλειες στοὺς Τούρκους.

Σὰν εἶδε ὁ Μουσταφάς, πὼς τὰ μικρὰ κανόνια, ποὺ εἶχε φέρει μαζί του, δὲν μποροῦσαν νὰ χαλάσουν τὸ φρούριο, διάταξε νὰ σταματήσουν οἱ ἐπιθέσεις καὶ νὰ φέρουν ἀπὸ τὸ Ρέθυμνο ἕνα μεγάλο κανόνι. Τόφεραν καὶ χτυποῦν μ' αὐτὸ τὴ μεγάλη σιδερένια πύρτα τοῦ μοναστηριοῦ.

Ἡ πρόσοψη τῆς ἐκκλησίας τῆς μονῆς τοῦ Ἀρκαδιοῦ

Κατακλυσμιαῖες βροχὲς ἐμπόδισαν τοὺς ἀπ' ἔξω Ἐπαναστάτες νὰ δώσουν βοήθεια. Ἡ καταστροφή πλησιάζει. Ὁ Ἡγούμενος λειτουργεῖ τὴ νύχτα καὶ ὄλοι μεταλαβαίνουν.

Ἀποφασίζουν νὰ μὴν παραδοθοῦν, παρὰ νὰ πολεμήσουν, ὥσπου νάχουν φυσέκια κι ἔπειτα νὰ καοῦν μὲ τὸ ἴδιο τὸ μπα-

ρούτι τους·

Ἡ πόρτα εἶναι πιά τσακισμένη ἀπὸ τὸ κανόνι, σχεδὸν ἀνοιχτή. Οἱ Τοῦρκοι ὁρμοῦν νὰ μποῦν μέσα. Τρεῖς ἔφοδοι ἀποκρούονται μὲ μεγάλες ἀπώλειες. Μὰ στὴν τέταρτη κατορθώνουν νὰ μποῦν στὴν αὐλή.

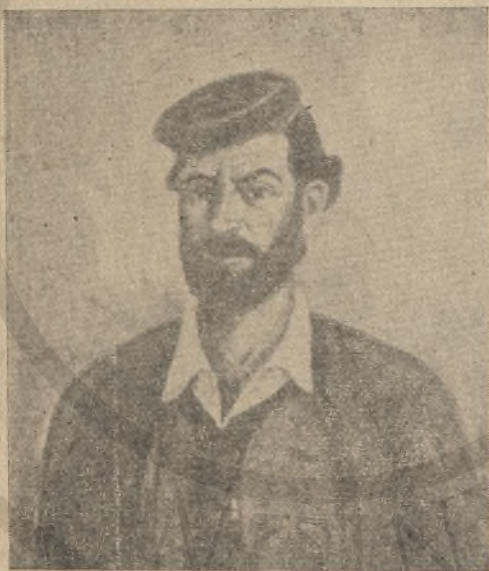
Οἱ πολεμιστὲς τῶρα ἀποσύρονται στὰ κελλιά καὶ ἀπ' ἐκεῖ πυροβολοῦν. Οἱ Τοῦρκοι τοὺς φωνάζουν νὰ παραδοθοῦν, μὰ αὐτοὶ ἀπαντοῦν μὲ σφαῖρες. Ὁ Ἡγούμενος ὁρμᾷ πρὸς τὴ μιά μπαρουτοαποθήκη, γιὰ νὰ τὴν ἀνατινάξη. Δέν προλαβαίνει ὅμως. Πολλὲς τουρκικὲς σφαῖρες τὸν ρίχνουν νεκρὸ.

Μέσα στὴν ἄλλη μπαρουτοαποθήκη εἶναι μαζεμένοι οἱ ἀπόλεμοι. Ὁ πολεμιστὴς Γιαμπουδάκης ὁρμᾷ μέσα καὶ φωνάζει:

—«Οἱ Τοῦρκοι μπήκαν στὸ μοναστήρι. Νὰ παραδοθῶ ὅ με, γὴ νὰ δώσω φωτιά στὸ μπαρουτί;»

«Φωτιά!» φώναξαν ὅλοι μὲ μιά φωνή, κάνοντας τὸ σταυρό τους.

Μιά θεόρατη λάμψη φάνηκε κι ἕνας τρομερὸς κρότος ἀκούστηκε. Χάλασμος κόσμου γίνηκε. Ὁλόκληρο τὸ ὑπόγειο ἐκεῖνο ἀνατινάχτηκε καὶ ὅ

Ὁ Κ. Γιαμπουδάκης πού ἔβαλε φωτιά στὴ μπαρουτοαποθήκη τῆς Μονῆς τοῦ Ἀρκαδιοῦ

διπλανὸς τοῖχος τοῦ περιβόλου ἀναποδογυρίστηκε. Ὁλοι, πού ἦταν ἐκεῖ μέσα, σκοτώθηκαν. Μαζὶ μ' αὐτοὺς καὶ πολλοὶ Τοῦρκοι, πού βρέθηκαν ἐκεῖ κοντά.

Οἱ λίγοι πολεμιστὲς, πού ἔμειναν ζωντανοί, σὰν τέλειωσε

καὶ τὸ τελευταῖο φυσέκι, παραδόθηκαν στὸν ταχτικὸ τουρκικὸ στρατό. Μὰ ὁ Μουσταφάς, λυσοσμένος ἀπὸ τὸ κακό του, γιὰ τίς τεράστιες ἀπώλειες, πού εἶχε ὁ στρατός του, διάταξε καὶ ἀποκεφάλισαν τοὺς περισσότερους ἀπ' αὐτούς.

Ἄπὸ τοὺς ἀπόλεμους γλίτωσαν τότε 115, πὺ βρέθηκαν κρυμμένοι σὲ διάφορα μέρη τοῦ μοναστηριοῦ. Τοὺς μετέφεραν στὸ Ρέθυμνο καὶ τοὺς ἔριξαν στὴ φυλακή. Ἔμὰ κι ἀπ' αὐτοὺς λίγοι γλίτωσαν.

Τὸ δράμα τοῦ Ἀρκαδιοῦ εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ συγκινητικὰ δράματα, ὄχι μόνον τῆς Ἑλληνικῆς, ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς Παγκόσμιας Ἱστορίας.

Ἔκαμε τρομαχτικὴ ἐντύπωση σ' ὅλο τὸν κόσμο. Ὁ παγκόσμιος τύπος ἔγραψε συγκινητικὰ λόγια, ζωγράφοι ἀσχολήθηκαν νὰ ἀπεικονίσουν τὸ δράμα καὶ ποιητὲς νὰ ψάλουν τὸ μεγαλεῖο του.

Περίλυπος ὁ Μουσταφάς, γιὰ τί εἶχε τόσες ἀπώλειες, χωρὶς νὰ βρῆ μέσα, ὅπως ἔλπριζε, τοὺς ἀρχηγούς τῆς ἐπαναστάσεως, γύρισε στὰ Χανιά. Πίστευε, πῶς, οἱ Ἐπαναστάτες τοῦ Ρεθύμνου, ὕστερα ἀπὸ ὅσα ἔπαθαν, θὰ ἔφευγαν γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Μὰ βγήκε γελασμένος.

Τ' ΑΡΚΑΔΙ

Μουντὸ τὸ δεῖλι ἀπλώνει τὰ φτερά του
κι ἀπ' τὸ πρῶι λυσομανάει ἡ μάχη.
Φωνές, ὄχλοβοή, πνοὴ θανάτου.
Ἄορθοι στὰ μιτιρίζια οἱ Καστρομάχοι.

Καὶ μέσ' στὸ χαλασμὸ ἡ φωνὴ τοῦ Ἰμάμη:
—«Θὰ πατηθῆ τ' Ἀρκάδι, πρὶν νυχτώση
κι ὅποιος Ρωμιὸς δὲ θέλει νὰ πεθάνη,
ἄς προσκυνήση. Ἔτσι θὰ γλιτώση.

Ὁ Γούμενος χλωμιάζει: «Ποιὸς προστάζει
μουτῆδες νὰ γενοῦμε; Ὅσο καὶ νάναι
τ' ἀσκέρι σας πολὺ, δὲ μάς τρομάζει.
Τὸ Κάστρο Διγενῆδες τὸ κρατᾶνε».

Ξάφνου μία λάμψη! Πύρινη φιδίσια
 μιὰ φλόγα σκίζει τ' ἀλαφρὸ σκοτάδι
 καὶ τοῦ Γιαμποῦ ἡ φωνὴ παλικαρίσια:
 —«Νὰ πῶς πατιέται, ἄπιστοι, τ' Ἀρκάδι!»

Γ. ΚΑΛΑΜΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

Δεύτερη ἐκστρατεία τῶν Τούρκων.—Σὲ λίγο ὁ Μουσταφάς, ἔχοντας μαζί του πολυάριθμο στρατό, ἐπιχειρεῖ νέα ἐκστρατεία κατὰ τῶν Ἐπαναστατῶν τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν.

Ἄνεβαίνει πάλι στοὺς Λάκκους, προχωρεῖ στὸν Ὀμαλό καὶ ξεχύνεται στὴν ἀνατολικὴ κοιλάδα τοῦ Σελίνου. Οἱ Ἐπαναστατες δὲν ἔχουν ἀρκετὴ δύναμη, γιὰ ν' ἀνακόψουν τὴν προέλαση τοῦ ἐχθροῦ καὶ κάνουν κλεφτοπόλεμο. Οἱ οἰκογένειες ἀποσύρονται καὶ κρύβονται στὰ σπήλια καὶ στὰ φαράγγια τῶν Λευκῶν ὀρέων. Ἐκεῖ ὑποφέρουν τὰ πάνδεινα ἀπὸ τὸ κρύο τοῦ ἄγριου χειμῶνα καὶ ἀπὸ τὴν πείνα.

Τὰ τουρκικὰ πλοῖα περιπολοῦν μέρα καὶ νύχτα στ' ἀκρογιάλια τοῦ Σελίνου. Φέρνουν τροφίμα καὶ πυρομαχικὰ στὸν τουρκικὸ στρατὸ κι ἐμποδίζουν τὰ ἑλληνικὰ νὰ φέρουν στοὺς Ἐπαναστάτες καὶ νὰ πάρουν τὶς οἰκογένειές των.

Ὁ Μουσταφάς νομίζει κι ἐδῶ τελειωμένη τὴ δουλειά του. Βάζει τὸ στρατὸ στὰ πλοῖα καὶ τὸν μεταφέρει στὸ Φραγκοκάστελλο, ἐκεῖ ἀκριβῶς πού, πρὸ 38 ἐτῶν, εἶχε κάμει τὴ μάχη μὲ τὸν Χατζημιχάλη Νταλιάνη.

Τόκαμε αὐτό, γιὰ νὰ τρομοκρατήσῃ τοὺς Σφακιανούς, νὰ μείνουν πιστοὶ στὴ δήλωσή τους, πῶς δὲ θὰ ξεσηκωθοῦν. Οἱ Σφακιανοί, προσποιοῦνται, πῶς διατηροῦν τὴν ὑποταγή τους καὶ ὁ Μουσταφάς παίρνοντας τὸ στρατὸ του, ἀνεβαίνει στ' Ἀσκούφου, γιὰ νὰ κατεβῇ στὸν Ἀποκόρωνα.

Ὅταν περνοῦσε ὁμοῦ ἀπὸ τὸ λαγγὸ τοῦ Κατρὲ ρίχτηκαν ξαφνικὰ οἱ Ἐπαναστάτες Σφακιανοί. Πολλοὶ Τούρκοι σκοτώθηκαν ἐκεῖ καὶ πρὸ πολλοὶ πληγώθηκαν. Ὁ στρατὸς τοῦ Μουσταφᾶ γύρισε στὰ Χανιά σ' ἐλεεινὴ κατάσταση. Ἀπὸ τὶς 17.500, πού πῆρε μαζί του ὅταν ξεκίνησε, μόνο 6.000 γύρισαν κι αὐτοί, οἱ πρὸ πολλοί, ἄρρωστοι.

Μάχες στὸ Ἡράκλειο.— Σύγχρονα μὲ τὴν ἐκστρατεία

τοῦ Μουσταφᾶ στὶς δυτικὲς ἐπαρχίες καὶ ὁ πασὰς τοῦ Ἡρακλείου ἔκαμε ἐκστρατεία κατὰ τῶν Ἐπαναστατῶν τῆς περιφέρειας τοῦ Ἡρακλείου.

Κοντὰ στὸν ποταμὸ Καμαριώτη γίνηκε μιὰ πεισματώδικη μάχη, πού οἱ Τούρκοι ἔχασαν 700 ἄνδρες, 800 ὄπλα τουρκικὰ ἔπεσαν στὰ χέρια τῶν Ἐπαναστατῶν.

Δεύτερη μάχη γίνηκε στὰ Μάλλια καὶ τρίτη στὸν κάμπο τοῦ Καστελλιοῦ Πεδιάδας. Καὶ σ' αὐτὲς νίκησαν οἱ Ἐπαναστάτες.

Ἔτσι, ἀντίθετα μὲ τὶς ἐλπίδες τοῦ Μουσταφᾶ, ἡ ἐπανάσταση θριάμβευε σ' ὅλη τὴν Κρήτη.

Τρίτη ἐκστρατεία τῶν Τούρκων.—Σὰν εἶδε ἡ Τουρκικὴ κυβέρνησις τὴν ἀποτυχία τοῦ Μουσταφᾶ, νὰ καταπνίξῃ τὴν ἐπανάσταση, τὸν ἀνακάλεσε κι ἔστειλε στὴν Κρήτη τὸν Ὁμέρ πασά, μὲ 35.000 στρατό. Ὁ Ὁμέρ ἀποβιβάστηκε στὴ Σούδα μὲ τὸ στρατό του. Τὸ σχέδιό του εἶναι νὰ περάσῃ ὅλη τὴν Κρήτη καὶ νὰ χτυπήσῃ παντοῦ τοὺς Ἐπαναστάτες. Θ' ἀκολουθήσῃ τὸ ἴδιον σχέδιον, πού ἐφάρμοσε στὰ 1821 ὁ Αἰγύπτιος στρατάρχης.

Μητρε πρῶτα στὸν Ἀποκόρωνα κι ἀνάγκασε τοὺς Ἐπαναστάτες νὰ ὑποχωρήσουν πρὸς τὰ Σφακιά. Ἀφῆκε ἐκεῖ λίγον στρατό νὰ ἐπιτηρῇ κι αὐτὸς προχώρησε πρὸς τὴν Ἀνατολικὴν Κρήτη. Θέλει νὰ καταλάβῃ τ' ὄροπέδιο τοῦ Λασηθιοῦ, πού εἶναι ἡ δευτέρα μεγάλη φωλιά τῶν Ἐπαναστατῶν. Ὁ αἰμοβόρος πασὰς, ὅπου περάσῃ, σκορπᾷ τὴν ἐρήμωση καὶ τὴν καταστροφή. Βρῆκε μεγάλη ἀντίσταση, ὅταν ἔφτασε στὶς ριζοβουνιῆς τῶν Λασηθιωτικῶν βουνῶν, μὰ κατόρθωσε νὰ καταλάβῃ τ' ὄροπέδιο. Ἐκαψε ὅλα τὰ χωριά τοῦ Λασηθιοῦ. Κατέβηκε ἔπειτα καὶ στρατοπέδευε στὸ Καστέλλι τῆς Πεδιάδας, νομίζοντας πὼς καταπνίξε κι ἐδῶ τὴν ἐπανάσταση.

Μένουν ἀκόμη ἔξω ἀπὸ τὸ σχέδιόν του τὰ Σφακιά καὶ οἱ δυτικὲς ἐπαρχίες. Παίρνει τὸ στρατό του ἀπὸ τὴν Πεδιάδα καὶ γυρίζει πρὸς τὰ Χανιά ἀπὸ ἄλλο δρόμον, γιὰ νὰ φέρῃ κι ἄλλοῦ τὴν ἐρήμωση. Οἱ Ἐπαναστάτες μοιρασμένοι σὲ ὀμάδες, παρακολουθοῦν κι ἐνεργοῦν ξαφνικὲς ἐπιθέσεις, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ὁ τουρκικὸς στρατὸς ἔχει πολλὰς ἀπώλειες.

Νέα καταστροφή τῶν Σφακιῶν.—Οἱ Σφακιανοὶ καὶ οἱ ἄλλοι Ἐπαναστάτες, πού κατάλαβαν τὸ σχέδιον τοῦ Ὁμέρ, συγκεντρώθηκαν στ' ἀνατολικά σύνορα τῶν Σφακιῶν καὶ ἀντίτα-

ξαν μεγάλη αντίσταση, μὰ ἀναγκάστηκαν νὰ ὑποχωρήσουν. Τὰ πυρομαχικὰ σώθηκαν καὶ δὲ μποροῦν νὰ ἀντιτάξουν ἄλλη σοβαρὴ ἀντίσταση. Ἔτσι οἱ Τοῦρκοι πέρασαν καὶ πάλι τὰ Σφακιά ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη.

Εἶναι εὐτύχημα, πού ἦρθαν στὰ Σφακιανὰ ἀκρογιάλια Εὐρωπαϊκὰ πλοῖα καὶ ἐπῆραν τὰ γυναικόπαιδα καὶ τοὺς γέρους. Ἀλλιῶς λίγοι θὰ γλίτωναν, γιατί ὁ Ὁμέρ εἶχε διατάξει νὰ μὴ χαρίζουν σὲ κανένα τῆ ζωῆ. Οἱ Σφακιανοὶ εἶδαν καὶ πάλι τὰ σπίτια τοὺς νὰ καταστρέφονται. Δὲν ἔμεινε γερὸ τίποτε. Κι αὐτὰ τὰ δέντρα κατάκοψαν στὴ λύσσα τοὺς οἱ Τοῦρκοι.

Νομίζοντας κι ἐδῶ ὁ Ὁμέρ, πῶς ὑπόταξε τὰ Σφακιά, ἐπειδὴ κατὰστρεψε τὰ χωριά, πήρε τὸ στρατό του καὶ γύρισε στὰ Χανιά. Γύρισε μὲ τὰ πλοῖα, γιατί δὲν ἔκρινε φρόνιμο νὰ περάση ἀπὸ τὸ λαγγὸ τοῦ Κατρέ. Ἦξαιρε πολὺ καλὰ τί ἔπαθε ἐκεῖ, ἓνα χρόνο πρωτύτερα ὁ Μουαταφάς. Οἱ ὀλιγάριθμες φρουρὰς, πού εἶχε ἀφήσει ἐδῶ κι ἐκεῖ, διώχτηκαν καὶ τὰ Σφακιά ἔμειναν πάλι ἐλεύθερα.

Στις δυτικὰς ἐπαρχίαις.—Ὅταν ὁ Ὁμέρ ξεκίνησε γιὰ τὶς ἀνατολικὰς ἐπαρχίαις, ἀφῆκε στὰ Χανιά ἓνα μέρος τοῦ στρατοῦ του, μὲ τὸν ὁποῖο ἐνώθηκαν καὶ οἱ ντόπιοι Τοῦρκοι. Ὁ στρατὸς αὐτὸς ἐξόρμησε πρὸς τὴν Κυδωνία, τὴν Κίσαμο καὶ τὸ Σέλινο καὶ ἀνάγκασε τοὺς Ἐπαναστάτες νὰ λύσουν τὴν πολιορκία τοῦ Καστελλιῶ. Οἱ Σελινιώτες Τοῦρκοι γύρισαν στὴν Κάντανο καὶ κατάλαβαν καὶ τὴν Παλιόχωρα.

Οἱ Ἐπαναστάτες λιγοστεμένοι πιά καὶ μὴ ἔχοντας ἀρκετὰ πυρομαχικὰ καὶ τρόφιμα περιορίζονται σὲ κλεφτοπόλεμο πολὺ ἐνοχλητικὸ γιὰ τοὺς Τοῦρκους.

Οἱ προτάσεις τοῦ Μεγάλου Βεζύρη.—Τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1867 ἔστειλε ὁ Σουλτάνος στὴν Κρήτη τὸ Μεγάλον Βεζύρη, δηλαδὴ τὸν Πρωθυπουργὸ του, γιὰ νὰ εἰρηνέψῃ τὴν Κρήτη. Τοῦ εἶχε δώσει τὸ δικαίωμα νὰ προσφέρῃ στοὺς Κρητικούς ὅ,τι ζητήσουν, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἑνωση. Μόλις ἦρθε ὁ Μεγ. Βεζύρης στὰ Χανιά, ἔδωξε τὸν Ὁμέρ, πού εἶχε κάμει τόσα κακὰ στὴν Κρήτη. Καὶ γιὰ νὰ καλοπιᾶσῃ τοὺς Κρητικούς, ἔστειλε στὴ Γεν. Συνέλευση τῶν Κρητικῶν, στὴν Ἀργυρούπολη Ρεθύμνης, ἔμπιστο πρόσωπο, πού τοὺς πρόσφερε αὐτονομία, τὸ δικαίωμα νὰ ἔχουν ὄπλα, γενικὴ ἀμνηστία καὶ ὅ,τι ἄλλο ζητήσουν, ἐκτὸς

ἀπὸ τὴν Ἑνωσῆ. Οἱ προτάσεις συζητήθηκαν πλατιά ἀπὸ τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς Κρήτης. Τελικά ὅμως τὶς ἀπόρριψαν καὶ ἀποφάσισαν νὰ συνεχίσουν τὸν ἀγῶνα. Δὲν εἶχαν καμιὰ ἐμπιστοσύνη, πῶς οἱ Τοῦρκοι θὰ σέβονταν τὰ προνόμια ποὺ θάδιδαν. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, τοὺς ἐμπόδιζε καὶ ὁ ὄρκος, ποὺ εἶχαν κάμει, ὅταν ἄρχισαν τὴν ἐπανάσταση, πῶς δὲ θὰ δεχτοῦν τίποτε ἄλλο, ἀπὸ τὴν Ἑνωσῆ.

Ἡ ἐπανάσταση σβῆνει.— Οἱ Τοῦρκοι δὲν κάνουν πιά μεγάλες ἐκστρατείες. Καταδιώκουν μόνο τοὺς Ἐπαναστάτες, ὅπου μάθουν πῶς βρίσκονται. Ἐνα μέρος τῶν κατοίκων, μὴ ἀντέχοντας πιά στὶς στερήσεις καὶ στὶς κακουχίες, δήλωσε ὑποταγὴ στοὺς Τούρκους, ποὺ ἔδιδαν στοὺς τέτοιους ἀμνηστία. Στὰ μέρη ποὺ περνοῦσαν οἱ Ἐπαναστάτες, ἔχτισαν οἱ Τοῦρκοι πύργους κι ἐγκατάστησαν σ' αὐτοὺς ἰσχυρὲς φρουρὲς.

Οἱ πύργοι αὐτοὶ πολὺ δυσκόλευαν τοὺς Ἐπαναστάτες νὰ μετακινῶνται. Ὡς τόσο δὲν ἔπαψαν τὶς ὀρμητικὲς ἐπιθέσεις των.

Ἡ ἐπανάσταση βάστηξε ἀκόμη ἕνα χρόνο. Εἶχαν περάσει, ἀπὸ τότε ποὺ ἄρχισε, τρία χρόνια. Οἱ Μεγ. Δυνάμεις ἔδειξαν ἐχθρική στάση. Ἡ Ἑλλ. Κυβέρνηση ἐξαντλήθηκε στέλνοντας βοήθειες καὶ ὁ ἀνεφθδιασμός τῶν ἐπαναστατῶν σὲ ὄπλα, πυρομαχικά καὶ τρόφιμα ἦταν σχεδὸν ἀδύνατος. Ἡ Ἐπαναστατικὴ Ἐπιτροπὴ πιάστηκε αἰχμάλωτη. Ἐτσι οἱ ἐπαναστάτες βρέθηκαν στὴν ἀνάγκη νὰ δεχτοῦν τοὺς ὄρους τῶν Τούρκων, ποὺ ἦταν: ἢ νὰ καταθέσουν τὰ ὄπλα καὶ νὰ ὑποταχτοῦν, παίρνοντας ἀμνηστία, ἢ νὰ μεταφερθοῦν μὲ τουρκικὰ πλοῖα καὶ μὲ τὴν ἐγγύηση τῶν Μ. Δυνάμεων, στὴν Ἑλλάδα. Μερικοὶ ἔμειναν. Οἱ περισσότεροι ὅμως ἔφυγαν γιὰ τὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα, ὁ πόθος τῶν Κρητικῶν, ἢ Ἑνωσῆ μὲ τὴν Ἑλλάδα, ἔμεινε καὶ πάλι ἀπραγματοποίητος.

Νέα ἐπανάσταση--Ἀπόχτηση προνομίων (1878)

Πάντα ὁ πόθος τῆς Ἑνώσεως διατηριόταν ἄσβηστος στὶς ψυχὲς τῶν Κρητικῶν. Γι' αὐτό, ὅταν εἶδαν πῶς ἡ Τουρκία εἶχε περιπλεχθῆ σὲ πόλεμο μὲ τὴ Ρωσία, ἔκριναν κατάλληλη τὴν εὐκαιρία νὰ ἐπαναστατήσουν καὶ πάλι. Σ' αὐτὸ τοὺς παρακίνησε κρυφὰ καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση. Ἐστειλε μάλιστα ἄφθονα πολεμοφόδια καὶ τρόφιμα. Οἱ ἀρχηγοὶ τῆς ἐπαναστάσεως

τοῦ 1866 κατέβηκαν καί πάλι στήν Κρήτη. Πολλοί ἔθελοντές στρατιῶτες ἦρθαν κι ἀπό τήν ἄλλη Ἑλλάδα νά βοηθήσουν.

Ὁ Τουρκικός στρατός ἐξόρμησε καί πάλι ἀπό τίς τρεῖς πόλεις ἐναντίον τῶν Ἐπαναστατῶν, πού τόν ἀπόκρουσαν παντοῦ καί τόν ἀνάγκασαν ν' ἀποσυρθῆ στά φρούρια καί στούς πύργους του.

Τήν ἐπανάσταση διεύθυνε καί πάλι μιὰ Γενική Συνέλευση ἀπό ἀντιπροσώπους ὄλων τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Κρήτης, πού εἶχε τήν ἔδρα στό Φρέ, χωριό τοῦ Ἀποκόρωνα.

Σημαντικές μάχες γίνηκαν σ' Ἀλικιανοῦ καί στή Μαλάξα τῆς Κυδωνίας, στό Βάμο καί στόν Τσιβαρα τοῦ Ἀποκόρωνα, ἔξω τῆς πόλεως τοῦ Ρεθύμνου, στό Ἅγιον Βασίλειο καί στήν Ἱεράπετρα. Σ' ὅλες τίς μάχες αὐτές νίκησαν οἱ Ἐπαναστάτες.

Ἡ Τουρκία νικήθηκε ἀπό τή Ρωσία καί γίνηκε στό Βερολίνο ἓνα συνέδριο ἀπό ἀντιπροσώπους τῶν ἑξι Μεγάλων Δυνάμεων (Ἀγγλία, Γαλλία, Ἰταλία, Γερμανία, Αὐστρία, Ρωσία), γιά νά κανονίσουν τήν τύχη τῆς νικημένης Τουρκίας.

Δυστυχῶς καί πάλι ἡ ἀπόφαση τοῦ συνεδρίου ἦταν ἄδικη γιά τήν Κρήτη. Λευτερώθηκε ἡ Θεσσαλία κι ἓνα μέρος τῆς Ἡπείρου καί δόθηκαν στήν Ἑλλάδα, μά ἡ Κρήτη καταδικάστηκε καί πάλι νά μείνῃ στόν Τουρκικό ζυγό. Ἀπαίτησαν ὅμως οἱ Δυνάμεις νά δοθῆ τέλεια αὐτοδιοίκηση στήν Κρήτη καί νά ἐφαρμοστῆ, σέ ὅλες τίς ὑπόδουλες ἀπό τήν Τουρκία χώρες, ἰσοπολιτεία μεταξύ Χριστιανῶν καί Τούρκων. Ἔτσι ἡ Τουρκία ἔστειλε ἀντιπροσώπους στήν Κρήτη νά συνηγοροῦν μέ τούς ἐπαναστάτες. Ὑστερ' ἀπό πολλῆς συζητήσεως κατάληξαν σέ συμφωνία. Οἱ συζητήσεις γίνηκαν στή Χαλέπα, προάστειο τῶν Χανιῶν καί γι' αὐτό ἡ συνθήκη πού γίνηκε, ὀνομάστηκε «Σύμβαση τῆς Χαλέπας».

Μέ τή σύμβαση αὐτή, ἡ Κρήτη θά εἶχε Ἑλληνες διοικητές. Τούς νόμους θά τοὺς ἔκανε Κρητικὴ Βουλὴ. Οἱ βουλευτές θά ἐκλέγονταν καί ἀπὸ Τούρκους καί ἀπὸ Χριστιανούς ἀναλογα μέ τὸν ἀριθμὸ τους. Τὰ δικαστήρια θά ἦταν ἐπίσης μειχτὰ καί οἱ ἀποφάσεις των δὲ θά μπορούσαν νά ἀκυρώνωνται ἀπὸ τήν Τουρκικὴ κυβέρνησι. Ἦταν μιὰ τέλεια σχεδὸν αὐτονομία. Ἡ ἐπανάσταση αὐτὴ βᾶστηξε ὀχτῶ μηνες.

Ἐπανάσταση τοῦ 1889.— Οἱ Μουσουλμάνοι τῆς Κρήτης

δὲ μπορούσαν νὰ ὑποφέρουν τὰ προνόμια, πού πήραν οἱ Χριστιανοὶ μὲ τὴ σύμβαση τῆς Χαλέπας.

Ἦξαιραν, πὼς τὰ προνόμια αὐτά, δόθηκάν μὲ ἐξαναγκασμὸ τῆς Τουρκίας ἀπὸ τὶς Μεγ. Δυνάμεις κι ἔκαμαν ὅ,τι μπορούσαν, γιὰ ν' ἀποτύχη τὸ νέο αὐτόνομο πολίτευμα.

Οἱ ἐκλογὲς τῶν βουλευτῶν ἔφεραν φιλονικίες καὶ διχόνοιες ἀνάμεσα στοὺς Χριστιανοὺς. Ἔτσι δημιουργήθηκε μιὰ κατάσταση, πού ἦταν σωστὴ ἀναρχία. Φόνοι, ἀρπαγὲς καὶ ἄλλα κακὰ γίνονταν καὶ πάλι στὸ πολύπαθο νησί.

Μὲ τὴ δικαιολογία λοιπόν, πὼς οἱ Κρητικοὶ δὲν μπορούν τάχα νὰ διοικηθοῦν μὲ αὐτόνομο πολίτευμα, ἡ Τουρκία στὰ 1889 κατάργησε τὰ προνόμια, πού εἶχαν δοθῆ μὲ τὴ σύμβαση τῆς Χαλέπας. Ἀνακάλεσε τὸ Χριστιανὸ διοικητὴ κι ἔστειλε Μωαμεθανό, μὲ στρατὸ πολὺ, γιὰ νὰ χτυπήσῃ τοὺς Χριστιανοὺς τῆς Κρήτης, ἂν θελήσουν νὰ διαμαρτυρηθοῦν ἢ νὰ ἐπαναστατήσουν.

Πραγματικὰ οἱ Χριστιανοὶ συγκεντρώθηκαν στὴν Κράπη τοῦ Ἀποκόρωνα κι ἔπειτα στὰ Μπουτσουνάρια τῆς Κυδωνίας κι ἔστειλαν διαμαρτυρία πρὸς τὶς Μ. Δυνάμεις καὶ τὴν Τουρκία. Δυστυχῶς ἡ διαμαρτυρία τῶν δὲν εἰσακούστηκε καὶ ὁ νέος τοῦρκος διοικητὴς καταδίωξε, ὅσους εἶχαν ὑπογράψει τὴ διαμαρτυρία. Σήκωσαν καὶ πάλι ἐπανάσταση. Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση δὲ μπορούσε νὰ δώσῃ βοήθεια, γιὰτὶ ἡ περίσταση δὲν ἦταν κατάλληλη καὶ οἱ Ἐπαναστάτες βρέθηκαν στὴν ἀνάγκη νὰ φύγουν στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα.

Ἐπανάσταση τοῦ 1896.— Πέρασαν ἀπὸ τότε ἑπτὰ χρόνια. Μέσα σ' αὐτά οἱ Χριστιανοὶ ἔπαθαν ἀπερίγραπτα μαρτύρια, φυλακίσεις, ἔξοριες καὶ ἄλλους ἐξευτελισμοὺς. Αὐτὰ ἀνάγκασαν τοὺς Χριστιανοὺς νὰ ξεσηκωθοῦν σὲ νέα ἐπανάσταση στὰ 1896.

Μόλις κηρύχθηκε ἡ ἐπανάσταση, ἐπεμβῆκαν καὶ πάλι οἱ Μ. Δυνάμεις κι ἀνάγκασαν τὴν Τουρκία νὰ ἐπαναφέρῃ τὰ προνόμια τῆς συμβάσεως τῆς Χαλέπας. Αὐτὸ δυσaráεστησε τοὺς Τουρκοκρητικούς, πού δὲ μπορούσαν νὰ ἀνεχτοῦν νὰ ἔχουν τὰ ἴδια προνόμια μὲ τοὺς Χριστιανοὺς καὶ ἐφώναζαν πὼς, μὲ κανένα τρόπο, δὲ δέχονται νὰ ξαναγυρίσῃ τὸ αὐτόνομο πολίτευμα στὴν Κρήτη.

Στὰ Χανιά μάλιστα ἐνέργησαν σφαγές ἐναντίον τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πόλεως κι ἔκαψαν τὴ κεντρικὴ χριστιανικὴ συνοικία. Οἱ κάτοικοι τῆς συνοικίας τρυπώντας τὰ σπίτια τους περᾶσαν στὸ νὰο τῶν Καθολικῶν. Ἀπ' ἐκεῖ τοὺς πήραν Εὐρωπαϊκὰ στρατεύματα καὶ τοὺς μετέφεραν στὰ πλοῖα των, πού βρισκόνταν ἔξω ἀπὸ τὸ λιμάνι τῆς πόλεως καὶ γλίτωσαν.

Τὰ Εὐρωπαϊκὰ πλοῖα ἀποβίβασαν τότε στρατὸ στὴν πόλη καὶ ἔφεραν τὴν τάξη. Τὸ ἴδιο ἔκαμαν καὶ γιὰ τὶς ἄλλες πόλεις τῆς Κρήτης, τὸ Ρέθυμνο καὶ τὸ Ἡράκλειο.

Μάχη στὴν Ἀρμυρίδα τοῦ Ἀποκόρωνα. — Οἱ Τούρκοι ἐξόρμησαν πρὸς τὸν Ἀποκόρωνα γιὰ νὰ ἐνισχύσουν τὶς Τουρκικὲς φρουρὲς.

Οἱ ἐπαναστάτες τοὺς χτύπησαν καὶ τοὺς ἀπόκλεισαν στὸ ἀκρογιάλι τῆς Ἀρμυρίδας. Πολλοὶ Τούρκοι χάθηκαν σ' ἐκείνη τὴν μάχη. Θὰ πάθαιναν τέλεια καταστροφή, ἂν δὲν τοὺς παραλάβαιναν ἀπ' ἐκεῖ τὰ Τουρκικὰ πλοῖα.

Βομβαρδισμὸς τοῦ Προφήτη Ἡλίου. — Οἱ ναύαρχοι τῶν Εὐρωπαϊκῶν πλοίων προκήρυξαν, πῶς, ὥσπου νὰ παρθοῦν ἀποφάσεις, δὲν ἐπιτρέπουν οὔτε στοὺς Χριστιανοὺς οὔτε στοὺς Τούρκους νὰ διαταράξουν τὴν ἡσυχία τῶν πόλεων.

Οἱ Ἐπαναστάτες τῶν Χανιῶν κρατοῦσαν τὴν κορυφογραμμὴ τῆς λοφοσειρᾶς πάνω ἀπὸ τὴ Χαλέπα, ὅπου τὸ ἐκκλησάκι τοῦ Προφήτη Ἡλίου.

Μιά μέρα οἱ Τούρκοι ἐνέργησαν σ' ὄλο αὐτὸ τὸ μέτωπο ἐπίθεση κατὰ τῶν Χριστιανῶν. Οἱ Χριστιανοὶ κράτησαν γερὰ τὶς θέσεις των, μὰ οἱ ναύαρχοι εἶχαν πάρει τὴν πληροφορία, πῶς τὴν ἐπίθεση, τὴν ἐνέργησαν οἱ Χριστιανοὶ καὶ ἄρχισαν ἓνα σφοδρὸ κανονιβολισμὸ κατὰ τῶν Ἐπαναστατῶν τοῦ Ἀκρωτηριοῦ καὶ πρὸ πάντων κατὰ ἐκείνων, πού κρατοῦσαν τὸ ὕψωμα τοῦ Προφήτη Ἡλίου (9 Φεβρουαρίου 1897).

Οἱ Ἐπαναστάτες κράτησαν τὶς θέσεις των ἔχοντας ὕψωμένη πάνω σ' ἓνα βράχο τὴ σημαία τους, τὴν Ἑλληνικὴ Σημαία. Ἐνα θραῦσμα ὀβίδας κόβει τὸ κοντὸ καὶ ἡ σημαία πέφτει. Ἐνας πολεμιστὴς ἀμέσως, κάνοντας κοντάρι τὸ κορμί του, σηκώνει καὶ πάλι τὴ σημαία καὶ στέκεται ἄτρομος, στὴ βροχὴ τῶν ὀβίδων, πάνω στὸ βράχο. Στὸ θέαμα αὐτὸ οἱ ναῦτες κι οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ πολεμικοῦ πλοίου, πού βρισκόταν τότε

κοντά ατά Εύρωπαϊκά πλοία, χειροκροτούν και ζητωκραυγάζουν. Οί Εύρωπαίοι ναύαρχοι ντροπιασμένοι σταματούν τόν κανονιοβολισμό.

“Εριξαν πάνω από 70 όβιδες έναντίον τών ανθρώπων, πού δέ ζητούσαν τίποτε άλλο, από τή λευτεριά τών.

“Η Έπαναστατική Έπιτροπή, πού έδρευε τότε στίς Πλακοδρες τοϋ ‘Ακρωτηριού, απέύθυνε πρós όλο τόν πολιτισμένο κόσμο έντονη διαμαρτυρία, γιά τή μεγάλη αύτή άδικία.

“Υστερ’ από χρόνια, στή θέση αύτή, στήθηκε τó άγαλμα τής Έλευθερίας, γιά νά συμβολίξη εκεί όλους τούς άγώνες, πού έκαμε ή Κρήτη, γιά ν’ άποχτήση και νά διατηρήση τή Λευτεριά της. Δίπλα στο άγαλμα θάφτηκε, κατά τήν έπιθυμία του, ό μεγάλος πολιτικός τής Ελλάδας, ό Έλευθέριος Βενιζέλος, ένδοξο τέκνο τής Κρήτης. Ήταν τότε νεαρός πολεμιστής και γραμματέας τής Έπαν. Έπιτροπής.

Οί Κυβερνήτες τών Μεγάλων Κρατών άναγκάστηκαν νά κανονίσουν τó Κρητικό ζήτημα μέ τέτοιον τρόπο, πού νά δεχτούν και ή Τουρκία και ή έπαναστατημένη Κρήτη. Ήταν πολύ δύσκολο, γιατί ό,τι δεχόταν τó ένα μέρος, δέν τó δεχόταν τó άλλο.

“Ο Κρητικός πολεμιστής, πού έστέσε γιά κοντάρι τής Έλλ. Σημαίας τó κορμί του

Ἑλληνικὸς στρατὸς στὴν Κρήτη.—“Υστερ’ ἀπὸ τὰ περιστατικά αὐτὰ οἱ Κρητικοὶ εἶχαν μεγάλο κίντυνο ἀπὸ τοὺς Τούρκους, πού δὲ σέβονταν τὶς προκηρύξεις τῶν ναυάρχων τῶν Μ. Δυνάμεων. Ἡ Ἑλλ. Κυβέρνηση ἔστειλε τότε στὴν Κρήτη ἓνα σῶμα στρατοῦ μὲ ἀρχηγὸ τὸν Τιμολέοντα Βάσο. Ἐστειλε καὶ πολεμικὰ πλοῖα νὰ ἐπιτηροῦν τὰ Κρητικὰ ἀκρογιάλια, καὶ νὰ μὴν ἀφήσουν ν’ ἀποβιβάσῃ τουρκικὸς στρατὸς στὴν Κρήτη. Ὁ Βάσος ἀποβιβάστηκε στὸ Κολυμπάρι τῆς Κισάμου στίς 2 Φεβρουαρίου τοῦ 1897. Προχώρησε ἀπ’ ἐκεῖ κι ἔδιωξε τοὺς Τούρκους ἀπὸ τὸν πύργο τῶν Βουκολιῶν. Στὰ Λιβάδια, ἐκεῖ πού εἶναι σήμερο οἱ φυλακὲς τῆς Ἀγιάς, λίγο ἔξω ἀπὸ τὰ Χανιά, ἔδωκε μιὰ μεγάλη μάχη, στὴν ὁποία νικῆθηκαν οἱ Τούρκοι καὶ ἀναγκάστηκαν νὰ ὑποχωρήσουν καὶ νὰ κλειστοῦν στὸ φρούριο τῶν Χανιῶν. Ἄν δὲν ὑπῆρχε ἡ ἀπαγόρευσις τῶν Μ. Δυνάμεων, ὁ Βάσος θὰ κυρίευε τότε τὰ Χανιά.

Σύγχρονα ἀποβιβάστηκε στοὺς Καλοὺς Λιμένες τῆς Μεσαρᾶς ὁ Ἄ. Κόρακας μὲ 350 ἄνδρες καὶ 2 κανόνια. Ἔστειλε τὸ στρατηγεῖο του στὸ χωριὸ Δαφνές κι ἐπιτηροῦσε τοὺς Τούρκους τοῦ Ἡρακλείου, πού ἔβγαιναν ἀπὸ τὴν πόλη κι ἔκαναν ἐξορμήσεις κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν.

Σὲ μιὰ τέτοια ἐξόρμησις στίς Ἀρχάνες, γίνηκε μάχη, στὴν ὁποία νικῆθηκαν οἱ Τούρκοι καὶ ἀναγκάστηκαν νὰ κλειστοῦν στὸ Ἡράκλειο.

Οἱ σφαγὲς τοῦ Ἡρακλείου.—Οἱ Μεγ. Δυνάμεις εἶχαν ἀποφασίσει νὰ κηρύξουν τὴν Κρήτη αὐτόνομη μὲ τὴν ἐπίβλεψιν καὶ τὴν προστασίαν των. Οἱ Χριστιανοὶ δέχονταν τὴν ἀπόφασιν, σὰν προσωρινὸ σταθμὸ, πού θὰ τοὺς ἔφερνε στὴν Ἐνωσιν. Οἱ Τούρκοι ὅμως, παρακινούμενοι κρυφὰ ἀπὸ τὴν Τουρκικὴ Κυβέρνησιν, ἀντιδροῦσαν στὴ λύσιν αὐτή. Στίς 25 Αὐγούστου 1898 ὁ Ἀγγλικὸς στρατὸς θέλησε νὰ ἐγκαταστήσῃ στὰ λιμενικὰ γραφεῖα τοῦ Ἡρακλείου τοὺς χριστιανοὺς ὑπαλλήλους. Τότε, ἄταχτοι Τούρκοι, πού πῆραν βοήθειαν ἀπὸ τὸν ταχτικὸ στρατό, σκότωσαν μερικοὺς Ἀγγλοὺς στρατιῶτες καὶ ξεχύθηκαν ἐπείτα στὴν πόλιν. Σκότωσαν πάνω ἀπὸ 300 ἄοπλους Χριστιανοὺς. Οἱ Ἀγγλοὶ ἀποβίβασαν ἀμέσως στρατό καὶ κατάλαβαν τὴν πόλιν. Ἀποκατάστησαν τὴν τάξιν κι ἔπιασαν πολλοὺς Τούρκους. Κρέμασαν 18 ἀπὸ τοὺς πρωταίτιους κι ἔδωκαν διαταγὴν στὸν Τουρ-

κικό στρατό νά ἐγκαταλείψη μέσα σέ σύντομη προθεσμία τήν Κρήτη. Σέ λίγες μέρες ὅλος ὁ Τουρκικός στρατός ἔφυγε.

Ἡ Κρήτη αὐτόνομη ἡγεμονία.—Ἐπειδὴ ἡ Ἑλλάδα ἔστειλε στρατό στήν Κρήτη, ἡ Τουρκία βρῆκε ἀφορμή ἀπ' αὐτό καί κήρυξε τὸν πόλεμο ἐναντίο της. Στις μάχες, πού γίνηκαν στή Θεσσαλία, νίκησαν οἱ Τούρκοι καί κατάλαβαν τὴ Θεσσαλία. Ἡ ἐπέμβαση ὅμως καί πάλι τῶν Μ. Δυνάμεων ἀνάγκασε τὴν Τουρκία νά ἀποσυρθῆ παίρνοντας πολεμικὴ ἀποζημίωση ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Ὑποχρεώθηκε ἀκόμη ἡ Ἑλλάδα ν' ἀνακαλέσῃ καί τὸ στρατό, πού εἶχε στείλει στήν Κρήτη καί νά πάψῃ νά ἐγισχύῃ τοὺς ἐπαναστάτες.

Οἱ Κρητικοὶ ἐνοπλοὶ ζητοῦν ἀπὸ τῆς Μεγ. Δυνάμεις (Ἀγγλία, Γαλλία, Ρωσία, Ἰταλία) τὴν Ἑνωσὴ τῆς Κρήτης μετὰ τὴν Ἑλλάδα

Πόσα ὑπόφερε ἡ καημένη ἡ Μητέρα Ἑλλάδα, γιὰ νά ἐλευθερώσῃ τὴ σκλάβαν κόρη της!

Πῆραν ὅμως οἱ Μεγ. Δυνάμεις στὰ χέρια τῶν τὸ Κρητικὸ

ζήτημα, νά τὸ λύσουν αὐτές, χωρὶς τὴ γνώμη τῆς Τουρκίας.

"Ἐτσι ἀποφάσισαν νά γίνῃ ἡ Κρήτη ὀλότελα αὐτόνομη. Ἡ Τουρκία θά εἶχε τὴν φιλή ἐπικυριαρχία τῆς Κρήτης, χωρὶς νά ἔχη τὸ δικαίωμα νά ἐπέμβαινη στὴ διοίκησίν της. Γιὰ δείγμα τῆς ἐπικυριαρχίας, θά ὑψωνόταν στὴ Σούδα μιὰ τουρκικὴ σημαία.

Ἡ Κρήτη κηρύχθηκε **Αὐτόνομη Ἡγεμονία**, μὲ ἡγεμόνα τὸ δεύτερο γιὸ τοῦ βασιλιᾶ τῆς Ἑλλάδας, τὸν πρίγκηπα Γεώργιο. Στὶς 9 Δεκεμβρίου 1898 ἀποβιβάστηκε στὴν Σούδα, μὲ τοὺς

Ὁ πρίγκηπας Γεώργιος, ὁ ἡγεμόνας τῆς αὐτόνομης Κρήτης, ἀποβιβάζεται στὴ Σούδα συνοδευόμενος ἀπὸ τοὺς ναυάρχους τῶν Μεγ. Δυνάμεων.

χαιρετιστήριους κανονιοβολισμοὺς τῶν Εὐρωπαϊκῶν πλοίων, ὁ ἡγεμόνας Γεώργιος καὶ ἀνάλαβε τὴ διοίκησιν τῆς Κρήτης. Ἡ ἡμέρα αὐτὴ καθιερώθηκε ἀπὸ τότε νά ἑορτάζεται, σὰν ἡμέρα ἀπελευθέρωσης τῆς Κρήτης.

Ἡ ΚΡΗΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

Οἱ Κρητικοὶ δέχτηκαν τὸ αὐτόνομο πολίτευμα, σὰν προσωρινό, ὥσπου νά συμφωνήσουν οἱ Μεγ. Δυνάμεις, νά ἐπιτρέ-

ψουν τήν "Ενωση με τήν 'Ελλάδα.

Με τήν ἐλπίδα αὐτή παράδωκαν τὰ ὄπλα τοὺς στὰ Εὐρωπαϊκά στρατεύματα, πού ἀποβιβάστηκαν στήν Κρήτη, γιά νά τήν προστατεύουν καί ρίχτηκαν μέ ὄρεξη στίς εἰρηνικές ἐργασίες. Τάξη, δικαιοσύνη, ἡσυχία ἐπικράτησε παντοῦ. Τοῦρκοι καί Χριστιανοί λησμόνησαν τῇ θανάσιμῃ ἔχθρα, πού τοὺς χώριζε ὡς τώρα. Στῇ Βουλῇ καί στήν Κυβέρνηση λάβαιναν μέρος Χριστιανοί καί οἱ Τοῦρκοι ἀνάλογα μέ τὸν ἀριθμὸ τους.

Ἐπανάσταση τοῦ Θερίσσου (1905)

Πέρασαν ἔτσι ἕξι χρόνια ζηλευτῆς εὐνομίας. Μ' ἄρχισαν πάλι οἱ Κρητικοί νά χάνουν τὴν ὑπομονή των, βλέποντας τίς Μ. Δυνάμεις νά μὴν παίρνουν τὴν ἀπόφαση γιά τὴν "Ενωση.

Ἡ πολιτικὴ μερίδα, πού εἶχε ἀρχηγό της τὸν Ἐλευθέριο Βενιζέλο, ἔκρινε, πὼς ἔπρεπε νά ζητηθῇ πάλι ἡ "Ενωση, ὄχι πιά μέ ἔγγραφα καί ψηφίσματα τῆς Βουλῆς, ἀλλὰ μέ ἔνοπλη διαμαρτυρία. Ἐτσι, τὸ Μάρτιο τοῦ 1905, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ Βενιζέλου, μέ ἀρχηγὸ τὸν ἴδιο, ἄρπαξαν τὰ ὄπλα καί στρατοπέδεψαν στὸ Θερίσσο, ἕνα μικρὸ χωριὸ στοὺς πρόποδας τῶν Λευκῶν Ὀρέων.

"Ἐστειλαν ἔγγραφη διαμαρτυρία πρὸς τίς Μ. Δυνάμεις, γιά τὴν τόση καθυστέρηση τῆς Ἐνώσεως καί δήλωναν καθαρὰ καί ξεάστερα, πὼς δὲ θά καταθέσουν τὰ ὄπλα, ἂν δὲν γίνῃ ὀριστικὰ πιά ἡ "Ενωση.

Οἱ Μεγάλες Δυνάμεις ἀκόμη δὲν μποροῦσαν νά συμφωνήσουν. Μερικὲς ἀπ' αὐτὲς δὲ συμφωνοῦσαν, γιά νά μὴ δυσαρεστήσουν τὴν Τουρκία, πού δὲ δεχόταν μέ κανένα τρόπο νά γίνῃ ἡ "Ενωση. Δὲν ἔκριναν ὁμῶς σωστὸ νά χτυπήσουν τοὺς ἐπαναστάτες μέ τὰ στρατεύματά των. Μόνο οἱ Ρῶσοι στὸ Ρέθυμνο τοὺς χτύπησαν, μὰ οἱ ἐπαναστάτες ὑποχώρησαν χωρὶς σοβαρὲς ἀπώλειες.

"Ὑστερα ἀπὸ 7 μῆνες, οἱ Μ. Δυνάμεις πῆραν νέες ἀποφάσεις. Δὲν ἔδωκαν πλήρη τὴν "Ενωση, μὰ τὴν ἔφεραν ἀκόμη πιὸ κοντά. Δέχτηκαν νά ἀνακληθῇ ὁ Πρίγκηπας Γεώργιος, πού εἶχε δυσαρεστήσει, μέ τὴν κάπως αὐταρχικὴ του διοίκηση, πολλοὺς Κρητικούς καί νά ἀντικατασταθῇ μέ ἄλλο Ἕλληνα Διοικητικὴ Ἱστορία

κητή, πού θά τόν διόριζε ἀπ' εὐθείας ὁ βασιλιάς τῆς Ἑλλάδας. Δέχτηκαν νά διοργανωθῇ Κρητικὸς στρατός, μὲ Ἑλληνες ἀξιωματικούς καὶ ν' ἀποσύρουν τὰ στρατεύματά τους ἀπὸ τὴν Κρήτη.

Οἱ ἐπαναστάτες δέχτηκαν, γιατί αὐτὰ πού δόθηκαν, ἦταν οὐσιαστικὴ Ἑνωσι, μὲ τὴ βέβαιη ἐλπίδα, πὼς σὲ λίγο θά γινόταν καὶ ἡ τυπικὴ Ἑνωσι, καὶ κατάθεσαν τὰ ὄπλα.

Νέος διοικητὴς τῆς Κρήτης, διορίστηκε ἀπὸ τὸ βασιλιά Γεώργιο ὁ διακεκριμένος πολιτικὸς Ἄλεξ. Ζαῖμης καὶ λίγο ἀργότερα, ὅταν παραιτήθηκε αὐτός, ὁ ἐπίσης διακεκριμένος πολιτικὸς Στεφ. Δραγούμης.

Πραγματικὰ μέσα σὲ δύο χρόνια διοργανώθηκε ὁ Κρητικὸς στρατός, ἡ Κρητικὴ Πολιτοφυλακὴ, ὅπως ἔλεγαν τότε αὐτὸ τὸ στρατό, καὶ τὰ στρατεύματα κατοχῆς τῶν Μεγ. Δυνάμεων, ἀποσύρθηκαν.

Ὁ Βαλκανοτουρκικὸς πόλεμος.—Πέρασαν ἀκόμη ἐφτά χρόνια. Οἱ Μεγ. Δυνάμεις δὲν ἀποφάσιζαν νά ἐπιτρέψουν καὶ τὴν τυπικὴ ἔνωσι, γιατί δὲ δεχόταν ἡ Τουρκία.

Κάθε χρόνο οἱ Κρητικοὶ μὲ ὑπομνήματα, μὲ διαμαρτυρίες καὶ κάποτε μὲ στασιαστικὰ κινήματα, προσπαθοῦσαν νά ἐξαναγκάσουν τίς Μ. Δυνάμεις γιὰ τὴ μεγάλη ἀπόφασι.

Στὰ 1911 κυβερνοῦσε τὴν Ἑλλάδα ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος, ὁ ἄλλοτε ἀρχηγὸς τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Θερίσσου. Ὁ μέγας αὐτός πολιτικὸς εἶδε, πὼς, γιὰ νά δεχτῆ ἡ Τουρκία νά παραιτηθῇ ἀπὸ τὰ ψιλὰ ἐπικυριαρχικὰ δικαιώματά της, στὴν Κρήτη, ἔπρεπε νά χτυπηθῇ καὶ νά νικηθῇ. Μά, μόνη ἡ Ἑλλάδα, δὲ θά μπορούσε νά τὸ κάμῃ αὐτό. Ἐπρεπε νά συμμαχήσουν τὰ χριστιανικὰ κράτη τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου καὶ νά τὴ χτυπήσουν ὅλα μαζί. Ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος διοργάνωσε, ὅσο μπορούσε καλύτερα, τὸν Ἑλληνικὸ στρατό καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο ἄρχισε διαπραγματεύσεις μὲ τὰ Βαλκανικὰ κράτη Σερβία, Βουλγαρία καὶ Μαυροβούνιο.

Σὲ λίγους μῆνες εἶχε γίνει ἡ συμμαχία τῶν κρατῶν αὐτῶν καὶ εἶχε παρθῇ ἡ ἀπόφασι νά χτυπήσουν, τὸν ὀβριὸ τοῦ 1912, τὰ τουρκικὰ στρατεύματα καθένα στὰ σύνορά του.

Ἡ Τουρκία νικήθηκε στὸν πόλεμο αὐτό καὶ ἀναγκάστηκε νά ὑπογράψῃ συνθήκη μὲ τὴν ὁποία παρὰχωροῦσε στοὺς νικη-

τές όλες τις χώρες που κρατούσε στη Βαλκανική χερσόνησο, εκτός από την ανατολική Θράκη.

Τότε παραιτήθηκε, θέλοντας και μή, από τα ψιλὰ ἐπικυριαρχικά δικαιώματά της στην Κρήτη.

Ἡ Ἐνωσις.—Τὸ ἐμπόδιο, πού δὲν ἄφηνε νὰ πραγματοποιηθῆ ὁ προαιώνιος πόθος τῶν Κρητικῶν, ἡ ἀρνήσις τῆς Τουρκίας, παραμερίστηκε καὶ οἱ Μ. Δυνάμεις ἔδωκαν τὴ συγκατάθεσίν τους στὴν Ἐνωσις.

Ἐτσι, τὴν 1 τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1913, ὁ βασιλιάς Κωνσταντῖνος καὶ ὁ πρωθυπουργὸς Ἐλ. Βενιζέλος, με συνοδεία τὸ θρυλικὸ πολεμικὸ πλοῖο μας, τὸν Ἀβέρωφ, ὑψώσαν τὴν Ἑλληνικὴ σημαία στὴν ἔπαλξιν τοῦ φρουρίου τῶν Χανίων. Τὴν ὑψώσαν ἐκεῖ ἀκριβῶς, πού οἱ Κρητικοὶ τὴν εἶχαν ὑψώσει πρὸ τριῶν ἐτῶν, ἀλλὰ τὴν κατέβασαν με τὴ βία

Ὁ βασιλιάς τῆς Ἑλλάδος Κωνσταντῖνος καὶ ὁ πρωθυπουργὸς Ἐλευθ. Βενιζέλος οἱ θριαμβευτὲς τῶν Βαλκανικῶν πολέμων.

οί ναῦτες τῶν Μεγάλων Δυνάμεων κι ἔκοψαν τὸ κοντάρι της.
 Ἡ Ἐνωσι, ἡ μαγική ἐκείνη λέξι, πού μάγεψε τόσες γενιές, δὲν εἶναι πιά πόθος οὔτε ὄνειρο. Εἶναι πραγματικότητα!

Οἱ Κρητικοὶ πανηγυρίζουν τὴν ἐκπλήρωση τοῦ προαιώνιου πόθου τῶν, τὴν Ἐνωσι τους μετὴ Μητέρα Ἑλλάδα τὴν 1η Δεκεμβρίου 1913

Στὰ 1945 ἐνώθηκε καὶ ἡ ἄλλη κόρη ἡ Δωδεκάνησος. Ὑπολείπεται ἀκόμη ἡ ἐπίσης διαλεχτὴ κόρη ἡ Κύπρος. Ἡ Ἀγγλία, πού παραχώρησε κάποτε τὴν Ἐφτάνησο στὴν Ἑλλάδα, δὲν εἶναι δυνατόν, παρά νὰ δεχτῆ νὰ παραχωρήσῃ καὶ τὴν Κύπρο. Αὐτὸ εἶναι καθήκον της ἀπέναντι τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Κύπρου, πού στάθηκαν πιστοὶ φίλοι καὶ σύμμαχοι στὶς δύσκολες στιγμὲς τῆς μεγάλης Αὐτοκρατορίας.

Ἐλεύθερες κι ἐνωμένες, ὅπως στὰ παλιὰ χρόνια, οἱ Ἑλληνικὲς χώρες συμερίζονται τὶς τύχες τῆς Μητέρας τῶν, καὶ βαδίζουν μετὰ σταθερὸ καὶ γοργὸ βῆμα στὸ δρόμο τῆς προόδου καὶ τοῦ πανανθρώπινου πολιτισμοῦ, στὸν ὁποῖο ἡ Ἑλλάδα εἶναι προορισμένη ἀπὸ τὴ Θεῖα Πρόνοια νὰ παίξῃ καὶ πάλι σημαντικό ρόλο.

Τὸ ἄγαλμα τῆς Ἐλευθερίας, ποὺ στήθηκε στὸ ὕψωμα τοῦ Προφήτη Ἡλία γιὰ νὰ συμβολίζῃ τοὺς ἀγῶνες τῆς Κρήτης γιὰ τὴ λευτεριά της. Δίπλα του εἶναι ὁ τάφος τοῦ μεγάλου τέκνου τῆς Κρήτης τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου.

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ

Η ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΚΑΤΟΧΗ

Η ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Στὸ δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο (1939-1944), ἡ Ἑλλάδα χτυπήθηκε ἀπὸ δυὸ μεγάλα κράτη, τὴν Ἰταλία (1940) καὶ τὴ Γερμανία (1941).

Ἡ Ἑλλάδα, δὲν τρόμαξε ἀπὸ τὴ μεγάλη ὑπεροχὴ τῶν ἐχθρῶν της. Πολέμησε μὲ ὄλες τὶς δυνάμεις της ἕξι ὀλόκληρους μῆνες, μὰ στὸ τέλος, νικήθηκε καὶ καταχτήθηκε ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς της. Κατάχτησαν τὶς χῶρες της, μὰ ὄχι τὴν ψυχὴ της.

Ὁ βασιλιάς Γεώργιος ὁ Β΄, ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση, ἕνα μέρος τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ τὰ πολεμικὰ πλοῖα κατάφυαν πρῶτα στὴν Κρήτη κι ὕστερα στὶς χῶρες τῶν συμμάχων

“Αγγλων και συνέχισαν μαζί τους τόν πόλεμο.

Άεροπορικὸς βομβαρδισμὸς.—Στις 20 Μαΐου τοῦ 1941, ἀπὸ τὸ πρῶν, ἀμέτρητα γερμανικὰ ἀεροπλάνα περιφέρονταν στὸν οὐρανὸ τῆς Κρήτης. “Αλλά ψηλότερα, ἄλλα χαμηλότερα.

Σφύριζαν σὰ δαιμονισμένα, χαμῆλωναν κι ἔριχναν τὶς βόμβες των παντοῦ, ὅπου ἔβλεπαν κατοικημένο τόπο ἢ κάποια κίνηση στρατιωτικῆ. Τὰ ἀντιαεροπορικὰ πυροβόλεϊα τῶν “Αγγλων ἔριχναν ἀδιάκοπα ἐναντία στοὺς ἐπιδρομεῖς καὶ κάπου κάπου φαίνονταν νὰ κατακυλοῦν ἀπὸ τὰ ὕψη τ’ οὐρανοῦ χτυπημένα ἀεροπλάνα. Μὰ εἶναι τόσο πολλὰ! “Ανεξάντλητα. “Αλλά ἔρχονται κι ἄλλα φεύγουν, γιὰ νὰ ξαναφορτώσουν ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ ἀεροδρόμια τὸ θανατερό φορτίο τους.

Τὸ πρόγραμμα τῶν Γερμανῶν, νὰ καταλάβουν μὲ κάθε θυ-

σία τὴν Κρήτη, ἀρχίζει νὰ ἐκτελεθῆται. “Ἡ Κρήτη θὰ καταληφθῆ μὲ τ’ ἀεροπλάνα. “Ἐτσι εἶναι ἡ διαταγὴ τοῦ γερμανοῦ διχτάτορα τοῦ Χίτλερ. “Απὸ τὴ θάλασσα εἶναι ἐντελῶς ἀδύνατο, γιὰτὶ κυριαρχοῦν σ’ αὐτὴ ὁ “Αγγλικὸς καὶ ὁ “Ελληνικὸς στόλος. Θὰ ρίξουν ἀλεξιπτωτιστὲς νὰ καταλάβουν τὴν Κρήτη.

“Ο Κρητικὸς οὐρανὸς γέμισε ἀπὸ ἀλεξιπτῶτα

Δυὸ ὄρες βᾶστηξε ὁ συνεχὴς αὐτὸς βομβαρ-

δισμός και ή ανέλετη καταστροφή τών πάντων. Φωτιά στον άέρα, φωτιά στη γη. Κρότοι μεγάλοι και μικροί δονουν την άτμόσφαιρα. Χαλασμός κόσμου!

Οι άλεξιπτωτιστές πέφτουν. — Σε λίγο ή φριχτή εικόνα παίρνει άλλη μορφή. Στον καπνισμένο ούρανό άργοςέρνονται μεγάλα άεροπλάνα, που ως τώρα δεν είχαν φανή όμοια.

Φαινόταν σαν κάτι να δυσκόλευε τó πέταγμα των. Και ήταν αυτό τó κάτι, δυó, τρία, τέσσερα άνεμοπλάνα, που έφερνε τó καθένα πίσω του σε μιά σειρά, σά βαγόνια σιδηροδρόμου. "Έσερναν βόλτες γύρω, για να βρούν τó κατάλληλο μέρος να ρίξουν τó φορτίο τους. Και να! Σε λίγο από τά άεροπλάνα πηδοϋσαν κι όλο πηδοϋσαν οι άλεξιπτωτιστές. 'Ο ούρανος γέμισε από μεγάλες χρωματιστές μεταξωτές όμπρέλλες. Τά άνεμοπλάνα λυονταν και κατέβαιναν σιγά προς τή γη, φορτωμένα

(Σύνθεση κ. Φρίξου 'Αραβίτη).

.....Πολλοί σκοτώνονται προτού κατεβοϋν.

Γερμανούς στρατιώτες.

Οί άλεξιπτωτιστές κρεμασμένοι από τὰ μεταξένια σκοινιά του άλεξιπτωτου κατέβαιναν άργά προς τή γή. "Άλλα άλεξιπτωτα, με διαφορετικό χρώμα, κατεβάζουν κασόνια με πυρομαχικά, κανόνια και άλλα πολεμικά σύνεργα.

Οί στρατιώτες μας, οί "Άγγλοι, οί Αύστραλοι στρατιώτες, που έχουν έρθει από τις μακρινές χώρες των, να μάς βοηθήσουν και όσοι από τον πληθυσμό είχαν κάποιο όπλο, και αυτές ακόμη οί γυναίκες, έχουν έτοιμάσει τήν ύποδοχή στους άλεξιπτωτιστές. Πολλοί άπ' αυτούς σκοτώνονται προτού να κατεβούν. "Άλλοι κατεβαίνουν πληγωμένοι κι άνίκανοι να κάμουν τίποτε.

"Άλλοι πέφτουν δίπλα στους πελεμιστές μας και προτού ξεζαλιστούν, βρίσκονται αίχμάλωτοι. Τά όπλα τους χρησιμοποιούνται για τήν καταστροφή των άλλων, που έξακολουθητικά πέφτουν.

Μά δέν άχρηστεύονται όλοι. "Επесαν τόσο πολλοί! "Όσοι γλίτωσαν μαζεύονταν σε ομάδες, κρύβονταν σε δέτες, χαντάκια και τοίχους και άπ' εκεί πυροβολούσαν.

Σκηνές φρίκης και άγωνίας παντού! 'Άληθινή γιγαντομαχία. Καθένας προσπαθει να έξοντώση τον αντίπαλό του.

Κατάληψη του άεροδρομίου του Μάλεμε. — Οί Γερμανοί προσπάθησαν να καταλάβουν τό άεροδρόμιο του Μάλεμε, άπό τήν πρώτη μέρα.

Γι' αυτό έριξαν, γύρω άπό τό άεροδρόμιο, πολλούς άλεξιπτωτιστές. Τό άεδρόμιο προστατευόταν άπό 'Άγγλικά και Νεοζηλανδικά στρατεύματα. Αυτά ξεπάστρεψαν όλους τους άλεξιπτωτιστές, που έπесαν γύρω στο άεροδρόμιο. Αυτούς, που έπесαν σε μακρινότερα σημεία, τους ξεπάστρεψαν οί χωρικοί πολεμιστές. "Ετσι φαινόταν πως ναυάγησε τό σχέδιο των Γερμανών, για τήν κατάληψη του άεροδρομίου.

Δυστυχώς ένα στρατήγημα των "Άγγλων έγινε αιτία να πάρουν οί Γερμανοί τό άεροδρόμιο. Οί "Άγγλοι, για να ξεγελάσουν τά γερμανικά άεροπλάνα να προσγειωθούν στο άεροδρόμιο και να τά καταστρέψουν, άπλωσαν μεγάλες γερμανικές σημαίες, με τον άγκυλωτό σταυρό, στη μέση του άεροδρομίου. Οί Γερμανοί πραγματικά γελάστηκαν και τ' άεροπλάνα τους

ἄρχισαν νὰ προσγειώνωνται. Οἱ Ἄγγλοι στή στιγμή τὰ κατάστρεφαν. Μά ἔπασαν μαζεμένα τόσο πολλά κι ἔπιασε ὡς τόσο ἡ νύχτα. Οἱ Γερμανοὶ κατόρθωσαν ν' ἀγκιστρωθοῦν στίς ἄκρες τοῦ ἀεροδρομίου. Τῆ νύχτα πήραν νέες ἐνισχύσεις καί τό πρωί, ὅταν τοὺς ρίχτηκαν οἱ Ἄγγλοι, οἱ Γερμανοὶ, ἐνισχυμένοι ὅπως ἦταν, κατόρθωσαν ν' ἀναγκάσουν τοὺς Ἄγγλους νὰ ὑποχωρήσουν μέ τρομαχτικές ἀπώλειες. Ἔτσι κατόρθωσαν οἱ Γερμανοὶ νὰ καταλάβουν τὸ ἀεροδρόμιο τοῦ Μάλεμε ἀπὸ τῆ δευτέρη μέρα.

Ἡ κατάληψη τοῦ ἀεροδρομίου ἦταν μεγάλη ἀπώλεια γιὰ τὴν ἄμυνα τῆς Κρήτης. Μέσα σὲ δυὸ μέρες ἀποβίβασαν οἱ Γερμανοὶ πολλές χιλιάδες στρατιῶτες καί ἄφθονο πολεμικὸ ὑλικό. Ἔτσι μέ περισσότερες στρατιωτικὲς δυνάμεις καί πολεμικὰ ἐφόδια, κατόρθωσαν νὰ παραλύσουν τὴν ἄμυνα τῆς Κρήτης.

Τὸ ἴδιο στρατήγημα γίνηκε σύγχρονα καί στοὺς Ἡράκλειο καί πέτυχε.

Πολλὲς δεκάδες ἀεροπλάνων, ποὺ προσγειώθηκαν στοὺς ἐκεῖ ἀεροδρόμιο, καταστράφηκαν καί κανένας, ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς ποὺ προσγειώθηκαν ἐκεῖ, δὲ γλίτωσε.

Ἡ μάχη τῆς Κρήτης ἦταν μιὰ μάχη μέ πολλὰ μέτωπα. Τὴν ἀποτέλεσαν πολλὲς μάχες, ποὺ γίνηκαν στὴ στεριά καί στὴ θάλασσα, μέσα στοὺς δεκαήμερο διάστημα. ποὺ χρειάστηκαν οἱ Γερμανοὶ νὰ καταλάβουν τὴν Κρήτη.

Ἐδῶ θὰ ἱστορήσωμε μέ μεγάλη συντομία τίς πιὸ σπουδαῖες ἀπ' αὐτές.

Ἡ μάχη τοῦ Γαλατᾶ

Ὁ Γαλατᾶς εἶναι ἓνα μεγάλο χωριό, ποὺ βρίσκεται 9 χιλιόμετρα δυτικὰ τῶν Χανίων. Πίσω καί νότια τοῦ χωριοῦ αὐτοῦ ἀπλώνεται ἓνας μικρὸς κάμπος, ποὺ στὴν ἄκρη του εἶναι οἱ ἀγροτικὲς φυλακὲς τῆς Ἁγιάς. Τὸ γερμανικὸ σχέδιο ἦταν, νὰ ριχθοῦν πολλοὶ ἀλεξιπτωτιστὲς κοντὰ στὴν Ἁγιά, γιὰ νὰ πιασθῆ τὸ χτίριο τῶν φυλακῶν. Ἐχοντας αὐτὸ ὡς ὀρμητήριο, θὰ καταλάβαιναν τὸ Γαλατᾶ καί τοὺς δρόμους, ποὺ φέρνουν ἀπὸ τὰ Χανιά στοὺς ἀεροδρόμιο τοῦ Μάλεμε καί στὴν κοιλάδα τοῦ Ἀλικιανοῦ.

Ἄγγλικὸς κι Ἑλληνικὸς ατρατὸς εἶχαν καταλάβει πρω-

τύτερα τούς λόφους γύρω στο Γαλατά.

Οί Γερμανοί άλεξιπτωτιστές κατόρθωσαν νά καταλάβουν σέ λίγη ώρα τό χτίριο τών φυλακών και νά αΐχμαλωτίσουν τούς φύλακες και τή μικρή φρουρά τών στρατιωτών, πού βρίσκονταν εκεί. Χωρίς καμιά καθυστέρηση, 700 άπ' αΐτούς, βοηθούμενοι και άπό τ' άεροπλάνα έπιχείρησαν νά καταλάβουν τό Γαλατά. "Επαθαν όμως άληθινή πανωλεθρία άπό τούς ύπερασπιστές του χωριού κι έλάχιστοι μπόρεσαν νά γυρίσουν στην 'Αγιά. Τήν ίδια μέρα οί στρατιώτες μας και οί κάτοικοι του χωριού ξεκαθάρισαν, στη βόρεια περιοχή του χωριού, 120 άλεξιπτωτιστές, πού έπεσαν εκεί.

Τις άλλες μέρες, οί Γερμανοί, παίρνοντας νέες ενισχύσεις, έπαναλάβαιναν τις έπιθέσεις κατά του Γαλατά και κατόρθωσαν νά πιάσουν τό ύψωμα του Νεκροταφείου πάνω άπό τό χωριό. 'Αλλά μόλις νύχτωνε και τ' άεροπλάνα τραβιόνταν, οί "Ελληνες στρατιώτες, οί "Αγγλοι και οί κάτοικοι πολεμιστές του χωριού, ρίχνονταν κατά πάνω τους με άφάνταστη όρμή. Τους εκτόπιζαν και τούς καταδίωκαν ως τις φυλακές. Κι αΐτες θά τις κυρίευαν τότε, αν δεν έμπόδιζε ό αξιωματικός τών "Αγγλων, λέγοντας πώς δεν είχε τέτοια διαταγή. "Ετσι τά ύψώματα του Γαλατά έγιναν θέατρο πολλών φονικών συγκρούσεων. Τέλος, στις 24 Μαΐου, οί Γερμανοί κατόρθωσαν νά γίνουν κύριοι τών ύψωμάτων.

Τήν έπομένη, οί Γερμανοί άφοϋ έβομβάρδισαν με τ' άεροπλάνα τό χωριό, μπήκαν και μάζεψαν όσους άπό τούς κατοίκους είχαν άπομείνει και κρύβονταν στα καταφύγια με σκοπό νά τούς τουφεκίσουν.

Εύτυχως, τή στιγμή εκείνη, γίνηκε άπό τούς "Ελληνες και "Αγγλους στρατιώτες και τούς ένοπλους πολίτες του χωριού, μιά γερή άντεπίθεση, πού είχε τό ευχάριστο άποτέλεσμα, νά βρουν, μέσα στη σύγχιση τών Γερμανών, εύκαιρία οί αΐχμάλωτοι νά διαφύγουν προς τά Χανιά.

Τά στρατηγεΐα 'Ελλήνων και "Αγγλων είδαν, πώς, με τις λίγες δυνάμεις και τά λίγα όπλα και πυρομαχικά πού τούς έμεναν, δε μπορούσαν ν' αναχαιτήσουν τό γερμανικό χείμαρο κι έπήραν τήν άπόφαση νά υποχωρήσουν προς τά όρεινά Σφακιά, για ν' άποφύγουν τήν αΐχμαλωσία. Σαν έπεσε ό Γαλατάς,

τὸ τελευταῖο προπύργιο τῶν Χανιῶν, οἱ Γερμανοὶ προχώρησαν καὶ κατάλαβαν τὴν πόλην καταδιώκοντας τὰ ὑποχωροῦντα πρὸς τὰ Λευκὰ ὄρη Ἑλληνικὰ καὶ Ἀγγλικὰ στρατεύματα. Ἡ μάχη τοῦ Γαλατᾶ βάστηξε ἕξι μέρες χωρὶς σχεδὸν διακοπῆ.

Ἡ μάχη στὸ Καστέλλι τῆς Κισάμου

Καὶ στὴ μικρῇ πεδιάδα τοῦ Καστελλιοῦ ἔπασαν 250 ἄλεξιπρωτιστές. Βρέθηκαν ἐκεῖ τρεῖς λόχοι κληρωτῶν στρατιωτῶν, ἀγύμναστων ἀκόμη. Οἱ Γερμανοὶ ὅμως πρόλαβαν νὰ συγκεντρωθοῦν καὶ χτυποῦσαν παντοῦ μὲ τὰ πολυβόλα καὶ τοὺς ὄλμους των. Δὲ βράδυναν ὅμως νὰ κατεβοῦν ἀπὸ τὰ γύρω χωριά πολεμιστὲς ὅπλισμένοι μὲ σκουριασμένα τουφέκια, κυνηγοτούφεκα, παλιὰ πιστόλια, μαχαίρια καὶ ὅ,τι ἄλλο βρῆκε καθένας πρόχειρο.

Πολίτες καὶ στρατιῶτες τότε ρίχτηκαν κατὰ πάνω τῶν Γερμανῶν, ἀψηφώντας κάθε κίντυνο. Σὲ λίγο οἱ Γερμανοὶ σήκωσαν λευκὰ μαντήλια, σημεῖο πὼς θέλουν νὰ παραδοθοῦν.

Στὸ μέρος αὐτὸ τὸ ξεκαθάρισμα ἦταν τελειωτικὸ.

Οἱ μάχες Ἀλικιανοῦ καὶ Φλωριῶν

Ἐνα μέρος τῶν ἄλεξιπρωτιστῶν, πού ἔπασαν στὸν κάμπο τῆς Ἀγιᾶς, τράβηξε πρὸς τὴν κοιλάδα τοῦ Ἀλικιανοῦ, γιὰ νὰ δώσῃ βοήθεια στοὺς ἄλεξιπρωτιστὲς, πού ἔπασαν σ' αὐτὴν τὴν κοιλάδα.

Οἱ κάτοικοι τῶν γύρω χωριῶν ἔτρεξαν καὶ τοὺς ξεκαθάρισαν σχεδὸν ὅλους. Οἱ λίγοι πού γλίτωσαν, γύρισαν στὸ ὄρη τῆς Ἀγιᾶς.

Ἐπίσης τμῆμα τῶν ἄλεξιπρωτιστῶν, πού ἔπασαν δυτικὰ τοῦ Μάλεμε, τράβηξε μὲ μοτοσυκλέτες καὶ αὐτοκίνητα πρὸς τὴν Κάντανο. Στὰ Φλώρια ὅμως συνάντησε τρομερῆ ἀντίσταση ἀπὸ τοὺς Σελινιώτες καὶ ἄλλους, πού μόλις εἶχαν προφτάσει νὰ καταλάβουν τίς στενὲς διαβάσεις, κοντὰ στὸ χωριό.

Ὅλοι οἱ πρωτοπόροι Γερμανοὶ σκοτώθηκαν ἢ αἰχμαλωτίστηκαν. Οἱ ἄλλοι ὑποχώρησαν.

Ἡ μάχη στὸ Ρέθυμνο

Τὸ πέσιμό τῶν ἄλεξιπρωτιστῶν στὴν περιοχὴ τοῦ Ρεθύμνου,

ἄρχισε τὴν ἴδια μέρα στὶς 3 τὸ ἀπόγευμα. Ρίχτηκαν ἐκεῖ δυὸ τάγματα ἀλεξιπτωτιστῶν. Σκηνές ἀφαντάστου ἡρωισμοῦ σημειώθηκαν κι ἐδῶ. Οἱ Γερμανοί, μπροστὰ στὸν κίντυνο, ποῦ βρέθηκαν, τρέχουν σὰν τρελοὶ ἀπὸ φόβο, νὰ κρυφτοῦν, ὅπου μποροῦν, μὰ παντοῦ τοὺς θερίζει τὸ φονικὸ πῦρ τῶν ὑπερασπιστῶν. Στὴ λύσσα τοὺς τουφεκίζουν 53 πολίτες, ἄνδρες, γυναῖκες, γέρους, ποῦ αἰχμαλώτισαν σ' ἓνα χωριό. Ὅσοι ἔπесαν κοντὰ στὸ ἐκεῖ ἀεροδρόμιο, ἔπαθαν πανωλεθριά. Στὶς βραδινές ὥρες, ὅσοι ἀπόμειναν, σήκωσαν ἄσπρα μαντήλια καὶ παραδόθηκαν.

Ἐν' ἄλλο τμῆμα, ποῦ ἔπесε στὸ προάστειο Περιβόλια βάδισε ἀποφασιστικά νὰ καταλάβῃ τὴν πόλη. Εἶχαν φτάσει στὰ πρῶτα σπίτια τῆς πόλεως. Μὰ ἐκεῖ ρίχτηκαν κατὰ πάνω τους οἱ δυὸ λόχοι τῶν μαθητῶν τῆς σχολῆς τῆς χωροφυλακῆς. Οἱ ἐπιδρομεῖς, ὅσοι δὲ σκοτώθηκαν, παραδόθηκαν.

Τέλος, ἐλάχιστοὶ ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς, ποῦ εἶχαν ἀπομείνει, ὀχυρώθηκαν στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγ. Γεωργίου στὰ Περιβόλια καὶ πολιορκήθηκαν ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας. Κι αὐτοὺς θὰ μπορούσαν νὰ τοὺς ξεπαστρέψουν εὐκόλα, ἀλλὰ δὲν τὸ ἔκαναν, γιατί εἶχαν πάρει μαζί των αἰχμάλωτες μερικές οἰκογένειες, ποῦ θὰ καταστρέφονταν, ἂν γινόταν ἡ ἐπίθεση κατὰ τῶν Γερμανῶν.

Σὰν εἶδαν οἱ Γερμανοὶ τὴν ἀποτυχία τους, νὰ καταλάβουν τὴν πόλη, ἔδωκαν διαταγὴ στὰ βομβαρδιστικά ἀεροπλάνα τοὺς νὰ τὴ βομβαρδίσουν.

Ἐνας ἀδιάκοπος βομβαρδισμὸς καὶ συνεχεῖς πολυβολισμοὶ μετὰβαλαν σ' ἐρείπια τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς πόλεως. Ὁ πληθυσμὸς εἶχε μεγάλες ἀπώλειες. Σημειώθηκαν πολλοὶ θάνατοι ἀπὸ τὴν πείνα καὶ τίς κακουχίες. Οἱ ἐπιχειρήσεις ὅμως τῶν Γερμανῶν ἐδῶ εἶχαν τέλεια ἀποτυχία.

Ἡ μάχη στὸ Ἡράκλειο

Τὴν ἴδια μέρα, στὶς 4 τὸ ἀπόγευμα, ἔπесαν καὶ στὴν περιοχὴ τοῦ Ἡρακλείου οἱ ἀλεξιπτωτιστές. Ἐδῶ ἔπесαν πρὸ πολλοὶ ἀπὸ τὸ Ρέθυμνο. Πρῶτη προσπάθειά των ἦταν, νὰ καταλάβουν τὸ ἀεροδρόμιο, ποῦ βρίσκεται κοντὰ στὴν πόλη. Ἡ ἄμυνα τοῦ ἀεροδρομίου, ὀργανωμένη γερὰ, ἐματαίωσε τὸ σχέ-

διο τῶν ἐπιδρομῶν.

Κι ἐδῶ ὁ πληθυσμὸς τῆς περιοχῆς ἐβοήθησε ὅπως μποροῦσε στὴν ἀπόκρουση τῶν Γερμανῶν. Μὰ οἱ Γερμανοὶ κατόρθωσαν νὰ αἰχμαλωτίσουν πολλές οἰκογένειες, πού, γιὰ νὰ γλιτώσουν ἀπὸ τὸν ἀδιάκοπο βομβαρδισμό τῆς πόλεως, εἶχαν ξεχυθῆ στὰ χωράφια καὶ στὰ λιόφυτα ἔξω τῆς πόλεως. Τοὺς αἰχμαλωτοὺς αὐτοὺς ἔβαζαν μπροστά, γιὰ νὰ προχωροῦν πρὸς τὴν πόλη. Οἱ ὑπερασπιστὲς βρέθηκαν ἔτσι σὲ δύσκολη θέση. Ἄν χτυποῦσαν τοὺς Γερμανοὺς, θὰ σκότωναν τοὺς δικούς των. Ὅπου ὅμως δὲν ἔβρισκαν αὐτὸ τὸ ἐμπόδιο, θέριζαν τοὺς ἐπιδρομεῖς.

Σὲ λίγες ὥρες, ἓνα μεγάλο μέρος τῶν ὁπλῶν κατοίκων, εἶχε ὀπλισθῆ μὲ τὰ ὄπλα τῶν σκοτωμένων καὶ τῶν αἰχμαλωτισμένων καὶ οἱ Γερμανοὶ παθαίνουν ἀληθινὴ πανωλεθρία.

Σὲ κάποιο μέρος τριγυρνᾷ μιὰ ομάδα ἀπὸ πέντε παιδιὰ 15—16 χρονῶν. Μαζεύουν ὄπλα ἀπὸ τοὺς σκοτωμένους Γερμανοὺς καὶ τὰ φέρνουν σ' ἐκείνους, πού ἔμεναν ἀκόμη ὄπλοι. Τὸ ἐν' ἀπ' αὐτὰ σκοτώθηκε.

Τῆ δεύτερη μέρα ἓνα τμήμα Γερμανῶν μπήκε ἀπὸ ἓνα ρήγμα τοῦ παλιοῦ φρουρίου στὴν πόλη καὶ βάδισε πρὸς τὸ λιμάνι.

Οἱ ὑπερασπιστὲς τῆς πόλεως τοὺς κυνήγησαν καὶ ὅσους δὲ σκότωσαν τοὺς αἰχμαλώτισαν.

Ἔτσι οἱ Γερμανοὶ ἀποκλεισμένοι σὲ διάφορες θέσεις, πού κρατοῦσαν ἔξω ἀπὸ τὸ Ἡράκλειο, δὲ μπόρεσαν νὰ ἐπιτύχουν τίποτε.

Περίμεναν ἀμυνόμενοι τὸ γενικὸ ἀποτέλεσμα. Κι ἐδῶ, ὅπως καὶ στίς ἄλλες περιοχές, οἱ ἀπώλειές των ἦταν τεράστιες. Τὸ Ἡράκλειο βομβαρδίστηκε ἀνελέητα καὶ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς πόλεως ἐρειπώθηκε. Ὁ ἄμαχος πληθυσμὸς εἶχε ἀρκετὲς ἀπώλειες.

Ναυμαχία στὸ Κρητικὸ πέλαγος

Οἱ Γερμανοὶ προσπάθησαν νὰ φέρουν στρατὸ στὴν Κρήτη κι ἀπὸ τὴ θάλασσα. Μάζεψαν κάθε εἶδους πλοιάρια, πού βρῆκαν στὰ Ἑλληνικὰ ἀκρογιάλια, στοίβαξαν μέσα σ' αὐτὰ 5—6 χιλιάδες στρατιῶτες καὶ τοὺς ἔστειλαν τῆ νύχτα τῆς 21 Μαΐου, γιὰ ἐνίσχυση τῶν ἀλεξιπτωτιστῶν στὴν Κρήτη. Μὰ ὁ Ἄγγλι-

κός στόλος παραμόνευε στὰ Κρητικά ἀκρογιάλια. Συνάντησε τὰ πλοιάρια αὐτὰ καὶ τὰ βούλιαξε. Ὁ Ἰταλικὸς στόλος, πού τὰ συνόδευε, προσπάθησε νὰ τὰ προστατέψῃ καὶ μπλέχτηκε σὲ ναυμαχία μὲ τὸν ἀγγλικό. Ὁ Ἰταλικὸς στόλος, ἀφοῦ ἔχασε τὰ καλύτερα πλοῖα του, ὑποχώρησε. Μὰ καὶ ὁ ἀγγλικὸς ἔπαθε πολλὰς ζημιές. Ὅπωςδῆποτε ὅμως οἱ Γερμανοὶ στρατιῶτες δὲν ἔφθασαν τότε στὴν Κρήτη. Ὅλοι πνίγηκαν.

Τὸ τέλος τῆς μάχης τῆς Κρήτης

Ἡ κατάληψη τοῦ ἀεροδρομίου τοῦ Μάλεμε διευκόλυνε τοὺς Γερμανοὺς νὰ μεταφέρουν ἀεροπορικῶς πολλὰ στρατεύματα καὶ ἀφθονο πολεμικὸ ὕλικό στὴν Κρήτη. Οἱ Κρητικοὶ στρατιῶτες εἶχαν ἀποκλεισθῆ στὴν ἄλλη Ἑλλάδα. Οἱ ὀλίγοι, πού βρέθηκαν στὴν Κρήτη, σὰν κληρωτοὶ ἢ ἀδειοῦχοι, οὔτε ὄπλα εἶχαν οὔτε πυρομαχικά. Τὸ πολεμικὸ ὕλικό, πού εἶχαν φέρει οἱ Ἕλληνοὶ, εἶχε μεταφερθῆ τὸ πῖο πολὺ στὴν ἄλλη Ἑλλάδα. Ἐκεῖ εἶχε ἐγκαταλειφθῆ στὴν ὑποχώρηση, πού βρέθηκαν στὴν ἀνάγκη νὰ κάμουν, μπροστὰ στὸν τεράστιο ὄγκο τῶν Γερμανικῶν στρατευμάτων. Νέο πολεμικὸ ὕλικό, δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ μεταφερθῆ, γιατί, οἱ πολλὰς χιλιάδες τὰ γερμανικὰ ἀεροπλάνα βούλιαζαν τὰ πλοῖα. Ὁ Ἄγγλικὸς στόλος εἶχε πάθει τρομερὲς ἀπώλειες ἀπὸ τὴ γερμανικὴ ἀεροπορία. Οἱ Ἄγγλοι, δυστυχῶς, δὲν εἶχαν τότε ἀρκετὰ ἀεροπλάνα. Οἱ τρεῖς μεγάλες πόλεις τῆς Κρήτης εἶχαν μεταβληθῆ σὲ σωρὸ ἔρειπῶν.

Ἔτσι βρέθηκαν στὴν ἀνάγκη καὶ τὸ Ἑλληνικὸ καὶ τὸ Ἄγγλικὸ στρατηγεῖο ν' ἀποφασίσουν τὴν ἐγκατάλειψη τῆς ἄμυνας τῆς Κρήτης. Κοίταξαν πιά, πῶς νὰ σώσουν, ὅσους γλίτωσαν ἀπὸ τὴ μάχη. Οἱ Ἄγγλοι, οἱ Αὐστραλοὶ, οἱ Νεοζηλανδοὶ τραβήχτηκαν πρὸς τὰ Σφακιά, γιὰ νὰ τοὺς παραλάβουν τὰ Ἄγγλικά πλοῖα τὴς νύχτες, πού θὰ μπορούσαν νὰ πλησιάσουν στὰ Σφακιανὰ ἀκρογιάλια.

Οἱ Γερμανοὶ τοὺς καταδίωξαν ἕως ἐκεῖ καὶ τοὺς ἔφεραν πολλὰς ἀπώλειες. Κατόρθωσε ὅμως ἕνα μεγάλο μέρος τοῦ Ἄγγλικοῦ στρατοῦ νὰ σωθῆ μ' αὐτὸν τὸν τρόπο. Οἱ Ἄγγλοι, πού βρέθηκαν στὸ Ἡράκλειο, μπόρεσαν νὰ φύγουν ἀπὸ τὸ λιμάνι μιά νύχτα μὲ τ' Ἄγγλικά πλοῖα, πού πλησίασαν μὲ μεγάλο κίντυνο καὶ τοὺς παράλαβαν. Μαζὶ μὲ τοὺς Ἄγγλους ἔφυγαν

κι ἐλάχιστοι ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶτες "Ἕλληνες, γιὰ νὰ ἐξακολουθήσουν τὸν πόλεμο κοντὰ στοὺς Συμμάχους. Πολλοὶ ὅμως "Ἀγγλοι, πού δὲν πρόλαβαν νὰ φύγουν, ἔμειναν στὴν Κρήτη σκορπισμένοι ἐδῶ κι ἐκεῖ.

Ὁ Ἕλληρικὸς στρατὸς βρέθηκε στὴν ἀνάγκη νὰ συνθηκολογήσῃ. Οἱ στρατιῶτες μας κατάρθεσαν τὰ ὄπλα κι ἐπῆραν τὴν ἄδεια νὰ πᾶνε στὰ σπίτια τους. Μόνο τοὺς ἀξιωματικούς κράτησαν σὲ στρατόπεδα, ἀλλὰ σὲ λίγες μέρες τοὺς ἀπόλυσαν κι αὐτοὺς.

Μὲ ὅλη τὴν ἥρωικὴ ἀντίσταση, πού ἀντίταξε ἡ Κρήτη, δὲν μπόρεσε νὰ κρατηθῆ ἐλεύθερη. Σ' αὐτὴν εἶχε καταφύγει στὴν ἀρχὴ ἡ Ἕλληνικὴ Κυβέρνηση καὶ ὁ βασιλιάς Γεώργιος ὁ Β'.

Λίγο ἔλειψε μάλιστα νὰ πιαστῆ αἰχμάλωτος ὁ βασιλιάς τὴν πρώτη ἡμέρα ἀπὸ τοὺς ἀλεξιπρωτιστὲς στὰ Περιβόλια ἔξω ἀπὸ τὰ Χανιά. "Ἐφυγε ἀνάμεσα ἀπὸ τὰ Λευκά Ὄρη καὶ τὸν παράλαβε ἀπὸ τὰ Σφακιανὰ ἀκρογάλια Ἄγγλικὸ πολεμικὸ.

"Ἐτοι ἡ Κρήτη, ὕστερα ἀπὸ δεκάμηρο ὑπεράνθρωπο ἀγῶνα ἔπεσε πληγωμένη σκλάβη στὰ χέρια τοῦ πιὸ σκληροῦ κατακτητῆ!

Δὲν μπόρεσε

Οἱ Γερμανοὶ ἔστεσαν ὀλίγο ἔξω ἀπὸ τὰ Χανιά αὐτὸ τὸ μνημεῖο, γιὰ ν' ἀποθανάτισουν τὸ κατόρθωμά τους, πὼς κατάλαβαν τὴν Κρήτη ἀπὸ τὸν ἀέρα. Οἱ Κρητικοὶ τὸ διατήρησαν ὡς μνημεῖο τῆς γερμανικῆς βαρβαρότητας.

νά σώση τὴν ἐλευθερία του τὸ πολὺπαθο νησί. Ἡ ἀντίστασή του ὅμως, ἀνέβασε ψηλά τὴν τιμὴ του καὶ τὴν τιμὴ τῆς Ἑλλάδας. Ὁφέλησε ἀκόμη ἀνυπολόγιστα καὶ τὸ συμμαχικὸ ἀγῶνα, ποὺ ἔφερε σὲ καλὸ τέρμα τὸ φοβερὸ πόλεμο.

Ἡ τρομαχτικὴ φθορά, ποὺ ἔπαθαν οἱ Γερμανοὶ στὴν Κρήτη, τοὺς ἔκαμε νὰ μὴν ἔχουν πιά τὴ δύναμη νὰ δράσουν σὲ ἄλλα μέτωπα μὲ ἀλεξιπτωτιστές. Ἐχασαν στὴν Κρήτη τοὺς πῖο πολλοὺς καὶ πῖο καλοὺς ἀλεξιπτωτιστῆς των καὶ πάνω ἀπὸ 800 ἀεροπλάνα. Εἶχαν 8 χιλιάδες νεκροὺς καὶ 11 χιλιάδες τραυματίες.

Γερμανικὲς θηριωδίες

Μέσα σὲ λίγες μέρες οἱ Γερμανοὶ ἀπλώθηκαν σὲ ὅλη τὴν Κρήτη. Παράδωκαν τὸ νομὸ Λασηθίου στοὺς Ἴταλοὺς, ποὺ εἶχαν ἀποβιβαστῆ στὴ Σητεία κατὰ τὴ διάρκεια τῆς μάχης καὶ περιορίστηκαν αὐτοὶ στοὺς τέσσερεις ἄλλους νομοὺς.

Τις μεγάλες ἀπώλειες, ποὺ εἶχαν οἱ Γερμανοὶ σὲ ἀλεξιπτωτιστῆς, τις ἀπόδωσαν στὴ συμμετοχὴ τῶν πολιτῶν. Αὐτὸ ἦταν ἀλήθεια. Δὲ γνώριζαν, φαίνεται, τὴν ἱστορία τοῦ νησιοῦ μας. Γιατί, ἂν τὴ γνώριζαν, δὲν θὰ τοὺς φαινόταν παράξενο, πὼς ξεσηκώθηκαν ὄλοι μικροὶ καὶ μεγάλοι, ἄντρες καὶ γυναῖκες, νέοι καὶ γέροι ν' ἀποκρούσουν τὸν εἰσβολέα.

Ἔτσι, σὰν ἐπικράτησαν, πῆραν τὴν ἀπόφαση νὰ τιμωρῆσουν σκληρὰ τοὺς κατοίκους, πρὸ πάντων τῶν χωριῶν, ποὺ βρῆκαν κοντὰ τοὺς πολλοὺς Γερμανοὺς σκοτωμένους. Προκήρυξαν, πῶς, γιὰ κάθε σκοτωμένο ἀλεξιπτωτιστῆ, θὰ σκότωναν 100 ἀπὸ τοὺς κατοίκους. Ἔτσι τὶς πρῶτες μέρες τουφέκιζαν ὁμαδικά.

Στὸ χωριὸ Κυρτωμάδο τουφέκισαν 23 ἄντρες. Ἐκαψαν τὴν κωμόπολη Κάντανο, ξεθεμέλιωσαν μὲ δυναμίτες τὰ σπίτια τῆς κι ἔστεσαν πάνω στὰ ἐρείπια, κοντὰ στὸ δημόσιο δρόμο, μαρμαρένια πλάκα, ποὺ ἔγραφε πάνω: «Ἐδῶ ἦταν ἄλλοτε ἡ Κάντανος, ποὺ καταστράφηκε γιατί οἱ κάτοικοι δολοφόνησαν Γερμανοὺς ἀλεξιπτωτιστῆς».

Ἐπιασαν ἀπὸ τὰ χωριά τῆς κοιλάδας τοῦ ποταμοῦ Πλατανιά, Ἀλικιανό, Σκηνέ, Φουρνέ, Βατόλακο, 108 ἄντρες, τοὺς τουφέκισαν κοντὰ στὴ γέφυρα τοῦ ποταμοῦ καὶ τοὺς ἔριξαν ὄλους

μαζί, μέσα σ' ένα βαθύ λάκκο. Στο χωριό Περιβόλια, έξω από τὰ Χανιά, τουφέκισαν ομαδικά 40 άντρες,

Μέσα στους τρεις πρώτους μήνες σκότωσαν 890, πού καταδίκασαν σέ θάνατο τὰ γερμανικά στρατοδικεία. Μέσα σ' αὐτούς, βέβαια, δὲ λογαριάζονται ἐκεῖνοι, πού σκοτώθηκαν ἀδίκαστοι. Καί εἶχαν σκοτώσει ἔτσι πάρα πολλούς. Εἶχαν τὴ θηριωδία, νὰ ὑποχρεώνουν τοὺς μελλοθάνατους ν' ἀνοίγουν οἱ ἴδιοι πρῶτα τοὺς τάφους των.

Σὰ χόρτασαν ἀπὸ τὸ ἀθῶο αἷμα τόσων ὑπάρξεων ἔδωκαν γενικὴ ἀμνηστία γιὰ τὰ περασμένα. Γιὰ παραμικρὲς ὅμως ἀφορμὲς καὶ ὑποψίες, ἐπιαναν πολλοὺς καὶ τοὺς φυλάκιζαν στὶς φυλακὲς τῆς Ἁγίας. Δίκαιζαν τάχα καὶ καταδίκαιζαν σέ θάνατο ὅλους, πού ἔβλεπαν, πῶς εἶχαν τὴν ἱκανότητα, νὰ πιάσουν, ἴσως κάποια μέρα, ὄπλο ἐναντίον τους.

Ἄλλες ἀπανθρωπίες τῶν Γερμανῶν. — Οἱ Γερμανοὶ μῆκαν στὶς πόλεις καὶ κατάλαβαν τὰ λίγα σπίτια, πού βρέθηκαν γερά. Ὑποχρέωναν τοὺς κατοίκους νὰ γυρίζουν στὰ σπίτια τους, ἀλλὰ, σὰν ἔρχονταν, τοὺς πετοῦσαν ἔξω μὲ κλωσιεὲς καὶ βρισιεὲς. Ἔτσι ἄλλοι ἔμεναν στὸ ὑπαιθρο καὶ ἄλλοι βολεύτηκαν, ὅπως μπροῦσαν, μέσα στὰ χαλάσματα.

Δυστυχία ἀφάνταστη ἀπλώθηκε παντοῦ. Πείνα καὶ φοβερὲς στερήσεις ἔδερναν τὸν πληθυσμό. Οἱ πιο ἀδύνατοι, τὰ παιδιά καὶ οἱ γέροι, πέθαιναν. Κανένας δὲν ἔβρισκε τίποτε ν' ἀκρητικὴ Ἱστορία

(Ι. Κανακόκη)

Ὁ Κρητικὸς ἀπενίξει μὲ θάρρος καὶ πεποιθὴν τὸ ἔχτελεστικὸ ἀπόσπασμα

γοράση. Τὰ τρόφιμα, πού εἶχαν οἱ ἀγγλικές ἀποθήκες, κατακρατήθηκαν ἀπὸ τοὺς Γερμανούς.

Ἐξω ἀπὸ τὰ Χανιά, στὴν περιοχὴ τῶν Παιδικῶν ἑξοχῶν, συγκέντρωσαν τὶς πρῶτες μέρες 4 χιλιάδες ἀξιωματικούς καὶ στρατιῶτες καὶ μερικές χιλιάδες αἰχμάλωτους Ἕλληνας. Χωρὶς νερὸ, χωρὶς φαγητό, χωρὶς σκιά, στὸ λιοπύρι, ὑπόφεραν φριχτά. Ἐφαγαν τὰ ἄγγουρα σταφύλια τοῦ ἐκεῖ ἀμπελιοῦ καί, σὰν τέλειωσαν αὐτά, ἔφαγαν καὶ τὰ φύλλα! Φωνές ἀπογνώσεως καὶ φρίκης ἀκούονταν μέσ' ἀπ' αὐτὴ τὴν κόλαση, μὰ οἱ Γερμανοὶ ἀσυγκίνητοι ἀπειλοῦσαν καὶ ὕβριζαν. Εὐτυχῶς σὲ λίγες μέρες διαλύθηκε τὸ φριχτὸ αὐτὸ στρατόπεδο, πού εἶδιδε τὴν εἰκόνα ἀληθινῆς κολάσεως.

Ἄγγαρεῖες.—Εὐθύς ἀπὸ τὶς πρῶτες μέρες τῆς κατοχῆς ὀργανώθηκαν οἱ φριχτές καὶ ἀπαίσιες ἀγγαρεῖες. Ἐπρεπε νὰ ὀχυρωθῇ ἡ Κρήτη, νὰ ἐπισκευαστοῦν οἱ δρόμοι, νὰ γίνουν νέοι δρόμοι, νὰ διοργανωθοῦν τὰ ἀεροδρόμια κ.λ.π. Καὶ τὰ ἔργα αὐτά ἔπρεπε νὰ γίνουν μὲ ἀγγαρεῖες τῶν κατοίκων. Κάθε χωριὸ ἦταν ὑποχρεωμένο νὰ στέλνῃ τοὺς μισοὺς τοῦ ἄνδρος, τὸ πρῶτο δεκαπενθήμερο τοῦ μήνα καὶ τοὺς ἄλλους στὸ δεύτερο, στὰ ἀεροδρόμια ἢ ἄλλου χρειάζονταν. Ἐκεῖ δούλευαν δέκα πέντε μέρες συνεχῶς μὲ ἐλάχιστη τροφή καὶ ἐλάχιστες ὥρες ἀναπαύσεως. Γιὰ τὴν ἐπίβλεψη τῶν ἀγγαρευμένων ἔβαζαν τοὺς πιὸ σκληροὺς ὑπαξιωματικούς καὶ στρατιῶτες. Κρατοῦσαν στὰ χέρια τοὺς ἕνα ραβδί ἢ ἕνα βούρδουλα καὶ περνοῦσαν διπλὰ ἀπὸ τοὺς ἐργάτες. Ἀλίμονο σ' ἐκεῖνον, πού θὰ σταματοῦσε μιὰ στιγμή νὰ πάρῃ ἀνάσα ἢ τὸν ἄρρωστο, πού δὲ θὰ μποροῦσε νὰ δουλέψῃ. Ὁ βούρδουλας ἔπεφτε ἀλύπητα στὸ κορμί του. Πολλές φορές ἔπεφταν λιπόθυμοι ἀπὸ τὴν ἐξάντληση καὶ οἱ χτηνάνθρωποι τοὺς χτυποῦσαν μὲ τὶς χονδρὲς μπότες τοὺς καὶ τοὺς ἀποτέλειωναν.

Κανένας δὲ μποροῦσε νὰ ἐξαιρεθῇ ἀπὸ τὶς ἀγγαρεῖες. Καὶ αὐτὸ τὸ νομάρχῃ τοῦ Ἡρακλείου, πού τὸν εἶχαν διορίσει οἱ Ἰδιοὶ, τὸν ἀγγάρευαν.

Κανένας, ἀπὸ ὅσους ἀγγαρεύτηκαν τότε, δὲ θὰ ξεχάσῃ ποτὲ τὶς ἀπάνθρωπες αὐτὲς ἀγγαρεῖες.

Η ΕΘΝΙΚΗ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ

Δέν ἦταν δυνατὸ ἡ Κρήτη, ποὺ τόσο γενναῖα πάλεψε πάντα μὲ τοὺς κατακτητὲς της, Ἄραβες, Ἐνετοὺς, Τούρκους καὶ ἄλλους, νὰ δέχτῃ ἀδιαμαρτύρητη τὴ γερμανικὴ κατοχὴ.

Ὁ στρατὸς συνθηκολόγησε στὴν ἀρχὴ, γιατί δέν μπορούσε νὰ κάμῃ διαφορετικὰ μπροστὰ στὴν τόση ὑπεροχὴ τοῦ ἐχθροῦ. Δέν παράλειψαν ὅμως οἱ ἀρχηγοὶ καὶ οἱ ἀξιωματικοί, νὰ φροντίσουν νὰ κρυφτοῦν ὄπλα καὶ ἄλλα πολεμοφόδια, γιὰ τὴν ἀντίσταση, ποὺ θάκαναν στὸν κατακτητὴ, μόλις θὰ τὸ ἐπίτρεπαν οἱ περιστάσεις.

Περίθαλψη καὶ φυγάδεψη τῶν Ἄγγλων. — Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἀκόμη τῆς κατοχῆς διοργανώθηκαν ὁμάδες, γιὰ νὰ προστατέψουν τοὺς Ἄγγλους στρατιῶτες, ποὺ ἔμεναν στὴν Κρήτη. Πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς δέν πρόλαβαν νὰ φύγουν. Ἔπρεπε νὰ τοὺς σώσουν ἀπὸ τὴν αἰχμαλωσία καὶ νὰ διευκολύνουν τὴ φυγὴ τους μὲ τ' Ἀγγλικά πλοῖα, ποὺ μέσα στοῦ πυκνὸ σκοτάδι τῆς νύχτας προσέγγιζαν συχνά, γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ, στὰ Κρητικὰ νότια ἀκρογάλια. Καὶ εἶχαν ἀπομείνει σχεδὸν 8.000.

Τὸ ἔργο αὐτὸ, τῆς ἀποκρύψεως καὶ τῆς περιθάλψεως τῶν Ἄγγλων, ἦταν πολὺ δύσκολο καὶ πολὺ ἐπικίνδυνο. Πολλὰ γερμανικὰ ἀποσπάσματα ἀνεβοκατέβαιναν στὶς πλαγιὲς τῶν Κρητικῶν βουνῶν, ζητώντας νὰ βροῦν τοὺς Ἄγγλους. Ἀλίμονο στοῦ σπίτι ἐκεῖνο, ποὺ θάβρισκαν κρυμμένο Ἄγγλο στρατιώτη. Ὅλη ἡ οἰκογένεια τουφεκιζόταν. Γι' αὐτὸ ἀναγκάζονταν οἱ δύστυχοι νὰ ζοῦν στὶς σπηλιὲς καὶ στὶς χαράδρες τῶν βουνῶν, ὅπου οἱ τολμηροὶ Κρητικοὶ τοὺς ἐφοδίαζαν μὲ τροφίμα καὶ εἶδη ρουχισμοῦ καὶ ὑποδήσεως, ἀδιαφορώντας γιὰ κάθε κίνδυνο.

Στὸ ἔργο αὐτὸ διακρίθηκε τὸ μοναστήρι Πρέβελη, κοντὰ στ' ἀκρογιάλι τῆς ἐπαρχίας Ἄγ. Βασιλείου, ποὺ, γι' αὐτὸ οἱ Γερμανοὶ τόκαψαν καὶ τὸ διάρπασαν. Μὲ τὴν προστασία τῶν μέσα σὲ λίγους μῆνες, ὅλοι αὐτοὶ οἱ Ἄγγλοι πέρασαν στὴν Αἴγυπτο. Μαζί μ' αὐτοὺς ἔφυγαν καὶ πολλοὶ Ἕλληνες ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶτες, γιὰ νὰ πολεμήσουν τὸν ἐχθρὸ σὲ ἄλλα μέτωπα. Πολλοὶ ὅμως, ἐνῶ μπορούσαν νὰ φύγουν, ἔμειναν, γιὰ ν' ἀγωνιστοῦν στοῦ σκλαβωμένο τόπο των, ὅταν θὰ ἐρχόταν ἡ κατάλληλη στιγμή.

Ἡ δράση τῶν ἐπαναστατικῶν ομάδων. — Ὑστερα ἀπὸ τῆ φυγάδεψι τῶν Ἀγγλων, σχηματίσθησαν, στίς ὄρεινές ἰδίως περιοχές, ἔνοπλες ἐπαναστατικές ομάδες. Αὐτές εἶχαν σκοπὸν νὰ φέρνουν ζημιές στοὺς Γερμανοὺς καὶ νὰ τοὺς ἀναγκάζουν νὰ διατηροῦν στὴν Κρήτη μεγάλες στρατιωτικές δυνάμεις καὶ νὰ μὴ μποροῦν νὰ τίς χρησιμοποιοῦσιν σὲ ἄλλα πολεμικά μέτωπα.

Οἱ Γερμανοὶ, εἶχαν πρόγραμμα νὰ διατηρήσουν μὲ κάθε θυσία τὴν κατοχὴ τῆς Κρήτης. Τὴ χρειάζονταν γιὰ ὄρμητήριο, νὰ κατακτήσουν τὴν Αἴγυπτο καὶ νὰ βάλουν στὰ χέρια τοὺς τῆ διώρυγα τοῦ Σουέζ. Μὲ τὴν ἀντίσταση τοῦ πληθυσμοῦ ἀναγκάστηκαν νὰ διατηροῦν στὴν Κρήτη 50-60 χιλιάδες στρατό. Ἔτσι ἡ Ἐθνικὴ Ἀντίσταση στὴν Κρήτη πρόσφερε σημαντικὴ ὑπηρεσία στὴν ὑπόθεσι τοῦ κοινοῦ συμμαχικοῦ ἀγῶνα.

Ἡ ἀντίδρασι τῶν Γερμανῶν. — Ὁ σχηματισμὸς τῶν ἐπαναστατικῶν ομάδων ἔβαλε σὲ μεγάλη ἀνησυχία τοὺς Γερμανοὺς. Ἔθεσαν πρόγραμμα νὰ τίς ἐξοντώσουν ἀμέσως καὶ τελειωτικά. Κυνήγησαν τοὺς ἐπαναστάτες παντοῦ, ὅπου εἶχαν τὴν ὑποψία πῶς βρίσκονται. Μὰ εἶχαν κι αὐτοὶ πρόγραμμα ν' ἀποφεύγουν τίς συγκρούσεις μὲ τὸ γερμανικὸ στρατό. Στὴν ἀποτυχία τοὺς, οἱ Γερμανοὶ ξεσποῦσαν στὸν ἄμαχο πληθυσμό.

Ξετόπιζαν τοὺς πληθυσμοὺς ὀλόκληρων χωριῶν σὲ ἄλλα ἀπομακρυσμένα χωριά. Ἀπὸ ἄλλα χωριά ἔπαιρναν τοὺς ἄντρες καὶ τοὺς ἔριχναν στίς φυλακές τῆς Ἀγίας καὶ πολλοὺς ἀπ' αὐτοὺς, τάχα πῶς ἐνέχονται στὴν ἀνταρσία, τοὺς σκότωναν. Διάρπαζαν καὶ λεηλατοῦσαν τὰ χωριά, πού ὑποψιάζονταν πῶς περιθάλπαν τοὺς ἐπαναστάτες, καὶ κατόπι τάκαιγαν. Ἦθελαν μὲ τίς θηριωδίες αὐτές νὰ τρομοκρατήσουν τὸν πληθυσμό, γιὰ νὰ φανερώνη τὰ κρησφύγετα τῶν ἐπαναστατῶν καὶ νὰ πάψη νὰ τοὺς περιθάλλη. Γι' αὐτὸ εἶχε δοθῆ ἐντολὴ στοὺς ἐπαναστάτες νὰ μὴν ἔρχωνται σὲ σύγκρουσι μὲ τοὺς Γερμανοὺς.

Ὅλα ὁμως αὐτὰ τ' ἄγρια μέσα δυνάμωναν τὴν Ἐθνικὴ Ἀντίσταση πιὸ πολὺ.

Ἐπαναστατικὰ χτυπήματα. — Οἱ ἐπαναστάτες μὲ τὸν καιρὸ πλήθυναν. Ἔλαβαν ὄπλα καὶ πυρομαχικά ἀπὸ ὑποβρύχια καὶ ἀεροπλάνα. Ἦρθαν γιὰ ἐνίσχυσι καὶ καθοδήγησι Ἀγγλοὶ κι Ἑλληνες ἀξιωματικοί. Ἐφοδιάστηκαν μὲ ἀσύρματο

καί συννεοοῦνταν ταχτικά μὲ τὸ Ἀγγλικὸ στρατηγεῖο τῆς Μέσης Ἀνατολῆς. Μὲ τὴν ἐνίσχυση αὐτῆ, ἔπαψαν πιά ν' ἀποφεύγουν τὴ συνάντησιν μὲ τὸ γερμανικὸ στρατο. Ἔστεναν ἐνέδρες καὶ σκότωναν Γερμανούς. Ἐκαψαν μιὰ νύχτα, στὸ ἀεροδρόμιο τοῦ Ἡρακλείου μαζί μὲ Ἀγγλους, 13 ἀεροπλάνα, ποὺ βρέθηκαν ἐκεῖ προσγειωμένα. Οἱ Γερμανοί, γι' ἀντίποινα, ἔπιασαν καὶ τουφέκισαν 12 ἐκλεκτὰ πρόσωπα τοῦ Ἡρακλείου καὶ μαζί μ' αὐτὰ καὶ τὸ δήμαρχο τῆς πόλεως Μηνᾶ Γεωργιάδη καὶ τοὺς δυὸ ἀδερφούς του. Σὲ λίγες μέρες ἔπιασαν ἄλλα 50 πρόσωπα τῆς ἴδιας πόλεως καὶ τὰ τουφέκισαν.

Ἐνας ἀπ' αὐτοὺς τοὺς μάρτυρες, ὁ μηχανικὸς Γ. Βοῖλας, πρόλαβε καὶ πέταξε ἕνα χαρτάκι, ποὺ ἔγραφε μέσα αὐτὰ τὰ ἀξιοθαύμαστα λόγια: «Παρακαλῶ ἐκείνους ποὺ μ' ἀγαποῦν, νὰ μὴ λυπηθοῦν γιὰ τὸ θάνατό μου. Πεθαίνω γιὰ τὴν Ἑλλάδα μας».

Μὰ οἱ ἄντρες τῆς Ἐθνικῆς Ἀντιστάσεως ἐξακολουθοῦν τὸ ἔργο τους ἀτρόμητοι. Σὲ μιὰ συνάντησή τους, στὶς πλαγιὰς τοῦ Ψηλορείτη, μὲ τοὺς Γερμανούς, δίδουν μιὰ ὁλοήμερη μάχη, ποὺ σκοτώθηκαν ὀχτῶ Ἐπαναστατες καὶ τριάντα τρεῖς Γερμανοί, τοὺς ὁποίους ἀφήκαν ἐκεῖ στὶς χαράδρες οἱ Γερμανοὶ στὴν ἄταχτη ὑποχώρησίν των.

Στὶς 12 Σηβρίου 1943 οἱ Γερμανοὶ ἐπιχειροῦν ἐκστρατεία πρὸς τὰ Λασηθιώτικα βουνά, ποὺ εἶχαν τὴν πληροφορία πὼς βρισκόταν μιὰ ἰσχυρὴ ἐπαναστατικὴ ὁμάδα. Καὶ πραγματικὰ ἐκεῖ εἶχε τὰ λημέρια τῆς μιᾶς ἰσχυρῆς ἐπαναστατικῆς ὁμάδας ἀπὸ 400 Ἐπαναστάτες. Ὑστερα ἀπὸ ἐφτάωρη μάχη οἱ Γερμανοὶ ὑποχώρησαν. Ἄφησαν στὴ χαράδρα 113 νεκρούς, 37 βαριά πληγμένους καὶ 13 αἰχμάλωτους. Ἄφθονα ὄπλα, πολυβόλα καὶ πυρομαχικὰ ἔπεσαν στὰ χέρια τῶν Ἐπαναστατῶν.

Καταστροφὴ τῶν χωριῶν τῆς ἐπαρχίας Βιάννου.—Ἡ ἐκδικητικὴ λύσσα τῶν Γερμανῶν ξέσπασε ἄγρια σὲ λίγες μέρες ἐναντίον τοῦ πληθυσμοῦ τῶν χωριῶν τῆς ἐπαρχίας Βιάννου.

Ἐκαψαν καὶ κατὰστρεψαν δέκα χωριά καὶ σκότωσαν 400 ἀνθρώπους. Θὰ τοὺς σκότωναν ὅλους, ἂν δὲν πρόφταιναν νὰ φύγουν πρὸς τὰ Λασηθιώτικα βουνά, ὅπου δὲν εἶχαν τὸ θάρρος οἱ θρασυδείλοι νὰ ξαναγενοῦν. Στὸ Ἡράκλειο συνέλαβαν ὅλους τοὺς ἀξιωματικούς. Ἐξὶ ἀπ' αὐτοὺς καταδικάσαν σὲ

θάνατο καὶ τοὺς ἐχτέλεσαν ἀμέσως.

Αἰχμαλωσία Γερμανοῦ στρατηγοῦ.—Τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1944, δυὸ Ἄγγλοι ἀξιωματικοὶ μὲ 12 Κρητικοὺς ἐπαναστάτες αἰχμαλώτισαν μιὰ νύχτα, ὀλίγο ἔξω ἀπὸ τὸ Ἡράκλειο, ἓνα Γερμανὸ στρατηγό. Τὸν ἀνέβασαν στὶς πλαγιὲς τοῦ Ψηλορείτη καὶ ἀπ' ἐκεῖ τὸν ἔφεραν στ' ἀκρωγιάλι τῆς ἐπαρχίας Ἀγ. Βασιλείου καὶ τὸν μετέφεραν μὲ ἀγγλικὸ πλοῖο στὴν Αἴγυπτο.

Αὐτὸ ἦταν ἡ πιὸ μεγάλη προσβολὴ ποὺ μποροῦσε νὰ γίνη στὸ Γερμανικὸ στρατὸ. Οἱ Γερμανοὶ λύσσαξαν κυριολεκτικὰ. Καὶ ὅπως πάντα, ἔτσι καὶ τώρα, ξέσπασαν τὴ λύσσα τους στὸν ἄμαχο πληθυσμό. Ἐκαψαν τὸ χωριὸ Ἀνώγεια καὶ τὰ περισσότερα χωριά τῆς ἐπαρχίας Ἀμαρίου καὶ σκότώσαν πάνω ἀπὸ 350 ἀνθρώπους. Ἀπὸ διάφορα ἄλλα χωριά ἔπιασαν 250 ἄντρες καὶ τοὺς ἔκλεισαν στὶς φυλακὲς τῆς Ἀγιάς.

Ἀργότερα τοὺς ἔβαλαν μέσα σ' ἓνα πλοῖο μὲ 350 Ἑβραίους—ὄλους τοὺς Ἑβραίους τῆς Κρήτης—καὶ τοὺς ἐπνίξαν ὄλους μαζί στὸ Κρητικὸ πέλαγος βουλιάζοντας τὸ πλοῖο.

Συνέχεια τῶν Γερμανικῶν θηριωδιῶν.—Τὸ Ἀγγλικὸ στρατηγεῖο ὕστερα ἀπὸ τὶς θηριωδίες αὐτὲς τῶν Γερμανῶν, ἔδωκε διαταγὴ στοὺς ἐπαναστάτες ν' ἀποφεύγουν καὶ πάλι, ὅσο μποροῦν, τὶς συγκρούσεις μὲ τὸ γερμανικὸ στρατὸ καὶ κάθε ἄλλη ἐνέργεια, ποὺ θὰ ἔδιδε ἀφορμὴ στοὺς Γερμανοὺς νὰ καταστρέφουν τὰ χωριά καὶ τὸν πληθυσμό. Μὰ οἱ Γερμανοὶ εἶχαν πρόγραμμα νὰ ἐξοντώσουν τελειωτικὰ ὄλους τοὺς Ἐπαναστάτες. Ἦθελαν, μὲ τὶς ἐνέργειες των αὐτῆς, νὰ παραστήσουν στὸ γερμανικὸ στρατηγεῖο, πὼς δὲν πρέπει νὰ τοὺς μεταφέρουν σὲ ἄλλα πολεμικὰ μέτωπα, γιατί ὑπῆρχε τάχα κίνδυνος νὰ χάσουν τὴν Κρήτη. Κι αὐτοὶ προτιμοῦσαν νὰ μένουν στὴν Κρήτη, παρὰ νὰ σταλθοῦν στὴ Ρωσία ἢ σὲ ἄλλα πιὸ ἐπικίνδυνα μέτωπα. Ἔτσι κάθε τόσο ἐπιχειροῦσαν ἐκστρατεῖες, πρὸς ὄλα ἐκεῖνα τὰ μέρη, ποὺ εἶχαν τὴν ὑπόψια πὼς βρίσκονται Ἐπαναστάτες.

Στὸ Ροδάκινο.—Στὴν ἐπαρχία Ἀγίου Βασιλείου εἶναι τὸ χωριὸ Ροδάκινο.

Τρεῖς φορές δοκίμασε τὸ χωριὸ αὐτὸ τὴν ἀγριότητα τῶν Γερμανῶν. Μιὰ φορὰ αἰχμαλώτισαν ὅλες τὶς γυναῖκες, γιὰ νὰ

ἀναγκάσεν τοὺς ἄντρες τοῦ χωριοῦ νὰ παρουσιαστοῦν στοὺς Γερμανοὺς. Τὶς βασάνισαν 45 μέρες σὲ φυλακὲς, σὲ ἀγγαρεῖες, στὴν πείνα καὶ σὲ κάθε εἶδους στερήσεις καὶ κατόπιν τὶς ἀπόλυσαν, ἀφοῦ εἶδαν, πῶς ἡ μεταχείριση αὐτῆ, δὲν ἔκαμε τοὺς ἄντρες νὰ παρουσιαστοῦν.

Ἄλλη φορὰ μῆκαν οἱ Γερμανοὶ νύχτα στὸ χωριό. Δὲν βρῆκαν πάλι τοὺς ἄντρες, παρὰ μόνο πέντε γέρους, πού τοὺς σκότωσαν. Διάρπασαν καὶ λεηλάτησαν τὸ χωριό καὶ κατόπιν τὸ παράδωκαν στὴ φωτιά.

Τρίτη φορὰ μῆκαν πάλι ξαφνικὰ στὸ Ροδάκινο οἱ Γερμανοὶ κι' ἔπιασαν ἕξι γυναῖκες. Τὶς ἀνάκριναν, γιὰ νὰ μάθουν, πού εἶναι κρυμμένοι οἱ ἄντρες τοῦ χωριοῦ. Σὰν ἡ πρώτη δὲ θέλησε νὰ φανερώσῃ τίποτε, τὴν τουφέκισαν μπροστὰ στὶς ἄλλες. Τὸ ἴδιο γίνηκε καὶ μὲ τὴ δεύτερη καὶ μὲ ὅλες τὶς ἄλλες. Ὅλες ἔπεσαν ἔνδοξα στὸ βωμό τοῦ μαρτυρίου των. Οὔτε λέξη μπόρεσαν νὰ πάρουν οἱ Γερμανοὶ ἀπὸ τὸ στόμα τους. Τέτοιες γυναῖκες γεννᾶ καὶ τρέφει ἡ Κρήτη!

Στὸν Καλλικράτη. — Προχωρώντας ἀπ' ἐκεῖ οἱ Γερμανοὶ βγῆκαν στὸν Καλλικράτη, χωριό τῶν Σφακιῶν. Ἐκαψαν τὸ χωριό καὶ σκότωσαν ὅσους βρῆκαν στὸ διάβα τους γυναῖκες καὶ παιδιὰ.

Στὸ Σέλινο. — Εἶχαν πληροφορηθῆ οἱ Γερμανοὶ πῶς, τὰ τὰ χωριά τοῦ Σελίνου, πού βρίσκονται κοντὰ στὰ Λευκὰ Ὄρη, ἦταν καταφύγιο τῶν ἐπαναστατῶν καὶ διοργάνωσαν μίαν ξαφνικὴ ἐκστρατεία. Ἐτσι, ἕνα πρωὶ (30-9-1943), βρέθηκαν περικυκλωμένα ἀπὸ Γερμανοὺς στρατιῶτες τὰ χωριά Μονή, Λειβαδάς καὶ Κουστογέρακο. Ἄδικος ὁ κόπος των. Οἱ ἄντρες τῶν χωριῶν αὐτῶν βρέθηκαν ἔξω κι' ἔπιασαν μόνο τὶς γυναῖκες, τὰ παιδιὰ καὶ τοὺς γέρους, πού τοὺς μάζεψαν ὅλους σ' ἕνα μέρος, γιὰ νὰ τοὺς τουφεκίσουν ὁμαδικὰ.

Οἱ ἄντρες, πού εἶδαν ἀπὸ τὰ καταφύγιά τους, τί ἔκαναν οἱ Γερμανοὶ, κατέβηκαν καὶ πυροβόλησαν ξαφνικὰ τοὺς Γερμανοὺς. Ὁ φρουρὸς τῶν αἰχμαλώτων σκοτώθηκε καὶ οἱ ἄλλοι τάχασαν καὶ κοίταξαν νὰ ὀχυρωθοῦν κάπου. Ἐτσι οἱ αἰχμάλωτοι βρῆκαν εὐκαιρία κι' ἔφυγαν.

Μόνο τρεῖς γυναῖκες σκοτώθηκαν.

Οἱ Γερμανοὶ τότε ἔδωκαν σημείο στ' ἀεροπλάνα τους κι' ἄρ-

χισαν νά ρίχνουν ἔμπρηστικές βόμβες στὰ τρία αὐτὰ χωριά καί τὰ κατάστρεψαν. Προχώρησαν ἔπειτα πρὸς τὴ διεύθυνση τῶν ἐπαναστατῶν, ποὺ εἶχαν ὑποχωρήσει πρὸς τὰ Λευκά Ὄρη. Φοβήθηκαν ὅμως νά προχωρήσουν πιὸ πολὺ καὶ γύρισαν πίσω. Στὸ γυρισμὸ τους σκότωσαν πολλοὺς ἀπὸ ἄλλα χωριά, ποὺ βρῆκαν στὸ δρόμο τους. Διάρπασαν ὅ,τι εἶχε μείνει ἀπὸ τὸ βομβαρδισμὸ στὰ καμένα χωριά κι ἐγκατάστησαν φρουρὲς κοντὰ σ' αὐτά. Γιὰ πολὺν καιρὸ δὲν ἐπίτρεψαν νά ξαναγυρίσουν οἱ κάτοικοὶ των.

Οἱ ἄντρες τῶν χωριῶν αὐτῶν κατατάχτηκαν στὰ ἐπαναστατικά σώματα καὶ οἱ οἰκογένειες των σκορπίστηκαν στ' ἄλλα χωριά τῆς ἐπαρχίας, ὅπου βρῆκαν περίθαλψη καὶ προστασία.

Στὰ Παλιά Ρούματα καὶ στὰ Φλώρια. — Οἱ πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις τῶν Γερμανῶν στὸ Ρωσικὸ καὶ στ' ἄλλα μέτωπα, πήγαιναν πολὺ ἄσχημα. Οἱ Γερμανοὶ τῆς Κρήτης εἶχαν ἀπομονωθῆ καὶ δὲν μπορούσαν, καὶ ἂν ἀκόμη ἤθελαν, νά φύγουν. Οἱ ἐπαναστάτες πήραν θάρρος καὶ, ἐνῶ ὡς τώρα ἀπόφευγαν νά προκαλοῦν τοὺς Γερμανοὺς, τώρα ἄρχισαν πάλι νά τοὺς χτυποῦν ὅπου μπορούσαν. Ἔτσι, κοντὰ στὰ Φλώρια, μερικοὶ ἐπαναστάτες ἔστεισαν ἐνέδρα στὰ Γερμανικὰ αὐτοκίνητα, ποὺ πήγαιναν στὸ Σέλινο καὶ κατάστρεψαν ἑφτά. Σκότωσαν δέκα Γερμανοὺς καὶ αἰχμαλώτισαν δέκα πέντε.

Οἱ Γερμανοὶ γιὰ ἐκδίκηση ἔπιασαν, στὶς Βουκολιές, ἕνα χωριὸ τῆς Κισάμου, ὅλους τοὺς ἄντρες, ποὺ βρέθηκαν ἐκεῖ τὴν ἡμέρα τῆς ἐβδομαδιαίας ἀγορᾶς. Τὴν ἐρχόμενη νύχτα ρίχτηκαν στὸ χωριὸ Παλιά Ρούματα σκοτώνοντας ἀδιάκριτα ὅσους ἔβρισκαν. Ἐκαψαν πολλὰ σπίτια καὶ σκότωσαν 25 ἀνθρώπους στὰ Παλιά Ρούματα καὶ 10 στὰ Φλώρια. Εὐτυχῶς, ποὺ δὲν προχώρησαν σὲ μιὰ λαγκαδιά, ποὺ εἶχαν καταφύγει οἱ κάτοικοι τῶν χωριῶν αὐτῶν.

Ἀπὸ ἐκείνους ποὺ ἔπιασαν στὶς Βουκολιές σκότωσαν μερικοὺς, ἄλλους ἔφεραν καὶ φυλάκισαν στὴν Ἁγιά.

Στὰ Σκούρβουλα.— Στὰ Σκούρβουλα τῆς Μεσαρᾶς οἱ Ἐπαναστάτες σκότωσαν δυὸ Γερμανοὺς. Οἱ Γερμανοὶ, γιὰ ἐκδίκηση, ἔπιασαν καὶ τουφέκια ἀπὸ τὸ χωριὸ αὐτὸ καὶ τὰ γειτονικά Καμάρες καὶ Μαγαρικάρι 14 ἄντρες καὶ 22 γυναῖκες.

Στή Δαμάστα.—Τὸν ἴδιο καιρὸ οἱ ἐπαναστάτες χτύπησαν ἓνα γερμανικὸ αὐτοκίνητο κοντὰ στὸ χωριὸ Δαμάστα τοῦ Μυλοποτάμου. Σὲ λίγες μέρες οἱ Γερμανοὶ ρίχτηκαν ἐναντίον τοῦ χωριοῦ αὐτοῦ. Τόκαψαν καὶ τουφέκισαν 35 ἄντρες καὶ 2 γυναῖκες.

Στὸν Κακόπετρο.—Στις 27 Αὐγούστου 1944 οἱ Γερμανοὶ ρίχτηκαν ξαφνικὰ κατα τοῦ χωριοῦ Κακόπετρου Κισάμου. Ἐκαψαν τὰ περισσότερα σπίτια τοῦ χωριοῦ καὶ σκότωσαν 23 ἄντρες.

Στὴ Μαλάθυρο.—Μετὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ Κακόπετρου οἱ Γερμανοὶ μῆκαν στὸ χωριὸ Μαλάθυρο τῆς Κισάμου. Κάποιοι προδότης εἶχε πει στοὺς Γερμανοὺς, πῶς, πλησίον τοῦ χωριοῦ αὐτοῦ, εἶχαν οἱ ἐπαναστάτες ἀσύρματο. Ἐπιασαν ὄλους τοὺς ἄντρες 15—65 χρονῶν καὶ τοὺς ἔφεραν κάτω ἀπὸ τὸ χωριὸ σὲ μιὰ ρεματιά. Τοὺς ἀνάκριναν καὶ τοὺς βασάνισαν φριχτὰ, γιὰ νὰ μάθουν ποὺ βρίσκεται ὁ ἀσύρματος, μὰ κανένας δὲ φανέρωσε τίποτε, ἂν καὶ οἱ πῖο πολλοί, γνῶριζαν, ποῦ ἦταν κρυμμένος. Οἱ θηριώδεις Γερμανοὶ τοὺς τουφέκισαν ὄλους. Ἦταν 63.

Στὰ Ἐννιὰ Χωριά.—Ἐκεῖνον τὸν καιρὸ, τὰ Ἐννιὰ Χωριά τῆς Κισάμου, ἦταν τὸ καταφύγιο πολλῶν ἐπαναστατῶν. Πῆραν κι αὐτοὶ τὴν ἀπόφαση νὰ χτυπήσουν τοὺς Γερμανοὺς. Ἔστειλαν ἐνέδρα στὸ φαράγγι τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ ὅταν οἱ Γερμανοὶ περνοῦσαν μὲ αὐτοκίνητα, τοὺς ἔριξαν καὶ σκότωσαν 10. Σὲ λίγες μέρες (29—8—1944) οἱ Γερμανοὶ ἔκαμαν ἐξόρμηση πρὸς τὰ Ἐννιὰ Χωριά. Σκότωναν ἀδιάκριτα ὅσους ἔβρισκαν στὸ δρόμο τους. Ἐκαψαν μερικὲς συνοικίες τῶν χωριῶν Λίμνη καὶ Κούνεσι. Χάλασαν μὲ κανονιοβολισμό πολλά σπίτια τοῦ χωριοῦ Συρικάρσι. Ἐπιασαν καὶ πολλοὺς, ποὺ τοὺς πῆγαν στὴν Ἁγιά καὶ τοὺς τουφέκισαν τὴν ἄλλη μέρα.

Στὰ Κεραμειά.—Τὰ Κεραμειά εἶναι μερικὰ χωριά μέσα σὲ μιὰ κοιλάδα ἀνάμεσα τῆς ὄροσειρᾶς Μαλάξας καὶ τῶν Λευκῶν Ὀρέων. Ἐκεῖ, μιὰ ομάδα ἐπαναστατῶν, σκότωσε ἓνα Γερμανό κι αἰχμαλώτισε ἓναν ἄλλο. Τὴν ἐπόμενη μέρα (28—9—1944) οἱ Γερμανοὶ ἐξόρμησαν γιὰ ἐκδίκηση. Ὅλα τὰ γερμανικὰ κανόνια, ποὺ βρισκόνταν στὰ γύρω τῶν Χανιῶν ὑψώματα, ἐβομβάρδιζαν ἀδιάκοπα τὰ Κεραμειά. Σκοτώθηκαν πολλοὶ καὶ

καταστράφηκαν 200 σπίτια. Σὲ μία χαράδρα ἀποκλείστηκαν μερικροὶ Γερμανοὶ κι ἐξοντώθηκαν.

Σὲ λίγες μέρες νέος κανονιοβολισμὸς καὶ νέα ἐξόρμησι. Οἱ Γερμανοὶ καὶ πάλιν ὑποχώρησαν νικημένοι. Ὑποχωρώντας ἔπιασαν ἀπὸ τὸν πληθυσμὸ ἐννιά γέροντες καὶ ἀσθενεῖς, ἀπὸ τοὺς ὁποίους τουφέκισαν ἕξι. Οἱ ἄλλοι τρεῖς κατόρθωσαν νὰ διαφύγουν. Πολλές οἰκογένειες ἔμειναν ἄστεγες.

Ἡ Ἁγιά.—Ὁ τόπος τοῦ μαρτυρίου τῆς Κρήτης. Στὶς φυλακές τῆς Ἁγιάς μεταφέρονταν ἀπὸ ὅλη τὴν Κρήτη ἄντρες καὶ γυναῖκες καὶ μαντρίζονταν ἐκεῖ σὰν ἄρνια, πού μεταφέρονται γιὰ σφαγή. Κάθε τόσο καὶ ὅταν οἱ Γερμανοὶ ἤθελαν νὰ πάρουν ἀντίποινα, γιὰ κάποια δρᾶση τῶν ἐπαναστατῶν ἐναντίον των, ἔπαιρναν ἀπὸ τίς φυλακές ὅσους καὶ ὅποιους ἤθελαν, τοὺς πήγαιναν λίγο ἔξω σὲ μιὰ χαράδρα καὶ τοὺς τουφέκιζαν. Ὅλη ἡ γύρω τῶν φυλακῶν περιοχὴ εἶναι γεμάτη ἀπὸ ὀμαδικοὺς τάφους.

Οἱ φυλακές τῆς Ἁγιάς, ὅπου οἱ Γερμανοὶ φυλάκισαν καὶ σκότωσαν χιλιάδες Κρητικούς.

Πόσα φριχτὰ δράματα παίχτηκαν ἐκεῖ! Μονάχα οἱ δῆμιοι θὰ μπορούσαν νὰ μᾶς τὰ ποῦν. Μ' αὐτοὺς τοὺς ἐξαφάνισε ἡ Θεία Δίκη. Καὶ μόνο ἓνα θ' ἀναγράψωμε, πού τὸ εἶδε ἓνας βοσκὸς

κρυμμένος κάπου ἐκεῖ, μέσα σ' ἕνα θάμνο.

Τὸ αὐτοκίνητο, πού εἶχε μέσα τοὺς μελλοθάνατους, ἔφτασε στὴ χαράδρα τῶν ἐχτελέσεων. Ἀμέσως ἀπάγονται κατὰ ὁμάδες καὶ τουφεκίζονται πιὸ πέρα. Σὲ μιὰ ὁμάδα εἶναι ὁ εἰκοσαετὴς νέος Σταυρὸς Παναγιωτάκης. Δὲ σκέφτεται τὸ ἀτρόμητο παλικάρι τὸ θάνατο. Σκέφτεται πῶς νὰ ἐκδικηθῆ. Καὶ ὅταν ὁ δῆμιος τοῦ ἔλυσε τὰ χέρια, ἄρπαξε μὲ ἀστραπιαία ταχύτητα τὴν ξιφολόγχη, πού κρεμόταν στὴ ζώνη τοῦ δημίου καὶ τοῦ τὴν ἔμπηξε στὰ στήθη. Ὁ Γερμανὸς σωριάστηκε χάμω καὶ ὁ Παναγιωτάκης τὸν πέταξε ἔξω ἀπ' τὸ αὐτοκίνητο μ' ἕνα λάχτισμα.

Οἱ ἄλλοι δῆμιοι ἔντρομοι πυροβολοῦν μὲ τὰ πολυβόλα μέσα στ' αὐτοκίνητο. Τὰ σώματα τῶν μαρτύρων ἔγιναν διάτρητα ἀπὸ τίς γερμανικὲς σφαῖρες, μὰ ὁ ἥρωικός νέος ἔκαμε τὴν ἐκδίκησή του. Ἔκαμε αὐτὸ, πού, σὲ ὅμοια περίπτωσι, ἔκαμε καὶ ὁ Ἐθνομάρτυρας Ρήγας ὁ Φεραῖος.

Τὸ τέλος τῆς Γερμανικῆς Κατοχῆς

Τὸν Αὐγούστο τοῦ 1943, ἡ Ἰταλία ἀναγκάστηκε νὰ συνθηκολογήσῃ, ὕστερα ἀπὸ τὰ φοβερὰ χτυπήματα, πού τῆς ἔκαναν οἱ Ἄγγλοι καὶ οἱ Ἀμερικανοὶ καὶ μιὰ ταξιαρχία Ἑλλήνων στρατοῦ.

Στὴν Κρήτη οἱ Ἰταλοὶ κρατοῦσαν τὸ νομὸ Λασηθίου. Σὰν γίνηκε ἡ συνθηκολόγησι τῆς Ἰταλίας, παραδόθηκε στοὺς Ἄγγλους ὁ ἐκεῖ στρατηγὸς τῶν Ἰταλῶν.

Οἱ Γερμανοὶ τότε προχώρησαν καὶ πῆραν στὴν κατοχὴ τῶν καὶ τὸ νομὸ Λασηθίου. Οἱ Ἰταλοὶ στρατιῶτες, ἄλλοι δὴλωσαν, πῶς θὰ συνεχίσουν τὸν πόλεμο, μαζί μὲ τοὺς Γερμανοὺς καὶ ἄλλοι ὄχι.

Τοὺς πρώτους τοὺς χρησιμοποίησαν οἱ Γερμανοὶ στὶς ὑπηρεσίες τους. Τοὺς ἄλλους τοὺς αἰχμαλώτισαν καὶ τοὺς συγκέντρωσαν σὲ ξεχωριστὰ στρατόπεδα. Οἱ Ἰταλοὶ αὐτοὶ ἀντιπαθοῦσαν πολὺ τοὺς Γερμανοὺς καὶ, προτοῦ παραδοθοῦν, ἔδωκαν πολλὰ ὄπλα καὶ πυρομαχικὰ στοὺς Κρητικούς ἐπαναστάτες.

Σὲ λίγους μῆνες νικῆθηκε καὶ ἡ Γερμανία καὶ ἀναγκάστηκε κι αὐτὴ νὰ συνθηκολογήσῃ μὲ τοὺς νικητὲς Ἀμερικανούς, Ἄγγλους καὶ Ρώσους.

Οι Γερμανοί, πού ήταν στην Κρήτη, δὲ μπόρεσαν νὰ φύγουν, ὅταν ἀποχώρησαν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα οἱ ἄλλοι Γερμανοί. Ἔμειναν ἀποκλεισμένοι στὴν Κρήτη. Δὲν ἤθελαν ὅμως νὰ παραδοθοῦν στὸν Ἑλληνικὸ στρατό, γιατί φοβούνταν πὼς θὰ ξεσποῦσε πάνω τους ἄγριο τὸ δικαιολογημένο μίσος τῶν Κρητικῶν. Ἔτσι πῆραν τὴν ἀπόφαση, νὰ κρατήσουν ἄμυνα καὶ νὰ παραδοθοῦν τελευταῖα στοὺς Ἄγγλους. Εἶχαν πολλὰ καὶ τέλεια ὄπλα, κανόνια, πυρομαχικά, τρόφιμα, γιὰ νὰ κρατήσουν ἄμυνα πολὺν καιρό. Γιὰ νάχουν μεγαλύτερη ἀσφάλεια, ἀφήκαν τὴν ἄλλη Κρήτη καὶ περιορίστηκαν στὴν περιοχὴ τῶν Χανιῶν. Ὅρισαν μιὰ πλατιά ζώνη ἀμύνης ἔξω ἀπὸ τὰ Χανιά καὶ εἰδοποίησαν τὸν ἀρχηγὸ τῶν ἐπαναστατικῶν σωμάτων, πὼς θὰ χτυποῦν κάθε ὄπλισμένο, πού θὰ ἔμπαινε μέσα στὴ ζώνη ἀμύνης, πού χάραξαν. Ἔτσι ἡ μέση καὶ ἡ ἀνατολικὴ Κρήτη καὶ ἡ Ἐπαρχία Σέλινο καὶ Κίσαμο ἐλευθερώθηκαν ἀπὸ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1944. Οἱ Ἐπαναστάτες ὅμως, γιὰ νὰ ἐκδικηθοῦν τοὺς κακούργους καταχτητές, τολμοῦσαν κι ἔμπαιναν στὴ ζώνη ἀμύνης καὶ χτυποῦσαν μὲ λύσσα τοὺς Γερμανούς. Αὐτοὶ ἔκαναν ἀντεπιθέσεις. Σκοτώνονταν ἔτσι καὶ ἀπὸ τὰ δύο μέρη. Σημειώθηκαν τότε πολλὲς λιποταξίες, πρὸς τὸν Ἑλληνικὸ στρατό, Ἰταλῶν καὶ Γερμανῶν.

Τέλος, στίς 23 Μαΐου τοῦ 1945, ἦρθαν οἱ Ἄγγλοι καὶ τοὺς αἰχμαλώτισαν. Τοὺς ἔβαλαν στὰ πλοῖα τους καὶ τοὺς μετέφεραν στὴν Ἀφρική. Ἐπειδὴ οἱ Ἄγγλοι ἦταν λίγοι καὶ δὲ μπορούσαν νὰ τοὺς ἐξασφαλίσουν ἀπὸ τὴν ἐκδικητικὴ μανία τοῦ πληθυσμοῦ, πού τόσο τὸν εἶχαν κατατυρανῆσει τέσσερα ὀλόκληρα χρόνια, ἐπίτρεψαν στοὺς Γερμανούς νὰ κρατοῦν τὰ ὄπλα τους, ὥσπου μπῆκαν στὰ Ἀγγλικά πλοῖα στὸ λιμάνι τῆς Σούδας.

Ἔτσι τέλειωσε καὶ ἡ Γερμανικὴ κατοχὴ στὴν Κρήτη.

Χάρις στὴ βοήθεια τοῦ Θεοῦ καὶ στοὺς ἀγῶνες τῆς Πατρίδας μας, τῶν μεγάλων Συμμάχων μας καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ, πού πολέμησε μαζί τους σὲ ὅλα τὰ πολεμικὰ μέτωπα, ἡ Κρήτη καὶ ὅλη ἡ Ἑλλάδα γλίτωσαν ἀπὸ τὸν ἀπαίσιο Γερμανικὸ ζυγὸ.

Ἡ μαύρη ἀνάμνηση τῆς Γερμανικῆς κατοχῆς, πού κράτησε

τέσσερα ολόκληρα χρόνια, δὲ θὰ σβήσῃ ποτὲ ἀπὸ τὴν ψυχὴ τῶν Ἑλλήνων καὶ πρὸ πάντων τῶν Κρητικῶν. Τὰ θύματα τῆς γερμανικῆς θηριωδίας, μόνο στὴν Κρήτη, φτάνουν τὶς 8.500 χωρὶς νὰ ὑπολογιστοῦν ἐκεῖνοι, ποὺ πέθαναν ἀπὸ τὶς στερησεις, τὶς κακουχίες καὶ τὸ ψυχικὸ μαρτύριο.

"Ἄς εἶναι αἰώνια ἡ μνήμη τῶν. Αἰώνια ἄς εἶναι καὶ ἡ εὐγνωμοσύνη μας σ' ὅλους αὐτούς, ποὺ ἔπεσαν γιὰ τὸ μεγαλεῖο καὶ τὴ δόξα τῆς Πατρίδας μας.

Ἡ Ἑλλάδα ποτὲ δὲν πεθαίνει,
δὲν τὴν σκιάζει φοβέρα καμιά.
Μόνο λίγον καιρὸ ξαποσταίνει,
καὶ ξανά πρὸς τὴ Δόξα τραβᾷ.

Τὸ μνημεῖο τοῦ Ἄγνωστου Στρατιώτη
στὰ Χανιά.

Η ΚΡΗΤΗ

‘Ολόρθη μέσ’ στο πέλαγος πετιέσαι Κρήτη έσύ·
κι’ άς σε χτυπούν τὰ κύματα κι άς δέρνη σε ό βοριάς.
Χώρα ιερή τής Λευτεριάς! Καί τής παλικαριάς άθά·
[νατο νησί

Γ. ΚΑΛΟΜΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

